

**BİR HAZIR GİYİM İŞLETMESİNDE ÇIRAKLIK EĞİTİMİ
KAPSAMINDA ÇALIŞAN ERGENLERİN ÖZ-YETERLİK
İNANÇLARININ KİMLİK, SOSYAL KARŞILAŞTIRMA EĞİLİMİ
VE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER BAĞLAMINDA
İNCELENMESİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı
Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bilim Dalı**

Ezgi Denizel GÜVEN

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kamil ORHAN

**Mayıs 2008
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bilim Dalı öğrencisi Ezgi Denizel GÜVEN tarafından Yrd. Doç. Dr. Kamil ORHAN yönetiminde hazırlanan “Bir Hazır Giyim İşletmesinde Çıraklık Eğitimi Kapsamında Çalışan Ergenlerin Öz-Yeterlik İnançlarının Kimlik, Sosyal Karşılaştırma Eğilimi ve Demografik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 28.05.2008 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Erdinç DURU

Jüri Başkanı

Jüri-Danışman

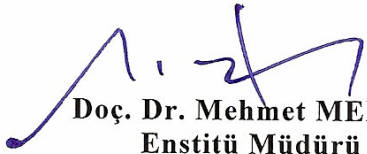
Yrd. Doç. Dr. Kamil ORHAN

Jüri

Yrd. Doç. Dr. Murat BALKIS

Şamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 28/07/2008 tarih ve 10/03 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mehmet MEDER
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tez yazmanın ne kadar emek yoğun bir iş olduğunu, ne kadar çok çaba gerektirdiğini ilk yüksek lisans tezimi yarıda bırakıp başka bir araştırma konusuna yönelmek zorunda olduğum zaman anladım. Bu bilim adına çıkmış bir yolculuktu ve işler bazen başta planlananlar doğrultusunda gitmeyebiliyordu.

İkinci araştırmanın alan yazınına tarayıp raporlaştırmaya başladığımda uzunca bir süre nereden yazmaya başlamam gerektiğine karar vermeye çalıştım. Uçuşan kavramları organize edip sistemli bir bütün haline getirmek ve sonunda bir ürün ortaya koymak zor olduğu kadar kişiye başarının hazzını tattıran bir duyguydu. Bu duyguyu yaşamamda tüm yaşamı boyunca bilimsel bilgiye ve bilimin yol gösterici ışığına inanmış, sayılarla kurduğu dostluk bağını hiç kopartmamış dedem Merh. Öğrt. İ.Hakkı GÜNDÜZ'ün emeği çok büyüktür. Hayatta olamasa da bana kazandırdıkları için kendisine teşekkürü bir borç biliyorum.

Öz-yeterlik kavramının farklı boyutlarıyla çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenler olgusu içinde incelendiği bu çalışmada bana sonuna kadar inanan ve gerek bilimsel gerek manevi desteğini esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Kamil ORHAN' a; geri bildirimleri ile tezin bilimsel niteliğini arttıran Doç. Dr. Sevgi KÜÇÜKER, Yrd. Doç. Dr. Erdinç DURU ve Yrd. Doç. Dr. Murat BALKIS' a; ölçek ve kaynak desteğini esirgemeyen Dr. Mert TEKÖZEL' e; verileri girmede yardımcı olan Sema' ya; bırakıp gitmeyi düşündüğüm anlarda yanımda olarak bana moral veren arkadaşlarım Suna ÇÖĞMEN, Aydan KURŞUNOĞLU, Gaye ERMEÇ ve Z.Meral TANRIÖĞEN'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca yaşam boyu öğrenme bilincini bana kazandıran, sevgi ve emeklerini; maddi manevi desteklerini bir gün bile esirgememiş olan annem Z. Nazan DENİZEL, babam A.Bedri DENİZEL, büyük annem Safiye GÜNDÜZ'e; yüksek lisans eğitimim boyunca bana gösterdiği sevgi, anlayış, sabır; tezin hazırlanmasında verdiği maddi ve manevi destek için sevgili eşim Emrah GÜVEN' şükranlarımı sunuyorum.

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza

:

Öğrenci Adı Soyadı : Ezgi Denizel GÜVEN

ÖZET

BİR HAZIR GIYİM İŞLETMESİNDE ÇIRAKLIK EĞİTİMİ KAPSAMINDA ÇALIŞAN ERGENLERİN ÖZ-YETERLİK İNANÇLARININ KİMLİK, SOSYAL KARŞILAŞTIRMA EĞİLİMİ VE İLGİLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

GÜVEN, Denizel Ezgi

Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri ABD

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bilim Dalı

Tez Yöneticisi: Yrd.Doç.Dr. Kamil ORHAN

Mayıs 2008, 151 Sayfa

Sosyo-ekonomik sebepler nedeniyle ülkemizdeki bazı gençler erken yaşlarda örgün eğitimden ayrılarak mesleki eğitime ya da tümüyle iş hayatına yönelmekte ve yetişkin dünyası içinde kendine bir yer edinmeye çalışmaktadır. Bu durumun kimlik gelişimi açısından en kritik dönemlerden biri kabul edilen ergenlik sürecinde olumsuz etkilerinin olabileceği düşünülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar saygın bir kimliğin ve sosyal karşılaştırmaların olumlu sonuçlarının öz-yeterlik gibi benlik elemanları üzerindeki etkilerinin olumlu olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının kimlik, sosyal karşılaştırma eğilimi ve ilgili demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, çalışılan bölüm, çalışma süresi, örgütsel aidiyet, ailenin aylık geliri, çalışma nedeni, anne-babanın eğitim durumu ve yaşam yeri) bağlamında incelenmesidir.

Çalışma, Denizli ilinde faaliyet gösteren büyük ölçekli bir konfeksiyon işletmesinde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan 213 ergen üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların kimlik yönelimi Coşkun (2000) tarafından uyarlanan “Kimlik Ölçeği” ile, Sosyal karşılaştırma eğilimleri Gibbons ve Buunk (1999) tarafından geliştirilen ve Teközel (2000) tarafından Türkçe’ye uyarlanan “Iowa-Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği”; öz-yeterlik düzeyleri ise Jerusalem ve Schwarzer (1981) tarafından geliştirilen “Genel Öz-yeterlilik Ölçeği”nin Türkçe versiyonu (Köseoğlu ve diğer., 2007) aracılığıyla ölçülmüştür.

Bulgulara göre demografik değişkenlerden iş yeri aidiyeti, ailenin aylık gelir düzeyi ve yaşam yeri öz-yeterlik inançları ile pozitif ve anlamlı bir ilişki içindedir.

Regresyon analizi sonucunda kimliğin, alt boyutlarından ise sadece kolektif kimlik yöneliminin öz-yeterlik inançları açısından anlamlı bir yordayıcı olduğu gözlenmiştir. Sosyal karşılaştırma eğiliminin ise performans boyutunun çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarını anlamlı olarak yordadığı gözlenmiştir. İş yeri aidiyeti, ailenin aylık geliri, kolektif kimlik ve sosyal karşılaştırma eğiliminin performans boyutunun öz-yeterlik inançlarına ilişkin toplam varyansın %14’ünün açıkladığı, analize dahil edilen değişkenlerin her birinin anlamlı birer yordayıcı olduğu kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öz-Yeterlik İnançları, Kimlik, Sosyal Karşılaştırma, Çırak, Çalışan Ergen.

ABSTRACT

THE INVESTIGATION OF SELF EFFICACY BELIEFS OF WORKING ADOLESCENTS' ATTENDING APPRENTICE TRAINING PROGRAM IN THE BASE OF IDENTITY, SOCIAL COMPARISON ORIENTATION AND RELATED DEMOGRAPHICS

GÜVEN, Denizel Ezgi
M.Sc. Thesis in Educational Sciences
Guidance and Psychological Counseling
Supervisor: Asssit. Prof. Dr. Kamil ORHAN

May 2008, 151 Pages

In Turkey under the stress of social and economic conditions, many young people quit their formal education and begin to work in adolescent which is one of the most important periods for psycho-social development. In this critic period adolescent workers have some troubles about identity development because of the working conditions developed by adults.

The studies about identity has shown the positive effects of prestigious social and collective identity on perceived self efficacy is described by Social Cognitive Theory as people's beliefs in their capabilities to produce given attainments.

For this reason, the purpose of this study is to examine of self efficacy beliefs of working adolescents considering their identity orientation and characteristics including gender, age, education levels of parents, belongingness to organization, departments they work, living area, working duration and family income).

The subject of the study consists of 213 apprentice adolescents working for a textile company. The identity orientations of the participants were measured by "Identity Scale" adapted by Coşkun (2000) from Cheek (1989), Cheek ve diğer (1994). The self efficacy beliefs were measured by "General Self Efficacy Scale" adapted to Turkish by Köseoğlu ve diğer (2007) from Jerusalem and Schwarzer (1981).

According to findings there were significant correlations between the degree of belongingness to organization, living area and family income. According to results of Regression Analyses, "identity" predicted degree of self efficacy beliefs significantly. On the other hand, only collective identity was a significant predictor among other identity dimensions. According to results of Regression Analyses, only social comparison of performance was a significant predictor for self-efficacy beliefs. Belongingness to organization, family income, collective identity and performance dimension of social comparison orientation significantly predicted %14 of total variance of self-efficacy beliefs. These variables were significant predictor for general self-efficacy beliefs of working adolescents.

Key Words: Self-Efficacy Beliefs, Identity, Social Comparison, The Apprentice, Working Adolescent.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU.....	ii
TEŞEKKÜR SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM PROBLEM DURUMU

1.1. KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI	4
1.1.1. Gelişim Dönemi Olarak Ergenlik	4
1.1.1.1. Ergenlik ve kimlik.....	6
1.1.1.2. Kimlik Nedir?.....	9
1.1.2. Kimlik Nedir?.....	9
1.1.2.1. Kimliğe ilişkin kuramsal açıklamalar.....	10
1.1.2.1.1. Kişisel kimlik	14
1.1.2.1.2. Sosyal ve kolektif kimlik.....	17
1.1.2.2. Sosyal kimlik ve sosyal karşılaştırma	24
1.1.3. Sosyal Karşılaştırma Kuramı.....	27
1.1.3.1. Örgütlerde sosyal karşılaştırma ve kimlik	36
1.1.4. Öz-Yeterlik İnancı.....	39
1.1.4.1. Sosyal biliş kuramından öz-yeterlik inancına.....	41
1.1.4.2. Öz-yeterlik inancının belirleyicileri.....	47
1.1.4.2.1. Bilişsel işlemler.....	47
1.1.4.2.2. Güdüsel işlemler.....	48
1.1.4.2.3. Duygusal işlemler.....	48
1.1.4.2.4. Seçme işlemi	49
1.1.4.3. Öz-yeterlik inancının etkileri.....	50
1.1.4.3.1. Performans üzerine etkisi.....	50
1.1.4.3.2. Motivasyon üzerine etkisi.....	52
1.1.4.3.3. Stres ve depresyon üzerine etkisi.....	54
1.1.4.3.4. Amaç yönelimi üzerine etkisi.....	55
1.1.4.3.5. Kariyer üzerine etkisi.....	55
1.1.5. Kariyer Seçimi ve Ergenlik.....	58
1.1.6. Çalışma Yaşamı ve Ergenlik.....	60
1.2. PROBLEM CÜMLESİ.....	64
1.3. ALT PROBLEMLER.....	64
1.4. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	65
1.5. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	65
1.6. SAYILTILAR.....	66
1.7. SINIRLILIKLAR.....	66
1.8. TANIMLAR.....	66

İKİNCİ BÖLÜM İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. YURT İÇİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR.....	69
2.1.1. Öz-Yeterlik İle İlgili Araştırmalar.....	69
2.1.2. Kimlik İle İlgili Araştırmalar.....	71
2.1.3. Sosyal Karşılaştırma İle İlgili Araştırmalar.....	74
2.2. YURT DIŞINDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR.....	76
2.2.1. Öz-Yeterlik İnancı ve Kimlik İle İlgili Araştırmalar.....	77
2.2.2. Öz-Yeterlik İnancı ve Sosyal Karşılaştırma İle İlgili Araştırmalar.....	84
2.2.3. Öz-Yeterlik İnancı ve Performans İle İlgili Araştırmalar.....	88
2.2.4. Öz-Yeterlik İnancı ve Kariyer İle İlgili Araştırmalar.....	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM YÖNTEM

3.1. YÖNTEM.....	98
3.2. EVREN VE ÖRNEKLEM	98
3.3. VERİ TOPLAMA ARACI.....	99
3.3.1. Kimlik Ölçeği (K.Ö.).....	100
3.3.1.1. Kimlik Ölçeği Türkçe Formu.....	101
3.3.2. Iowa- Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği (INCOM-T)	102
3.3.2.1. INCOM'un psikometrik özellikleri.....	103
3.3.2.2. Ölçeğin Türkçe formunun psikometrik özellikleri.....	103
3.3.3. Genel Öz-Yeterlik Ölçeği (G.Ö.Ö).....	105
3.3.3.1. Ölçeğinin psikometrik özellikleri.....	105
3.3.3.2. Genel öz-yeterlik ölçeği Türkçe formunun psikometrik özellikleri.....	107
3.3.4. Veri Toplama Araçlarının Uygulanması	107
3.4. VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ.....	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BULGULAR VE YORUM

4.1. ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARINA İLİŞKİN BULGULAR	110
4.2. ÇALIŞAN ERGENLERDE GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARI İLE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERE İLİŞKİN BULGULAR.....	115
4.2.1. Çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının demografik değişkenler açısından incelenmesine yönelik bulular.....	117
4.2.1.1. “Cinsiyet” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	117
4.2.1.2. “Yaş” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	118

4.2.1.3. “Bölüm” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	119
4.2.1.4. “Çalışma süresi” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	119
4.2.1.5. “Yaşam yeri” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	120
4.2.1.6. “Anne ve babanın eğitim durumuna” göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	122
4.2.1.7. “Gelir düzeyi” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	123
4.2.1.8. “Çalışma nedeni” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	124
4.2.1.9. “Örgütsel aidiyet düzeyi” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi	125
4.3. KİMLİK DEĞİŞKENİNİN ÇALIŞAN ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARINI YORDAMA GÜCÜNE İLİŞKİN BULGULAR....	126
4.3.1. Kişisel, sosyal ve kolektif kimlik boyutlarının genel öz-yeterlik inançları üzerindeki yordayıcılık gücünün incelenmesi	127
4.4. ÇALIŞAN ERGENLERDE GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARI İLE SOSYAL KARŞILAŞTIRMA EĞİLİMİ İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ	130
4.5. ÇALIŞAN ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARININ SOSYAL KARŞILAŞTIRMA EĞİLİMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİNE İLİŞKİN BULGULAR.....	131
4.6. ÇALIŞAN ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARININ KOLEKTİF KİMLİK YÖNELİMİ, SOSYAL KARŞILAŞTIRMA EĞİLİMİ VE İLGİLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİNE İLİŞKİN BULGULAR.....	133

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

SONUÇLAR.....	136
ÖNERİLER.....	138
Uygulayıcılar İçin Öneriler	138
Araştırmacılar İçin Öneriler.....	139
KAYNAKLAR.....	141
EKLER.....	151
ÖZGEÇMİŞ.....	152

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Yeterlik inancı ile sonuç beklentisi arasındaki durumsal ilişki modeli.	45
Şekil 1.2. Lent, Brown ve Hackett'in (1993) Sosyal Bilişsel Kuram'a göre görev-performans modeli.....	51
Şekil 1.3. Betz ve Hackett'in (1981) öz-yeterlik ve kariyer ilgisi ilişkisinin kariyer seçi üzerindeki etkisinin basitleştirilmiş modeli.....	56
Şekil 1.4. Çırak ergenlerin öz-yeterlik inanç puanlarının dağılım grafiği.....	111

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Farklı yeterlik inançlarının ve sonuç beklentilerinin davranış ve duygu durumu üzerindeki etkisi	45
Tablo 3.1. Evrenin cinsiyet, yaş, çalışılan bölüm ve çalışma süresine göre dağılımı.....	99
Tablo 3.2. 1989 ve 1991'deki ölçümlerde genel öz-yeterlik inançlarının bazı duygu durum ve kişilik özellikleri ile ilişkisi.....	106
Tablo 3.3. Çırac ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarını betimleyen istatistik değerleri	110
Tablo 4.2. Çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin puan dağılımı.....	112
Tablo 4.3. Çalışan ergenlerin Genel Öz-Yeterlik Ölçeğinin maddelerine ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve maddelere katılma düzeyleri.....	113
Tablo 4.4. Çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları ile demografik değişkenler ve kurumsal aidiyet düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson Korelasyon Matrisi.....	116
Tablo 4.5. Çalışan ergenlerin cinsiyet değişkenine göre genel öz-yeterlik inançları (t testi)	117
Tablo 4.6. Çalışan ergenlerin yaş değişkenine göre genel öz-yeterlik inançları (t testi)	118
Tablo 4.7. Çalışan ergenlerin bölüm değişkenine göre genel öz-yeterlik inançları (t testi)	119
Tablo 4.7. Çalışan ergenlerin çalışma süresi değişkenine göre genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyans analizi (ANOVA)	120
Tablo 4.9. Çalışan ergenlerin yaşam yeri değişkeni açısından genel öz-yeterlik inançları (t testi).....	121
Tablo 4.10. Çalışan ergenlerin aylık gelir miktarı açısından genel öz-yeterlik inançları (t-testi)	123

Tablo 4.11. Çalışan ergenlerin çalışma nedeni değişkenine göre genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyans analizi (ANOVA).....	124
Tablo 4.12. Çalışan ergenlerin örgütsel aidiyet düzeyine göre değişkenine göre genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyans analizi (ANOVA)	125
Tablo 4.13. Çalışan ergenlerde kimlik yönelimi- genel öz-yeterlik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları.....	127
Tablo 4.14. Çalışan ergenlerde kimlik yöneliminin- öz-yeterlik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri.....	127
Tablo 4.15. Çalışan ergenlerde kişisel, sosyal ve kolektif kimlik yönelimi ile öz-yeterlik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları.....	127
Tablo 4.16. Çalışan ergenlerde kişisel, sosyal ve kolektif kimlik yöneliminin öz-yeterlik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri.....	128
Tablo 4.17. Çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğilimin performans ve görüş boyutu ile öz-yeterlik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları.....	131
Tablo 4.18. Çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğiliminin performans ve görüş boyutunun öz-yeterlik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri.....	131
Tablo 4.19. Çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğilimi, kimlik yönelimi, örgütsel aidiyet, gelir düzeyi ve yaşam yeri ile öz-yeterlik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları.....	133
Tablo 4.20. Çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğilimi, kimlik yönelimi, örgütsel aidiyet, gelir düzeyi ve yaşam yerinin öz-yeterlik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri.....	134

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

KÖ	Kimlik Ölçeği
INCOM	Iowa- Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği
INCOM-T	Iowa- Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği Türkçe Formu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı

GİRİŞ

Gelişim dönemleri arasında psiko-sosyal gelişim açısından en kritik dönemlerden biri ergenlik dönemidir. Bu dönem kişilerin fiziksel, bilişsel ve sosyal olarak yaşamları ile ilgili ilk kez sentez yapma ve yetişkinlik için uygun yaşam koşullarını arama olgunluğuna eriştiği gelişim dönemi olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar erken yaşlarda başlamış olsa da kimlik kazanımı ve benlik kavramının şekillenmesi büyük ölçüde ergenlik döneminde meydana gelmektedir. Erikson'a göre "kimliğe karşı kimlik karmaşası" olarak tanımlanan ergenlikte dünya görüşü önemli olmaya başlamakta; geleceğe ilişkin mesleki, politik, sosyal ve cinsel açıdan önemli kararlar alınmaktadır. Bu dönemde ergen, ait olma ihtiyacı içinde farklı sosyal gruplara yönelmekte; üyesi olduğu grubu başka gruplarla, kişisel özelliklerini ise başkalarınınkiyle karşılaştırarak kendine ilişkin tutarlı bir algısal bütün oluşturmaya çalışmaktadır.

Fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlere uyum sürecinde ergenler zaman zaman bireysel kontrollerini yitirme hissine kapılabilmektedir. Böyle zamanlarda ergenler kendilerine daha az güvenmekte, sosyal değerlendirmelerde daha hassas davranabilmekte ve öz-motivasyonlarının azalmasından ötürü sıkıntı duyabilmektedir. Çünkü yeni sosyal yapısal düzenlemeler altında ergenler öz-yeterlik duygularını, sosyal bağlantılarını ve geniş bir akran ağı içindeki konumlarını yeniden düzenleme gereği duymakta, bu da zaman zaman kişi üzerinde gerilimlere yol açabilmektedir. Sosyal biliş kuramı ergenlerin duygusal iyilik halinin, düşünce ve davranışları kadar akademik ve sosyal alandaki öz-yeterlik inançlarından da etkilediğini belirtmektedir (Bandura, 2001). Bununla birlikte öz-yeterlik inançları ergenlik dönemindeki meslek seçimi ve iş yaşamındaki kariyer süreci üzerinde de etkili olmaktadır (Wood ve Bandura, 1989; Pajares, 2006).

Saygın bir kimliğin ve sosyal karşılaştırmanın olumlu sonuçlarının ise öz-yeterlik inançları üzerindeki etkisinin pozitif olduğu bilinmektedir (örn: Isobe ve Ura, 2006; Luszczynska ve ark., 2005; Vrugt ve ark., 2002; Buunk ve ark., 2001; De Cremer ve Vugt, 1998).

Gerek kimliğin gerek öz-yeterlik inançlarının şekillendiği ergenlik döneminde, ülkemizdeki pek çok genç başta sosyo-ekonomik olmak üzere çeşitli nedenlerle örgün eğitimden ayrılarak çalışma yaşamına yönelmektedir. Bu gençlerin bir kısmı iş hayatıyla birlikte mesleki eğitim kurumları olan çıraklık eğitim merkezlerine de devam etmektedir. Ancak çıraklık eğitimine devam eden gençlerin zamanlarının büyük bir bölümünü yetişkin kurallarının geçerli olduğu iş ortamlarında geçirmesi psiko-sosyal gelişimlerini birkaç açıdan etkilemektedir. Bu etkiler sorumluluk duygusunun kazanımı açısından genellikle olumlu olsa da sigara ve alkol kullanımı, depresyon sıklığı, düşük benlik saygısı v.b. konular açısından büyük ölçüde olumsuzdur (Senemoğlu, 2001; Sütuluk ve diğer., 2005; Özmen, 1997) .

Çevrenin insan davranışı üzerinde önemli bir yönlendirici olduğu görüşünden hareketle çalışma yaşamının, çocuk ve ergenler üzerindeki etkisi açısından önemli bir çalışma alanı olduğu söylenebilir. Ülkemizde çalışan çocuk ve ergenlerin çeşitli alanlarda yaşadıkları sorunlara yönelik betimleyici ve önleyici çalışmalar yapıyor olsa da, ülke ekonomisi açısından çalışan genç nüfusun çalışan nüfus içindeki oranı göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmaların nicelik açısından yetersiz kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte bu çalışmaların büyük bir bölümünün çalışan ergenlerin yaşadığı fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunları saptamaya yönelik olduğu; kimlik kazanımı, benlik saygısı, öz farkındalık, öz-yeterlik, amaç ve gelecek yönelimi gibi gelişim dönemine özgü kritik konularla ilgili çalışmaların ise daha da sınırlı olduğu görülmektedir.

Ülkemizdeki alan yazını incelendiğinde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının gerek kimlik, gerekse sosyal karşılaştırma eğilimi bağlamında incelendiği herhangi bir görgül çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu araştırmanın amacı alandaki alan yazından hareketle çıraklık programı kapsamında genç yaşta çalışma hayatına yönelmiş ergenlerin öz-yeterlik düzeylerinin kimlik yönelimi, sosyal karşılaştırma eğilimi ve ilgili demografik değişkenler bağlamında incelenmesidir. Bulguların konuya ilişkin alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın yöntemi tarama tipi betimsel yöntemdir. Araştırma, Denizli ilinde faaliyet gösteren bir hazır giyim işletmesinde çıraklık eğitimi kapsamında

çalışan 213 ergenle gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak Cheek (1989), Cheek ve diğer (1994) tarafından geliştirilen, Coşkun (2000) tarafından uyarlanan “Kimlik Ölçeği”; Gibbons ve Buunk (1999) tarafından geliştirilen ve Teközel (2000) tarafından Türkçe geçerliği sağlanan “Iowa-Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği” ve Jerusalem ve Schwarzer (1981) tarafından geliştirilen, Köroğlu ve diğer (2007) tarafından uyarlanan “Genel Öz-yeterlik Ölçeği”nin Türkçe versiyonu ile araştırmacılar tarafından oluşturulan demografik bilgi formunu içeren bir veri seti kullanılmıştır.

Araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümü olan problem durumunda ergenlik, kimlik, sosyal karşılaştırma eğilimi ve öz-yeterlik inançları ile ilgili kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın amacı, önemi, sayıtlılar, sınırlıklar ve tanımlar birinci bölüm içinde açıklanmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde konuyla ilgili yurt içinde ve yurt dışında yapılmış görgül araştırmalara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi, evreni, veri toplama araçları, uygulama ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

Dördüncü bölümünde araştırma sonucu ulaşılan bulgulara ve bulgulara ilişkin yorumlara; son bölümde genel olarak sonuçlara ve sonuçlar kapsamında geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PROBLEM DURUMU

Araştırmanın bu bölümünde kuramsal çerçeve ve alan yazın taraması, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, sayıltılar, sınırlılıklar ve araştırmada sıkça kullanılan tanımlar yer almaktadır.

1.1. KURAMSAL ÇERÇEVE VE ALAN YAZIN TARAMASI

1.1.1. Gelişim Dönemi Olarak Ergenlik

Gelişim, doğum öncesi dönemden başlayarak insanın bedensel, bilişsel, duygusal ve sosyal özelliklerinde meydana gelen ileriye dönük, düzenli, sistematik ve evrensel bir değişim sürecini ifade etmektedir (Zeytinoğlu, 1997).

Yaşam boyu gelişim yaklaşımı gelişimin yedi temel özellik içinde tanımlamaktadır. Bunlar: *yaşam boyu oluş*, *çok boyutluluk* (biyolojik, bilişsel, sosyo-duygusal), *çok yönlülük* (gelişimle birlikte bazı boyutlar öne çıkarken, bazıları bastırılır), *esneklik*, *tarihin içine saplanmışlık* (gelişim içinde bulunduğu tarihsel dönemin olaylarından etkilenir), *disiplinler arası incelenebilirlik* ve *bağlamsallıktır* (gelişim çevrenin fiziksel, kültürel ve sosyal yapısından etkilenir) (Santrock, 1997).

Bununla birlikte gelişim, kalıtımla çevrenin; olgunlaşma ile öğrenmenin etkileşimi sonucunda oluşmakta ve belli evrelerde gerçekleşmektedir. Bu evreler “doğum öncesi”, “bebeklik”, “çocukluk: erken, orta ve geç çocukluk”, “ergenlik: erken, orta ve ileri ergenlik”, “yetişkinlik: erken, orta ve geç yetişkinliktir. Gelişim açısından en kritik dönemler ise doğum öncesi, çocukluk ve ergenlik olarak kabul edilmektedir.

Latin kökenli olan ergenlik (adolescent) kelimesi yetişkinliğe doğru büyüyen anlamına gelen “adolescere” yükleminden gelmekte ve bütün toplumlarda çocukluğun olgunlaşmamışlığından, yetişkinliğin olgunluğuna geçişin; gelecek için hazırlanmanın

gerçekleştiği bir büyüme dönemi olarak kabul edilmektedir (Larson ve Wilson, 2004; Akt: Steinberg, 2007).

Ergenlik dönemi biyolojik olarak endokrin bezlerinden kaynaklanan hormonların damarlara salınımı ile başlamaktadır. Kandaki hormonlar erinlik süreci olarak bilinen bedensel ve cinsel değişimleri başlatmakla beraber (Gardner ve Gardiner, 1998) bu gelişim dönemi yalnız biyolojik ve fiziksel değişimlerin değil; bilişsel, duygusal ve sosyal değişimlerin de yoğun olarak yaşandığı bir gelişim dönemi olarak kabul edilmektedir (Santrock, 1997; Steinberg, 2007).

Çocukluk döneminin semboller üzerinden düşünen somut işlemlere dayalı bilişsel yapısını aşarak olası seçenekler üzerinde düşünmeye ve genelleme-çıkartım mekanizmasını kullanmaya başlayan ergen, formel operasyonlar geliştirirken bir yandan da yetişkin dünyası ile iletişim kurmaya başlamaktadır. Bu süreç sadece zihin çerçevesinde sınırlı kalmamakta aynı zamanda kişilik gelişimi, sosyal ve duygusal gelişimi ile bireyin kendini algılayışı üzerinde de etkili olmaktadır (Cüceloğlu, 1998).

Bu nedenle ergenlik dönemi kişinin fiziksel, bilişsel ve sosyal olarak ilk kez kendi yaşamı ile ilgili sentez yapma ve yetişkinlik için uygun yaşam koşullarını arama olgunluğuna eriştiği gelişim dönemi olarak kabul edilmektedir (Santrock, 1997).

Gelişim kuramcılarında Havighurst (1948, 1972); Shoeppe ve Havighurst (1952) toplumsal ve bireysel gereksinimler çerçevesinde ortaya koyduğu psikososyal kuramda ergenlik dönemi içinde kazanılması gereken gelişim görevlerini sekiz başlıkta ifade etmiştir (Havighurst, 1980):

- 1.Bedensel özellikleri kabul etme ve bedeni etkili biçimde kullanma,
- 2.Eril ya da dişil bir toplumsal rolü gerçekleştirme,
- 3.Her iki cinsten akranlarıyla yeni ve daha olgun ilişkiler kurma,
- 4.Ebeveynlerden ve diğer yetişkinlerden duygusal bağımsızlığı kazanma,
- 5.Ekonomik bir mesleğe hazırlanma
- 6.Evliliğe ve aile yaşamına hazırlanma,

7.Toplumsal açıdan sorumlu bir davranışı isteme ve gerçekleştirme,

8.Davranışın rehberi olarak bir dizi değerle birlikte bir ahlak sistemi kazanma, bir ideoloji geliştirme.

Görüldüğü üzere sosyal ilişkiler ve toplumsal hayata ilişkin kazanımlar çocukluk dönemine göre ergenlik döneminde daha ön plana çıkmakta, bireyin gelecek yaşantılarını doğrudan etkileyebilecek psiko-sosyal değişimler bu dönemde yaşanmaktadır.

Sosyal ve duygusal gelişim açısından bireyin kendi benliğini bulması ve tanımlaması, başka bir ifadeyle kimlik kazanımı ergenlik döneminin en önemli basamağını oluşturmaktadır. Buna paralel olarak, Gardner ve Gardiner (1998) ergenlikten sonraki dönemde ortaya çıkan psiko-sosyal değişimlerin pek çoğunun hem nedeni hem de sonucu olarak kimliği ya da benlik kavramının gelişimini işaret etmektedir.

1.1.1.1. Ergenlik ve kimlik

Psikoloji alan yazınında ergenlik kimlik duygusunun gelişiminde önemli bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu kabulün altında ergenlikte yaşanan fiziksel, cinsel, duygusal ve bilişsel gelişmelerden kaynaklanan değişikliklerin yanında özellikle modern toplumlarda ergenlik dönemine giren çocuğa yönelik mesleki, entelektüel, sosyal, kültürel bir takım toplumsal taleplerin artması yer almaktadır (Bilgin, 1994).

Kimlik kazanımını ergenlik döneminde gerçekleştirilmesi beklenen en önemli gelişim görevi olarak gören Erikson (1968) 'a göre bu dönem "*kimliğe karşı rol karışıklığı*" evresine karşılık gelmektedir. Ona göre bu basamak benlik bütünlüğüne ulaşma ihtiyacı ile toplumun talepleriyle karşı karşıya kalma ve kendine bunun içinde bir yer belirleme arasındaki çatışmayı içermektedir (Erikson'dan aktaran: Durkin, 2004). Bu süreçte dünya görüşü önemli olmaya başlamakta ve ergen mesleki, politik, sosyal ve cinsel açıdan geleceğe ilişkin önemli kararlar aldığı bir dönem içine girmektedir (Santrock, 1997). Erikson'a göre ergenlik bireyin kendine "ben kimim?", "nereye gidiyorum?" gibi soruları yönelttiği psiko-sosyal bir erteleme sürecidir (Durkin, 2004,s.516). Bu süreçte doğru kararları alan bireyler deneyimlerini açıkça

tanımlanmış bir kimlikle bütünleştirmeye yetenekli olurken, doğru kararları alamayanlar ergenlikten yetişkinliğe geçildikçe kimlik ve rollerle ilgili sorunlarla karşılaşmaktadır (Gardner ve Gardiner, 1998).

Erikson'un kuramından yola çıkaran Marcia (1966) ergenlikte ortaya çıkan farklı kimlik statülerini belirlemiştir. Bunlar:

- Dağınık kimlik (identity diffusion): Sorumluluk almaktan kaçınma ve din, ideoloji, meslek gibi konuları kapsayan temel yaşamsal sorunlarda kararsızlık
- İpotekli Kimlik (identity foreclosure): Sorumluluk ve değer yöneliminin oluştuğu ancak özgür iradeye dayalı seçimlerdense belli bir araştırma yapmadan diğerlerinin (ebeveyn, öğretmen vb) değerlerini geçici olarak kabullenmek ya da çocukluk değerlerine sıkı sıkıya bağlanmak
- Ertelenmiş Kimlik (moratorium): Dünya görüşünün önemli olmaya başlaması ve geleceğe ilişkin kararlar almak
- Başarılı kimlik (identity achievement): Tüm bu karmaşaları çözüme kavuşturarak krizden çıkmak, idealleri ve planlarını gerçekleştirmek üzere emin olarak sorumluluk almaya hazır olmak (Marcia'dan aktaran: Durkin, 2004).

Marcia ego kimliğinin oluşmasında meslek ve/veya eş seçimi gibi kimlik alanlarında güçlü bir bağlanımın bulunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte kimlik oluşturma görevi irdeleme, sorgulama, karar alma sürecini gerektirdiği için batılı toplumlar psiko-sosyal bekleme dönemini desteklemektedir (İnanç ve diğer., 2004).

Meilman'ın (1979) Amerika'da 12–24 yaş erkek ergenlerle gerçekleştirdiği bir çalışmada da Marcia'nın yaklaşımı doğrultusunda sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca daha genç yaşlarda dağınık ve erken bağlanma kimlik statüleri gözlemlenirken, yaşın ilerlemesi ile birlikte bekleme ve başarılı kimlik statülerinin ortaya çıktığı gözlenmiştir (Meilman'dan aktaran: Durkin, 2004,s.516).

Marcia'nın kuramını etnik kimlik boyutunda inceleyen Phinney (1989) üç

statü ortaya koymuştur. Bunlar: Tanımlanamayan etnik kimlik (unexamined ethnic identity-dağınık kimlik, erken bağlanma), etnik kimlik arayışı (ethnic identity search-moratorium) ve kazanılmış etnik kimliktir (achieved ethnic identity). Çalışmalar kazanılmış etnik kimlik statüsündeki ergenlerin olumlu benlik saygısı, sağlıklı psikolojik yapı ve en önemlisi ırkçılık gibi olumsuz yaklaşımlarla baş edebilme becerisine sahip olduklarını göstermiştir (Phinney, 1989; Phinney ve diğer., 1990'dan aktaran: Rollins ve Valdez, 2006).

Flum (1994) İsraili ve Britanyalı gençlerle yaptığı bir çalışmada 14- 18 yaş arası gençlerde aynı süreç izlenmemiş olsa dahi Erikson'un kimlik formülasyonunun ve Marcia'nın dağınık kimlik, erken bağlanma ve bekleme statülerinin gözlemlendiğini kaydetmiştir. Ayrıca her stilin ergenin dünyasına ilişkin tutum ve duyguları ile ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir.

Ergenliğin en önemli kazanımı olarak kabul edilen kimlik, gelişim psikolojisi açısından kişinin kendi kendisinin farkına varma ve toplumun ergen için tanımladığı rolleri benimseme anlamına gelmektedir (İnanç ve diğer., 2004). Genel anlamıyla kimlik, insanın kendisini, sosyal dünyasında nasıl tanınıp ne şekilde konumlandığını; bir başka ifadeyle kim olduğu ve nerede durduğunu yansıtan bir özellik olarak kabul edilmektedir (Bilgin, 2003).

Gençtan (1982) "ben kimim?" sorusunun yanıtına kolay ulaşılmadığını, bireyin kendisine ilişkin olumlu bir imge geliştirebilmesinde öncelikle aile ve toplumun gerekli koşulları sağlamış olmasının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca hatalı ebeveyn tutumlarının, yoksulluk gibi etmenlerin bireyin kendisini düşman bir dünya içinde, eksik ve güçsüz olarak algılamasına neden olabileceğini ifade etmektedir (Gençtan'dan aktaran: İnanç ve diğer., 2004).

Gençtan'ın vurguladıklarına paralel olarak Adams ve diğer. (1994) ebeveyn stillerinin kimlik statüleri üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmalarında dağınık kimlik statüsündeki ergenlerin reddedici ve ilgisiz ailelerde; ipotekli kimlik statüsündekilerin tutucu ve aşırı çocuk merkezli ailelerde; ertelenmiş ve başarılı kimlik statüsündekilerin ise özerkliği cesaretlendiren, destekleyici ve sıcak ailelerde daha sık gözlemlendiğini ortaya koymuştur. Bununla beraber kimlik statülerindeki farklılaşmanın sosyo-ekonomik statü ile yakından ilişkili olduğu; etnik ve kültürel bağlamın kimlik

gelişimini etkileyen mekanizmalar arasında yer aldığı çoğu araştırmacı tarafından vurgulanmıştır (Hitch, 1983; Munro ve Adams, 1977; Rosenthal, 1987; Spencer and Dornbusch, 1990; Weinreich, 1983' ten aktaran: Durkin, 2004,s.518).

Weinreich (1978) toplumsal yapı içinde etnik azınlık olmanın ergende kendi kimlik temsiline ilişkin önemli çatışmalar yaratabileceğini, etnik kimliğin gelişim sürecinin cinsiyet kimliğinden farklı olduğunu belirtmiştir. O'na göre bireyin benlik kavramının gelişiminde aile, arkadaş ve öğretmenlerin farklı roller sergilemesine ilişkin kimlik çatışmalarının genel şeklinde etnik farklılıklar ve cinsiyet farklılıklarının bulunduğu inanılmaktadır. Rosenthal (1987) ise ergenin kimlik gelişiminin önemli bir boyutu olarak, etnik azınlıkların kendi grupları ile toplumu oluşturan diğer gruplar arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinme zorunluluğunu göstermiştir (Rosenthal, 1987'den aktaran: Durkin, 2004,s.518).

Görüldüğü üzere kimlik kazanımı ve benlik kavramının oluşumu çok erken yaşlarda başlamakla birlikte pek çok yönü ile ergenlik döneminde biçimlenmektedir. Bu önemli kavram pek çok sosyal bilimci tarafından farklı yönleri ile incelenmiştir. Kimliğin farklı yönleri ile ilgili kuramsal bilgiler derlenerek sistemli bir bütün olarak sunulmuştur.

1.1.2 Kimlik Nedir?

Kimlik, kavramsal olarak toplum bilimlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Davranış bilimlerinde özellikle kişilik psikolojisi ve sosyal psikoloji alanlarında giderek artan bir önemle ele alınan ve araştırma konusu olarak incelenen bir kavram haline gelmiştir.

Kimliğin psikolojik özellikleri açıklamak için kullanılan diğer kavramlarla benzerliği çeşitli karmaşalara da yol açmaktadır. Çoğunlukla ben, benlik, benlik kavramı ve kişilik birbirine benzer kavramlar olarak görülmekte, hatta bazen eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmakta, bazen de yaklaşıma göre farklı anlamlarda açıklanarak önem derecelerine göre değişik biçimlerde vurgulanabilmektedir. Bununla birlikte bu kavramlar içerikleri açısından birey için ortak bir anlama işaret etmektedir. Bu anlam kişiyi diğerlerinden ayıran duygu, düşünce, tutum ve davranışların bütünüdür (Süslü, 2002).

Kimlik, bireyin kendisi hakkındaki temsillerinin bütününe ifade eden; kişinin kendisi, yeterlikleri ve özellikleri hakkında sahip olduğu genel fikir olarak tanımlanan benlik kavramının bir parçası olarak kabul edilmektedir (Bilgin, 2003).

Erikson' a (1968) göre ise kimlik oluşumu psikolojik ve toplumsal ile gelişimsel ve tarihsel özellikler arasındaki ilişkiyi içermektedir (Erikson, 1968'den aktaran: Süslü, 2002).

Lübnan kökenli Fransız yazar Maalouf (2002,s.16) kişilerin kimliğinin resmi kayıtlarda görünenlerle sınırlı olmayan bir yığın öğeden oluştuğunu belirtmektedir. O'na göre kişiler dinsel bir geleneğe, bir ulusa, bazen iki ulusa, etnik ya da dinsel bir gruba, az ya da çok geniş bir aileye, bir mesleğe, bir kuruma, belli bir sosyal çevreye, bir takıma, bir arkadaş grubuna, sendikaya, işletmeye, parti, dernek ve cemaate ve aynı tutkuları, tercihleri, fiziksel özürleri paylaşan bir insan topluluğuna ait olduğunu hissedebilir. Bütün bu aidiyetler her durumda ve zamanda aynı derece önem taşımamaktadır. Ancak hiç biri de anlamsız değildir. Çünkü bunlar kişiliğin yapı taşlarıdır ve bu öğelerin her birini farklı insanlarda görmek mümkünse de aynı bileşim iki farklı insanda asla bulunmamaktadır. Her birinin zenginliğini, kendine özgü değerini oluşturan da, her varlığın tekil ve potansiyel olarak yerinin doldurulmaz oluşunu sağlayan da budur.

Öte yandan kimlik, bir kişi ya da grubun kendisini tanımlayarak, diğer kişi ve gruplar arasında bir yere konumlandırmasıdır (Bilgin, 2007). Bu açıdan bakıldığında kimlik sadece bireyleri tanımlayan değil, grupları da tanımlayan bir kavram olarak kabul edilmektedir.

1.1.2.1 Kimliğe İlişkin Kuramsal Açıklamalar

Kimlik kavramını kuramsal olarak ele alan psikanalitik, sosyolojik ve psiko-sosyal yaklaşımlar şu şekilde özetlenebilir:

Kimliğe psikanalitik bir perspektiften yaklaşan Fromm (1955) onu karmaşık modern toplumlar içinde ele almıştır. Fromm'a göre sosyal ya da ulusal karakter gibi yapılar ortak yaşam tarzı ve deneyimlerden kaynaklanmakla birlikte bireyin topluma uyumunu sağlamakta, ve bireyi normlara uygun davranmaya yöneltmektedir (Soylu, 1994).

Kimlik kavramının temel kuramcılarında Erikson (1972,1974) da psikanalizden etkilenmiştir. Burada kimlik süperego ile eşleştirilmekte ve toplumsal normların sosyalizasyon sonucu içselleştirildiği yeri temsil etmektedir. Bu yaklaşımda kimliğin dört yönü bulunmaktadır, bunlar: “*kendine güven*”, “*bireysel öğelerin değişmez niteliği*”, “*egonun bütünleşmesi*” ve “*bir grubun değerlerine katılma*”dır. Erikson, kimliğin fonksiyonunun kişiyi sosyal bir bağlam içine yerleştirmek olduğunu vurgulamakta, kimliği normların içselleştirilmesi yoluyla oluşan bir öğrenme sürecinin sonucu olarak görmektedir. Bu nedenle “kimliğin yayılması”nı bir sosyalizasyon başarısızlığı ve bütünleşme süreçlerinin bozuk işleyişi olarak kabul etmektedir (Erikson, 1972, 1974’ten aktaran: Meşe, 1991).

Erikson’ a (1968) göre bireyin gelişimini anlayabilmek için biyolojik, toplumsal ve ego süreci arasındaki etkileşimin kavranması gerekmektedir. İzlenimleri, duyguları, anı ve dürtüleri gözden geçirip sentezleyerek bireyin tutarlı bir varoluş sürmesini sağlayan ego, mevcut kimlik öğeleri ile yeni eklenenleri bütünleştirmekle görevlidir. Egonun bütünleştirme çabaları ile birey, kişisel benzerlik ve tarihsel süreklilik duygusu yaşamaktadır ki bu yaşantı *kimlik duygusu* olarak tanımlanmaktadır (Erikson, 1968’den aktaran Süslü, 2002).

Kimliğe ilişkin kuramsal açıklama getiren bir diğer yaklaşım olan Sosyolojik yaklaşım *diyalektik* ve *fonksiyonalist* olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Marks’tan esinlenerek ortaya çıkan diyalektik yaklaşım kimliği toplumun hakim ideolojisinin ayrılmaz nitelikteki değerlerinin içselleştirilmesi olarak ele almaktadır. Yaklaşımına göre bireyin gerçeklik hakkındaki bilinci, bilinci belirleyen objektif koşullara tekabül etmektedir. Ancak kimlik, egemenlik ilişkisi olarak toplumu anlamlandırmadığı ve kendi gerçek davranışını anlamadığı için bulanık bir bilinç olarak değerlendirilmektedir. Yaklaşımın temsilcilerinden Touraine (1974) kimliğin bireye kim olduğunu değil, kim olmak zorunda olduğunu ve kendisinden beklenen davranışları söylediğini vurgulamaktadır. Ona göre iki kimlik bulunmaktadır: mücadele ile kazanılan “gerçek kimlik” ve dışarıdan empoze edilen “sahte kimlik”. Touraine gerçek kimliğin oluşumunun kimlik illüzyonlarını açığa çıkartan sosyal mücadeleler içinde; başka bir ifadeyle sosyal ilişkilerin çatışmalı diyalektiği içinde gerçekleşeceğine işaret etmektedir (Touraine, 1974’ten aktaran: Meşe, 1991).

Fonksiyonalist sosyoloji yaklaşımı Erikson’ un kavramsallaştırmasına benzer

bir kimlik betimlemesi yapmaktadır. Bu yaklaşıma göre kimlik, bir toplumda ortak olarak benimsenmiş değerlerin bireysel düzeyde yansımasıdır. Toplumların sahip olduğu kimlik tipleri sosyal davranışı modellemekte ve toplumun yarattığı, bireylerin de özdeşleştirdikleri nesnel gerçekliği temsil etmektedir. Berger ve Luckman (1966) bu görüşün temsilcisi olarak kimlik tiplerinin bireylere içinde buldukları durumlara uygun davranışlar sunduğunu ve gerçekliği sosyal olarak yapılandırıldığını belirtmektedir (Berger ve Luckman, 1966' dan aktaran: Meşe, 1991). Fonksiyonalist yaklaşıma göre kimlik uzlaşım sal bir toplumun yansımasıdır. Bu nedenle toplumun geneli tarafından paylaşılan değerler sistemine uyan bireylerce ifade edilmektedir. Her kimlik tipi, toplumun üyesi olmakla ilgili nesnel bir bilgi birikimi sunmaktadır (Zavalloni, 1975).

Psiko-sosyal kimlik yaklaşımı kimliği sosyal rollerle kişilik özelliklerinin bütünleştirildiği bir etkileşim durumu olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım kimliğin oluşumundaki bilişsel faktörlere işaret etmektedir. Psiko-sosyal yaklaşımın savunucularından Allport kimliği benlik kavramı ile ifade etmektedir. Ona göre benlik bir takım öğelerin bireyde sentezlendiği kimlik duygusudur ve bu duygunun bedene ilişkin fiziksel duygu, zamansal süreklilik duygusu, öz saygı, değerlilik duygusu ve varoluşa ilişkin genel oryantasyon duygusu gibi bazı bileşenleri bulunmaktadır (Allport' tan aktaran: Meşe, 1991). Zavalloni'ye (1975) göre ise kimlik benlik temsilinin ve diğerlerinin temsilinin organize bir yapısıdır. Benlik, sosyal dünya ve öteki ilişkisi ile ilgili çevre imaj, kavram ve yargılardan oluşmaktadır. Bu nedenle Zavalloni kimliği bireyin “işlemsel iç çevresi” olarak tanımlamaktadır. O'na göre dünya ile ilişki bireyin sosyal ve kültürel aidiyetleri içinde olduğu için sosyal gerçekliğin yapısını anlama noktasında kimlik önemli bir unsurdur. Kimliği bireysel ve kolektif olanın eklem noktası olarak görmekle birlikte kültürler arası çalışmaları da kapsayan ampirik ölçümünü önermektedir.

Miller (1963) sosyal boyutları içermesi nedeniyle kimliği benlik kavramının yerine kullanmaktadır. O kimliği “kamusal” (public) ve “benlik” (self) olarak ikiye ayırmakta, grup normları bakımından bireysel özellikleri içermeyen boyutu “kamusal”; bireyin kendisine ilişkin temsillerinin yer aldığı boyutu ise “benlik” boyutu olarak kavramsallaştırmaktadır (Zavalloni, 1972; Miller, 1963 ve Zavalloni, 1972' den aktaran: Soylu, 1994).

Aslında pek çok okul benlikle kimliği birbirinin ikamesi olarak görmekte birlikte, kimliği benliğin sosyal rollere ilişkin deneyimlere dayalı parçası olarak ele almaktadır (Gecas, 1982; Gecas & Burke, 1995; Stryker, 1987; Akt: George, 1998).

Mussen gelişmiş bir benlik duygusunun benliği pekiştirme ve sürdürme etkisine sahip olduğu görüşünü benimsemektedir. O'na göre çoğu insan uzun bir yaşamsal süreci kapsayan ve kimlik duygularının göstergesi olan bir takım kişilik organizasyonlarını sürdürme eğilimi içindedir. Ancak benlik kavramlarını tatminkâr ve ödüllendirici bulmayanlarda ve sosyo ekonomik statüsü farklılaşanlarda kimlik değişimlerinin daha yoğun yaşandığı gözlenmektedir.

Mussen'e (1986) göre kimlik duygusu bir kez kazanıldığında, birey ile dünya arasında bir araç vazifesi görmekte, olayları ölçen ve değerlendiren bir mekanizma gibi işlemektedir. Mussen'in çalışmalarında başarılı bir şekilde kimlik kazananların çevreye daha iyi uyum gösterdiği, strese toleranslarının, öz saygılarının ve sevgilerini ifade etme kapasitelerinin daha yüksek olduğu, düşmanlık ve kaygı düzeylerinin ise daha düşük olduğu gözlenmiştir. Mussen ve arkadaşlarının yaptığı çalışmalar kimlik duygusunun sosyal ve politik inançlar üzerinde de etkili olduğunu göstermiştir. Örneğin orta yaşlardaki liberaller, yaşlıları muhafazakârlara göre birbirinin kimliğini ve düşüncelerini kabule hazır, felsefi konulara ilgili, yenilikçi ve tutucu olmayan bir düşünce sistemine sahip kişiler olarak belirlemiştir. Kısaca erken yaşlarda kazanılan ve uzun yıllar boyunca istikrarlı bir şekilde sürdürülen bu tür özellikler kimliğin çeşitli yanlarını oluşturmakta ve bireyin farklı politik görüşler yelpazesinde kendisine bir yer belirlemesini etkilemektedir (Mussen, 1986' dan aktaran: Bilgin, 1994;1996).

Tajfel ve Turner (1981) kimliğin bireysel ve sosyal olmak üzere iki anlam taşıdığını belirtmekle beraber sosyal kimlik ile bireysel kimliği toplumsalla bireyseli birbirine bağlayan bir süreklilik hattına benzetmektedir. Bireyin fiziksel ve kişilik özellikleri bakımından diğerlerinden farklılaştığı yönü bireysel kimlik, ait olduğu grubun üyeleri ile paylaştığı yönü ise sosyal kimlik olarak kavramsallaştırılmaktadır. Kişiler kendilerini kimi zaman benzersiz bir özne olarak değerlendirme eğilimi içinde olurken kimi zaman da bir grubun üyesi olarak tanımlama eğiliminde olmaktadır. Kişinin kendisini kritik amaçları doğrultusunda bir grubun üyesi olarak düşünmesi ya da benzersiz bir birey olarak değerlendirmesi onun benlik kavramını oluşturmaktadır (Tajfel ve Turner, 1981'den aktaran: Tajfel, 1982).

Kişisel değer, duygu ve düşünce gibi bireye özgü özellikler kimliğin kişisel yönünü oluştururken; aidiyet duygusu, beğenilme ve ün gibi sosyal gruplarla ilişkiler sosyal yönünü oluşturmaktadır (Coşkun, 2004).

1.1.2.1.1 Kişisel kimlik

Bireyin kendine ilişkin bilişsel kavrayışı diğer nesnelere ilişkin bilişsel kavrayışları yöneten süreçlerden çok da farklı değildir. Kategorizasyon olarak kavramsallaştırılan bu süreç bireyin çevresindeki objelere atfettiği ve onun için anlamlı olan özellikler bütünü olarak düşünülmektedir. Kategoriler nesnelere ilişkin tanımlar içermekle beraber her birey kişisel deneyimlerinden ve sosyal normlardan hareketle nesnelere niteliklerine bir takım değerler atfederek onları nötr olmaktan uzaklaştırmaktadır. Codol'a göre (1986) kategorizasyon ancak fiziksel ve sosyal bir çevre içinde mümkündür, ve birey nesnelere neredeyse değişmez olan özellikleri aracılığıyla tanımaktadır. Nesnelere değişmez niteliği kategorilendirmenin tutarlılığının temelini oluşturmaktadır. Nesnenin bilişsel kavranışı onun diğerlerine kıyasla özgül yanlarının belirlenmesini, ayrıca belli bir tutarlık ve süreklilik göstermesini, bunun yanında birey tarafından olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesini içermektedir. Bu süreç benlik imgesine ilişkin değerlendirmelere uygulandığında nesne, bireyin kendisine yüklediği nitelikler organizasyonu olarak benliği işaret etmektedir (Marais, 1986; Codol, 1986; Marais, 1986' dan aktaran: Bilgin, 1996).

Turner'ın benlik kategorizasyonu kuramına göre kategorileme, kendi içinde değişkenlik arz eden üç düzeyden oluşmaktadır. Alttaki bireysel özellikler, ortadaki aidiyet grupları, en üstte ise insan olma halini barındıran benlik düzeyi bulunmaktadır. Ona göre bu düzeyler kişisel, sosyal ve insan kimliğinin belirleyicileridir. Bu hiyerarşik sınıflama, bireysel özellikleri içeren en alt düzeyde geniş sosyal gruplara ya da insanların geneline uygulanamayan özel karakteristikleri barındırmaktadır (Doise, 1988).

Turner hiyerarşik olarak en altta bulunan kişisel kimliğin bedensel özellikler, kişilik özellikleri ve diğer bireysel farklılıklardan meydana geldiğini; bununla beraber daha çok bireyin kişisel doğasındaki benlik tanımlamalarını içerdiğini ve kişiyi diğerlerinden ayıran kendine has özellikleri olduğunu belirtmektedir (Akt: Meşe,

1991).

Psikolojide kimliği nitelemede en sık kullanılan kavramın “benlik” olduğu dikkat çekmektedir. Bazı sosyal psikologlar kişisel kimlikle benliği aynı şey olarak kavramsallaştırmakla birlikte benliği içerik ve süreç olarak ikiye ayırarak değerlendirmektedir. İçerik olarak benlik; kişilik, bedensel özellikler, yetenekler gibi kişinin kendisine baktığı zaman kendinde bulunduğu ya da algıladığı özellikleri kapsarken; süreç olarak benlik bu özellikleri algılayan, bilen, değerlendiren, sunan kişiyi yani özneyi işaret etmektedir.

Tutumlarda olduğu gibi kişisel kimliğin ya da benliğin de bilişsel, duygusal ve davranışsal öğeleri ayırt edilebilmektedir. Bilişsel öge kişinin kendisine ilişkin bilgilerinin bütünü (örn: benlik kavramı), duygusal öge kendisinden hoşnut olma durumunu (örn: öz-saygı), davranışsal öge ise kendini diğerlerine yansıtma ve sunma davranışlarının bütünü (örn: kendini sunma) içermektedir (Bilgin, 2007).

Erikson (1960) da kimliğin bilinç ve süreç olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte bilincin bireyin kendini diğerlerinden ayıran yönünü; sürecin ise kişinin yaşantısının sürekliliğini sağlama yönündeki bilinç dışı çaba ve grup idealleriyle dayanışma yönünü içerdiğini vurgulamaktadır (Akt: Bilgin, 1996).

Bilincin oluşumunda kişinin kendisini nesne olarak değerlendirme kapasitesi önemli bir noktadır. Psikanalist kuramcı Winnicott’ a (1998) göre benlik bilincinin oluşumunda ben-diğeri ilişkisi önemli yer tutmakta, bu ilişki gelişim evrelerine göre değişmektedir. O, benlik terimini ego ve nesne olarak benliği tanımlamak için kullanmaktadır. Benliği diğerleri (anne, bakıcı) ile kurulan ilişkinin niteliğine göre “Gerçek” ve “Sahte” olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ancak otantikliğin kaynağı olan gerçek benlik yaratıcı ve gerçeği hissetmede yeterlidir. Sahte benlik ise diğerlerinin isteklerine boyun eğen bir kişilik maskesidir.

Lacan (1949; 1966) ise kimlik arayışını oluşturan en önemli süreç olarak “ayna arayışını” göstermektedir. O, çocuğun aynadaki görüntüsünü büyük bir zevkle seyrettiği, bu süreçte nesneleşmeden önce temel bir biçimde kendisini sembolleştirdiği, bunun aracılığıyla bireyselliğini ve bedensel birliğini keşfederek, zaman içinde kendini tanıdığını; bu sayede de özdeşleşmeyi öğrendiği görüşünü savunmaktadır. Bu önemli aşamada çocuğun aynadaki imgesiyle özdeşleşmesi,

diğerinin (anne) bunu tanımasıyla desteklendiği ölçüde mümkün olmakta, çocuk diğerinin gözünde imgenin kendisine ait olduğunun tasdikini bulmaktadır Ayna aşaması “ben”in fonksiyonunun inşacısı olarak, kişinin bir imgeyi üstlendiğinde, bir başka ifadeyle kendini bir “geştalt” olarak oluşturduğunda meydana gelen dönüşümün ifadesi olarak kabul edilmektedir. Aynanın karşısına geçtiğinde kişi, kendine, kendinden de imgesine ulaşabilmektedir (Lacan, 1949, 1966’ dan aktaran: Bilgin, 1994; 1996; 2007).

Bilgin’e (2007) göre kişisel kimlik hakkındaki düşünceler çeşitli yer ve zamanlardaki deneyimlerin birbirine eklemlendiği bir öykü biçimde şekillenmektedir. Askerlik yaşantıları, sınavlardaki başarı ya da başarısızlıklar, okul anıları, kişisel projeler, sağlık sorunları, iş deneyimleri, acemilikler, ekonomik sıkıntılar, dostluklar v.b çok şey bu öykünün içine yerleşmektedir. Kişinin kendi geçmişine ilişkin referans sağlayan otobiyografik bellek bireyin yaşamı boyunca karşılaştığı olayları içeren kişisel deneyimlerini kayıt altına almaktadır.

Kişisel kimliği analitik bir perspektiften ele alan Lipiansky (1992) kimlik duygusunun zamansal bir boyut içerdiğine işaret etmektedir. Buna göre benlik bilincinin zamansal boyutu olan duygu, bireye gerçeklik kategorilerini kontrol imkânı sağlamaktadır. Birisi olmak bir geçmişe sahip olmak demektir ve mevcut anı değerlendirerek geleceğe yönelik projeler üretmeyi gerektirmektedir. Zaman içindeki süreklilik ve aynılık duyguları birbirini pekiştirmektedir. Lipiansky ayrıca kimliğin bir birlik ve tutarlılık duygusu içerdiğine de vurgu yapmaktadır. Çünkü O’na göre benlik bilinci (benlik) kişiyle ilgili tüm bilinç içeriklerini kapsamaktadır, bu içerikler çeşitlilik göstermekle birlikte her an değişebilmektedir. Kimlik ise bu hareket içinde benliğin en istikrarlı, en bütünleşmiş ve en değişmez öğelerini ifade etmektedir (Lipiansky, 1992’ den aktaran: Bilgin, 1994; 2007).

Greenwald (1980) benliğin totaliter nitelikte bir yapı olduğunu belirtmektedir. Çünkü benlik, çevresel değişiklikler karşısında istikrarını koruma ve kimlik yönetimini sağlamak amacıyla kendi geçmişini üretmek ve her daim gözden geçirmek için kendine odaklanma, kendini yüceltme ve bilişsel tutuculuk gibi ancak totaliter sistemlerde gözlenen bir takım bilişsel yanlılıklar, çarpıtmalar yapmaktadır (Greenwald, 1980’den aktaran: Bilgin, 2007). Benlik, kim olduğu fikrini kapsadığı ve kişiyi çevre ve zaman değişse dahi her zaman aynı kaldığı duygusuna yönlendirdiği ve

bir süreklilik izlenimi oluşturduğu ölçüde kimlik niteliği taşımaktadır (Bilgin, 1994).

Ancak her ne kadar süreklilik ve istikrarlılık gösterse de kimlik, herhangi bir istikrarsızlık duygusuna yol açmadan koşullardan etkilenmekte, içinde bulunduğu durumla etkileşim içinde şekillendirilip inşa edilmektedir. Ross ve Conway'ın (1984) modeli bu görüşü desteklemektedir. Buna göre bireyler kişisel geçmişlerini hatırladıklarında aslında güncel bilgi ve inançlarından yola çıkarak geçmiş bilgi ve inançlarını yeniden değerlendirmektedir. Kendisi için anlamlı bir anıyı canlandıran birey, bunu kendisine ilişkin güncel bilgiler çerçevesinde yapmaktadır. Eğer zaman içinde değişmediği düşüncesine sahipse güncel bilgisinin, olayın geçmiş bilgisinin doğru bir temsili olduğunu düşünecektir. Buna karşılık güncel bilgilerinin geçmişteki haline ilişkin bilgilerinden farklı olduğunu düşünüyorsa, bu durumda, güncel bilgisi geçmişteki durumuna ilişkin düşüncesine uymak için yeniden inşa edilecektir. Bu model, bireyin benlik kavramının ya da kimliğinin istikrarlı olduğuna inanması ve bunun gerçek olması durumunda anıların hatırlanmasının gerçeğe uygun olacağını; aksi durumda anıların hatırlanmasının bozulacağını öngörmektedir.

Bilgin'e (1994) göre kişisel kimlik ayrılmayı, özerkliği, kendini ortaya koymayı içermektedir. Birey ait olduğu topluluk içinde diğerlerinden farklı olabilmeyi başardığı ölçüde kendini özerk ve biricik hissetmektedir. Ancak kimlik kişisel kimlikte olduğu gibi hem kendisi ve diğerleri arasında bir farklılaşmayı içermekte hem de sosyal ve kolektif kimlikte olduğu gibi aidiyet grubundaki diğer bireylerle arasındaki özdeşleşmelerden hareketle inşa edilmektedir.

1.1.2.1.2 Sosyal ve kolektif kimlik

Toplumsal yapı içinde bireyler kişisel ve sosyal özelliklerine, tercihlerine ve/veya tayin edilişlerine göre çeşitli gruplar içinde yer almaktadır. Gerek kişinin ait olduğu grup gerekse dışarıdaki gruplar bireyin kimliğinin şekillenmesinde etkili olan önemli belirleyicilerdir. “Ben kimim? Sorusuna verilen “kadınım, Türküm, öğretmenim” gibi cevaplar sosyal gruplara atıfta bulunur. Kişinin kendine ilişkin fikirleri, benlik kavramı; kısaca kim olduğuna ilişkin düşünceleri özdeşleştiği gruplardan etkilenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2004).

Gerek sosyal kimlik gerekse kolektif kimliğin inşasında kişisel kimlikten farklı olarak kişinin belirli gruplara aidiyeti ön planda olmaktadır. Kişinin cinsiyeti,

toplumsal cinsiyet rolü, milliyeti, ırkı, etnik kökeni, tuttuğu futbol takımı, okuldaki arkadaş grubu, sosyo ekonomik statüsü, iş yerindeki bölümü, etnik kökeni, dini ve daha pek çok aidiyeti onun sosyal ve kolektif kimliğinin belirleyicisi olmaktadır.

Genel olarak sosyal kimlik kolektif kimliği kapsayan bir kavramsallaştırmayı içermekte, sosyal kimlik alanında yapılan çalışmaların sonuçları kolektif kimliğe rahatlıkla uyarlanabilmektedir. Bu nedenle gruplar arası ilişkiler içinde ya da grup içinde kişiler arası ilişkiler bağlamında kimliğin sosyal yönünü inceleyen çalışmaların büyük bir bölümünde bu iki kavramın tek bir potada ele alındığı görülmektedir.

Örneğin Zavalloni ve Louis- Guerin (1979) sosyal kimliğin temel yapısının milliyet, cinsiyet, sosyo ekonomik sınıf, meslek, yaş, aile durumu, politik eğilim, din ve etnik köken gibi “*benlik kimlik elementleri*” ile bireyin sembolik ya da gerçek ilişki içinde bulunduğu kişi ve gruplardan oluşan “*alter kimlik elementleri*” ile bunlar arasındaki ilişkileri kapsayan, tüm topluluk üyelerince paylaşılan sosyal özelliklerin minimal yapısı ile gösterilebileceğini belirtmektedir.

Ancak Cheek ve Briggis (1982) kimliğin kişisel ve sosyal yönünü alan yazınındakine paralel olarak ölçme girişiminde bulunduğu “*Kimlik Ölçeği*”nin bazı maddelerinin psikometrik özellikler bakımından kolektif kimlik olarak adlandırılabilir üçüncü bir faktöre yüklendiğini gözlemiş, bu nedenle kolektif kimlik için yeni maddeler geliştirerek ölçeği üç faktöre ayırmıştır (Coşkun, 2004).

Kullanılan yöntem gereği bu çalışmada sosyal kimlikle kolektif kimlik ayrı başlıklar altında değerlendirilmiş; özellikle din, etnik köken, milliyet, ırk, cinsiyet gibi kimlik öğeleri kolektif kimlik olarak ele alınmıştır.

Kolektif kimlik : Kolektif kimlik sosyal kimliğin topluluklar düzeyindeki ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Bu kimlik, sınırları belirlenmiş bir alanda belli bir kültürel topluluk tarafınca paylaşılan kimlik olarak ifade edilebilir. Bu anlamda etnik, dinsel ve ulusal kimlikler kolektif kimliğin çeşitli versiyonları arasında yer almaktadır. Kolektif kimlikte genellikle bir farklılaşma eğilimi söz konusudur. Çünkü kimliğin tanımında diğerlerine karşıtlık ve diğerlerinden farklılık ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle kolektif kimlik, belli bir alanda yaşamını sürdüren grupların (etnik, ulusal, dini, vb.) diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, vurgulama talebi olarak da değerlendirilebilir.

Kolektif kimlik belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle bir topluluğun kimliği başka topluluklarla kurduğu ilişkiler çerçevesinde ve zaman içinde değişmektedir. Kişisel kimliklerin oluşumu nasıl ki kişiler arası ilişkiler bağlamında mümkün oluyorsa kolektif kimliklerin oluşumu da gruplar arası ilişkiler bağlamında mümkün olmaktadır (Bilgin, 2007;s:13–14).

Kişisel kimlikte Lacan'ın ifade ettiği "ayna arayışı" kolektif kimlik söz konusu olduğunda geçerliğini yitirmektedir. Çünkü kolektif kimliğin inşasında aynanın önünde kurgusal bir topluluk bulunmaktadır. Ancak bu topluluğun sınırları belirsizdir, başka bir ifadeyle bir gestalt oluşmamaktadır. Kolektif kimlik arayışında aynanın önündekini düşlemek, tasarlamak ve belki de üretmek gerekmektedir. Bu nedenle ulus, uluslaştırma eylemi; toplum, toplumsallaştırma eylemi olarak düşünülebilir. Gergen ve Gergen'e (1981) göre toplum insanlara kendi imgelerini ya da etiketlerini keşfettikleri bir ayna tutmaktadır ve bu sosyal ayna özellikle bireyin kendi yeterliklerine ilişkin algılarının sonucu olan öz saygısını şekillendirmektedir. Ancak psiko-sosyal kimlik her zaman olumlu nitelikler içermemekte, bireyin kaçınması gereken olumsuz nitelikler de içermektedir. İşte kolektif kimlik bu olumlu ve olumsuz yanların gerilim ve çatışma yeridir. Kolektif kimlikteki bu çift kutupluluk kültürel kimlikler arası ilişkilerde etkili olmaktadır. Bir toplum içinde azınlık statüsünde bulunan birey egemen sınıfın olumlu kimliğini ulaşılamaz bir ideal olarak görmekte, egemen sınıfın kendi grubuna yönelttiği olumsuz kimlik öğeleriyle kendi grubunun öğelerini karşılaştırmaktadır. Egemen sınıfın olumsuz kimlik öğelerini azınlığa yüklemesi hem onun hâkimiyetini meşrulaştırmakta hem de kendi olumsuz kimliğinin projeksiyonunu sağlamaktadır. Öteki kolektif kimlikler karşısında kendi kimliğini sağlamlaştırma, bütünleştirme imkânı vermektedir (Gergen ve Gergen 1981'den aktaran Bilgin, 1994; s:234–235).

Her toplum kendi geçmişini işlemek, onu gündeme getirmek veya kolektif belleğinden silmek suretiyle inşayı gerçekleştirmektedir. Okul, devlet, medya gibi kurumsal yapılar içine kaydolan ve mevcut durumun anlamlarından itibaren toplumsal geçmişin yeniden inşasını sağlayan kolektif bellek toplumun geçmişine referans sağlayan bir işleve sahiptir. Tarihsel olaylar okul kitapları, filmler, resimler, anıt ve belgeler, anma günleri v.b. bellek araçlarında taşınmakta ve toplumu oluşturan diğer kuşaklara nakledilmektedir (Halbwachs, 1952'den akt: Bilgin, 2004, 2007). Bu nedenle

kolektif belleğin toplumun bütünlüğü ve sürekliliğinde; kolektif kimliklerin taşınmasında bilişsel bir araç görevi gördüğü söylenebilir.

Sosyal kimlik: Daha önce de değinildiği üzere özdeşleşme ya da farklılaşma yeri olarak gruplar bireylerin yaşantısında önemli bir yer tutmaktadır. Kişiler ait olma, sevilme, onaylanma, kendini ve diğerlerini kontrol etme, farklılaşma v.b. ihtiyaçlarla çeşitli sosyal gruplara yönelmektedir (Bilgin, 1996). Sosyal kimlik kuramcılarını üye olunan sosyal grupların bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını belirlemede önemli bir etkisinin olduğunu vurgulamaktadır. Kurama göre birey farklı gruplara aidiyeti içinde şekillenmekte, ait olduğu gruplarla farklı düzeylerdeki özdeşleşmeleri sosyal kimliği belirlemektedir. Tajfel (1981) sosyal kimliği, benlik kavramının herhangi bir sosyal gruba, o grup üyeliğine bağlanan duygu ve değer anlamları ile birlikte ait olma bilgisine dayanan kısmı olarak tanımlamaktadır (Tajfel, 1981'den akt: Tajfel, 1982). Turner ise sosyal kimliği ya da özdeşleşmeyi insanların kendilerini eşsiz bir birey olmaktan çok, bir kategorinin kendi içinde değişebilir modeli olarak algılamaya başladığı bir benlik yitimi süreci olarak görmektedir (Turner ve diğer, 1987'den akt: Roccas & Brewer, 2002). En yalın anlamda ise sosyal kimlik, kişiler arası düzeyde kimliğin ifadesi olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 2007).

Sosyal kimlik kuramına göre temelde her birey olumlu bir sosyal kimlik kazanma çabasıyla hareket etmektedir (Tajfel, 1982). Bu nedenle bireylerin ait oldukları sosyal gruba (iç grup) diğer grupları (dış grup) karşılaştırmaları durumunda aidiyet grubunun lehine davranma eğilimi içinde olduğu vurgulanmakta, bu görüş çeşitli çalışmalarla desteklenmektedir (Tajfel ve diğer., 1971).

Sosyal kimliğe ilişkin yapılan deneysel çalışmaların temelini asgari grup deneyleri oluşturmaktadır. Rabbie (1966), Rabbie ve Horwitz (1969) tarafından ilk kez gerçekleştirilen asgari grup deneylerinin çıkış noktasını grup aidiyetini "*karşılıklı kader birliği*" olarak tanımlayan Lewin'in görüşleri oluşturmuştur. Gerçekleştirdikleri deneyler sonucunda rekabetin yeni oluşmuş gruplarda gelişmiş gruplara oranla düşmanca duyguları daha çok ortaya çıkarttığı; gruplar arası düşmanlığın işbirlikçi olma ya da üstün amaçlara ilişkin yönergeleri dikkate alma durumlarına göre belirlediği; gelişmiş gruplarda açık bir yarışma durumu olmadığında bile rekabetin görülebileceği kaydedilmiştir. İç grup-dış grup tutumlarını genelleştirmek amacıyla asgari grup şartlarından yalıtılan çalışmalarda bile "*kader birliği*"nin grup içinde ve iki grup

arasında algılandığı bulunmuştur. Lewin'in önerileri çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalarında birbirlerine yabancı erkek ve kadınları yeşil ve mavi olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Çalışmanın sonucunda insanların belirli grupların sadece üyesi olma durumunun grup birliği ve gruplar arası ilişkileri etkilemediği, ancak farklı gruplarda olmanın onları farklı sonuçlara götüreceğinin öğrenilmesiyle başka bir ifadeyle bir kazanma ve kaybetme durumunun yaşanacağına bildirilmesiyle birlikte gruplar arasında anlamlı bir yanlılığın oluştuğu gözlenmiştir. Bu asgari grup örneği çalışması gelecekte oluşabilecek herhangi bir rekabet durumunun da grup içi ve gruplar arası ilişkiler üzerinde etkili olabileceğini, çeşitli yanlılıkların ortaya çıkabileceğini göstermiştir (Rabbie ve Horwitz, 1988; Rabbie, Schot ve Visser, 1989).

Asgari grup örneği çalışmalarından belki de en önemlisi olarak kabul edilen Tajfel ve arkadaşlarının 1971 yılında gerçekleştirdikleri çalışmanın yöntemi Rabbie ve Horwitz'in (1969) yöntemiyle benzerlik göstermektedir. Ancak Tajfel ve arkadaşlarının çalışmasında farklı olarak birbirini önceden tanımayan yabancılar estetik tercihleri temel alınarak farklı ve benzer özellikleri çerçevesinde gruplandırılmıştır. Aslında tümüyle tesadüfî olarak gruplandırılrsa da bu yöntemle gruplar arası davranışın ortaya çıkmasında etkili olan kategorik algıların ortaya çıkması için uygun koşulların oluşumu sağlanmıştır. Her deneğin tek tek alındığı, tanımadıkları grup üyeleri için para dağıtma ve grup üyelerinden para alma konusunda seçim yapmalarının istendiği bir dizi matris oluşturulmuştur. Sonuçlar değerlendirildiğinde deneklerin anlamlı bir düzeyde grup içi yanlılık gösterirken, dış grup olarak algıladıkları gruba karşı olumsuz bir tavır içinde oldukları gözlenmiştir. Tanımasalar bile ait oldukları grubun üyelerine öteki grubun üyelerinden daha çok para aktarmışlardır. Araştırmacılar bu durumu grup içi karşılıklı bağımlılık ve kategori farklılaşmasına dayandırarak açıklamıştır (Rabbie ve Horwitz, 1988; Rabbie ve diğer, 1989). Çalışmanın sonuçlarını özetleyen Tajfel grubun ortak ilgisinin olmadığı durumlarda bile geçici bir kategorizasyonun grup içi yanlılık üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır (Tajfel ve Turner, 1979' dan akt: Rabbie ve Horwitz,1988).

Tajfel ve Billing (1973) sosyal kategorizasyon ve benzerliğin etkisini ölçmek amacıyla gerçekleştirdikleri asgari grup örneği çalışmasında önceki çalışmalarını destekleyen bulgulara ulaşmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde kategorizasyonun varlığının grup içi tarafgirliğin oluşmasındaki en önemli etken olduğu bir kez daha

ortaya konmuştur. Arada benzerlik bulunan gruplarda benzerlik bulunmayan gruplara oranla daha fazla grup içi tarafgirlik görülse de benzerliğin etkisinin kategorizasyonun etkisi kadar büyük olmadığı görülmüştür. Kategorizasyonun varlığı her durumda tarafgirliği ortaya çıkartsa da kategorizasyonun olmadığı durumlarda benzerliğin iç grup tarafgirliği üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Başka bir ifadeyle Tajfel ve arkadaşları gerçekleştirdiği asgari grup deneyiyle sosyal kategorizasyon sürecinin grup içi tarafgirlik ve gruplar arası ayırt edicilik davranışını ortaya çıkarttığını kaydetmiştir.

Tajfel'e göre hiçbir grup başka gruplar olmaksızın tanımlanamayacağı için "*sosyal kimlik*", sosyal çevreyi aidiyet grubu ve diğerleri olarak ayıran sosyal kategorilemenin etkileri yoluyla tanımlanmakta ve kişi için duygusal bir anlamı, olan gruplara ait olma bilgisi olarak kavranan bir nitelik olarak kabul edilmektedir (Harlak, 2000).

Sosyal kimlik kuramı kapsamında yapılan ve bireyin ait olduğu grubun lehine davranma eğilimini kişinin kendini bir grubun üyesi olarak kategorileştirmesi bağlamında ele alan çalışmalar benlik kategorizasyonu ya da kendini sınıflama kuramının doğmasını sağlamıştır (Coşkun, 2006).

Kuram nesnelere kategorilere ayrıştırılmasıyla, kişilerin kategorileştirilmesi arasında bir bağ kurmaktadır. Bilişsel boyutta vuku bulan kategorizasyonun işlevi sosyal çevrenin düzenlenmesine, kişilerin sosyal dünya içinde yer aldıkları konumu, başka bir ifadeyle kim olduklarını anlamasına yardımcı olmaktır. Aynı kategoriye ait kişiler birbirlerini benzer olarak algılamak, kendi kategorileri içindeki farklılıkları elimine ederek benzerlikleri belirginleştirmeye çalışmakta bir yandan da diğer kategorilerle olan farklılıkları öne çıkartma eğiliminde olmaktadır (Sakallı, 2001).

Allport'a göre kategorilendirme bireylerin gündelik uyumuna yol göstermek için büyük yığınlar ve sınıflar oluşturan; *şeyleri* kategori içinde mümkün olduğunca eriterek kategori içindeki farklılıkları en aza indiren; düşünce ve duygu yönü bulunan az ya da çok rasyonel bir süreçtir. Ayrıca kategorilendirme bir tür basitleştirme de sağlamaktadır (Harlak, 2000).

Tajfel (1971) benzerlik ve farklılıkların sanki varmış gibi algılanmasını kategorizasyonun iki şekli olan tümdengelimci ve tümevarımcı yaklaşımlara

dayandırarak açıklamaktadır. Pek çok deneysel çalışma kategorizasyonun aşağı doğru olduğu tümdengelimci yaklaşıma dayandırılmış, bireyler benzerliklerine göre aynı kategoriye yerleştirilmişlerdir. Daha az üzerinde durulan yaklaşım ise kişilerin kendilerini belli bir kategoriye ait hissettikleri tümevarımcı kategorizasyon olmuş, bu sürecin bilginin sınırlı ya da eksik olduğu durumlarda kişi için kimlik belirleme işlevi gördüğü vurgulanmıştır. Aslında çoğu sosyal kategori kişiler onların içine dâhil olmadan önce de varlığını sürdürmekte ve bireye yüklenmektedir. Bu da bireyin algılarını, duygularını ve davranışlarını etkilemektedir (Akt: Doise,1988).

Sosyal kategorizasyon süreci sadece çevrenin sosyal yönünü yapılandırmakla kalmamakta aynı zamanda bireyin hangi kategoriye ait olup olmadığına da işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle bireyin sosyal çevre içindeki yerinin oluşmasına yardım etmektedir. Bu durum sosyal faktörlerle belirlendiği sürece bireyin benlik imajına katkıda bulunarak ait olduğu kategorinin tipik olduğu düşünülen özelliklerine göre sadece diğerlerini değil aynı zamanda kendisini tanımlamasında, grup içindeki yerini belirlemesinde de etkili olmaktadır (Vanbeselaere, 1999). Kişilerin sosyal ve fiziksel çevre ile ilişkilerinde kendilerine ilişkin bakış açıları ne kadar zengin ve karmaşık olursa olsun belirli sosyal kategorilere aidiyetlikleri bu bakış açısının bazı yönlerine katkıda bulunmaktadır.

Tajfel ve Billing (1973) grup içi yanlılığın oluşmasında gruplar arası kategorizasyonun varlığının ya da yokluğunun bireyler arası farklılık ya da benzerliklerden daha etkili olduğunu ortaya koyarak sosyal kimliğin önemini vurgulamıştır. Tajfel'e göre grubun sosyal itibarı üyeleri de niteleyerek onların sosyal benliklerini belirlemektedir. Bireyin kendisini üyesi olarak algıladığı grupların sosyal itibarı arttıkça olumlu sosyal kimlik oluşturma olasılığı artmakta ve birey o grubun üyesi olduğu için kendisini daha değerli hissetmektedir (Tajfel ve Turner, 1986' dan akt: Coşkun, 2006).

Kişilerin sahip olduğu aidiyetliklerden bazılarının diğerlerinden daha baskın, daha belirgin olduğu ve bu durumun zamana ya da sosyal bağlama göre değişebildiği kabul edilmektedir. Bu yaklaşım içinde sosyal kimlik sosyal davranışın sınırlı yanları ile ilgili olarak “*kendi*” kavramının sınırlı yanlarını betimlemek için kullanılmaktadır. Bu betimleme bazı sonuçları da beraberinde getirmektedir. Buna göre:

- Kişinin ait olduğu gruplar onun kimliğinin sosyal yanları üzerine olumlu katkıda bulunmaz ise kişi yeni gruplar arama eğilimi içine girebilir.
- Gruptan ayrılmak bazı objektif nedenlerle imkânsız değil ise ve “*kendi*” imgesinin bir parçası olan bazı önemli değerler ile çatışmıyorsa kişi ayrılma eğiliminde olacaktır.
- Gruptan ayrılmanın imkânsız olduğu ya da kişinin “*kendi*” imgesine ait olan bazı değerlerle çatıştığı durumlarda kişi ya grubun istenmeyen özelliklerini meşrulaştırmak ve ya bir yorumlama ile kabul edilebilir kılmak için niteliklere ilişkin yorumunu değiştirme yolunu seçecek; ya da durumun ne olduğunu kabul ederek istenen niteliklere ulaşmak için sosyal eylemler gerçekleştirecektir (Harlak, 2000).

Özetle bireylerin kendilerini olumlu bir şekilde değerlendirmeleri bir yönüyle aidiyet gruplarını başka gruplarla karşılaştırmalarına bağlıdır. Olumlu bir sosyal kimliğe ulaşma ihtiyacı içinde gerçekleştirilen sosyal karşılaştırmalar daha önce de belirtildiği üzere gruplar arası benzerliklerin değil farklılıkların vurgulanması yani dış grubun ötekileştirilmesi üzerine kuruludur.

1.1.2.2 Sosyal kimlik ve sosyal karşılaştırma

Sosyal kimlik yaklaşımı çerçevesinde Commins ve Lockwood (1976b) sosyal grupların en önemli fonksiyonunun kendisini diğer gruplarla karşılaştırarak ve bu karşılaştırma ile birlikte kendisine değer katarak üyelerine pozitif kimlik kazandırmak olduğunu ifade etmiştir (Commins ve Lockwood 1976b’den akt: Tajfel, 1982). Gruplar arası karşılaştırma ait olunan grubun lehine sonuçlandığında grubun saygınlığı yükselecek, grup üyeliği olumlu bir sosyal kimliğin kazanılmasına katkıda bulunacaktır. Aksi bir durum söz konusu olduğunda, yani yapılan kıyaslama ait olunan grubun aleyhine sonuçlandığında grubun saygınlığı azalacak, üyelerin sosyal kimlikleri üzerinde bir tehdit oluşacaktır. Bu nedenledir ki genellikle üyeler gruplar arası karşılaştırmaları ait oldukları grup lehine sonuçlandırmaya çalışmaktadır. Bu süreçte sosyal kimlikleri ile özdeşleşmeleri artan, bir anlamda bireysel kimliklerini yitiren ve kimliksizleşen bireyler grup içi ve gruplar arası davranışları sosyal

kimlikleri çerçevesinde değerlendirmekte, bu nokta kişilerin kendilerini sadece gruba ait kalıpyargılarla tanımlama durumunu (otostreotip) ortaya çıkartmaktadır. Karşılıklı olumlu ayırt ediciliğin yaratılmasında tüm gruplar için aynı hedefi elde etme söz konusu olduğunda bir rekabetin ortaya çıkması doğal bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Gruplardan herhangi birinin hedefi elde etmesi durumunda diğer grup üyelerinin hedefe ilişkin beklentilerinin engellenmesi, engellenen grubun üyelerinin grup hiyerarşisini değiştirme teşebbüsüne devam etmelerine neden olmaktadır (Yapıcı, 2002).

Daha önce değinildiği üzere Tajfel her bireyin yaşadığı sosyal çevre içinde ya hali hazırda var olan olumlu kimliğini korumak ya da kendisine saygınlık sağlayacak olumlu bir sosyal kimliğe sahip olmak arzusu ile hareket ettiği görüşünü savunmaktadır. Bu nedenle kişinin ait olduğu grup yüklendiği değerler bakımından diğer gruplardan olumlu olarak farklılaştığı sürece kişinin kendine ilişkin imajının da olumlu yönde olduğu varsayılmaktadır. Yüksek statülü ya da saygın gruplar üyelerine olumlu bir sosyal kimlik sağlamaktadır. Bu nedenle bu tür gruplara ait olan kişiler mevcut kimliklerini ve gruplarının statülerini koruma eğiliminde olmaktadır. Oysa düşük statülü grupların üyelerinin gruplar arası karşılaştırma durumunda kendi gruplarının göreceli olarak düşük bir pozisyon işgal edeceği bilgisine sahip olması, o gruplara ait kişilerin sosyal kimlikleri üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaktadır (Tajfel, 1982). Sosyal karşılaştırmaların neye göre şekillendiği noktasında gruplar arası mesafe normlarının etkililiğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Zira sosyal karşılaştırma ve sosyal mesafe normları birbirinin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkmakta ve bir yanılla gruplar arası sınırları belirlerken bir yanılla da mevcut sınırları korumaya hizmet etmektedir (Yapıcı, 2002).

Görece düşük statülü gruplara ait bireyler grup sınırlarının geçirgenliği ve grup statülerinin meşruluğuna göre “sosyal hareketlilik” ve ya “sosyal değişme” gibi bireysel ya da grup stratejileri kullanarak toplum yapısı izin verdiği ölçüde pozitif kimlik kazanmaya çalışmaktadır. Ellemers ve diğer sosyal aidiyetleri etkileyen faktörlerin araştırıldığı iki deneysel çalışma gerçekleştirmiştir. İlk çalışmada yüksek statülü grupların düşük statülü gruplara göre daha fazla iç grup aidiyetine sahip olduğu gözlenmiştir. Ayrıca düşük statülü gruplarda sınırların katı bir şekilde belirlendiği durumlara kıyasla geçirgen olduğu durumlarda üyelerin grupla daha az

özdeşleştiği ve bireysel becerilerin neden olduğu grup içi farklılaşmaların düşük statüli gruplarda özdeşleşmeyi düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bireysel becerinin ve grup statüsünün manipüle edildiği ikinci çalışmada ise yukarı doğru hareketliliğin mümkün olduğu durumlarda üstün bireysel becerileri nedeniyle farklılaşan düşük statüli grup üyelerinin grupla daha az özdeşleştiği kaydedilmiştir (Ellemers, Knippenberg, De Vries ve Wilke, 1988). Bu bağlamda alt sosyo-ekonomik sınıftaki birinin bir spor dalında ya da sesi ve fiziksel çekiciliği ile şov dünyasında gösterdiği becerilerle üne ve maddi güce kavuşarak sınıf atlaması sosyal hareketlilik için örnek olabilir.

Görüldüğü üzere sosyal hareketlilik grup sınırlarının esnek olduğu, grup üyelerinin ise bir gruptan diğerine kolaylıkla geçebileceği inancına sahip olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu inanç yapısının hakim olduğu toplumsal sistemlerde düşük statüli grubun üyeleri kendilerini gruptan ayırarak yüksek statüli gruba geçmeye çalışmaktadır. Bu stratejiyi kullanarak yukarıya doğru hareketliliği başaranlar daha olumlu bir sosyal kimlik elde ederken, grubun pozisyonunda herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Bu nedenle sosyal hareketliliğin bireysel bir strateji olarak sadece kişinin kimliği üzerinde bir etkide bulunduğu söylenebilir. Grup sınırlarının esnek olmaması, dolayısıyla bir başka gruba girmenin imkânsız olduğuna ilişkin inanç ise kişileri sosyal yaratıcılık stratejilerinden birine yöneltebilmektedir. Irk temelli toplumsal yapılanmalarda bu durum sıkça gözlenmektedir. Kişiler var olan mevki ilişkilerinin değişmez ve meşru olduğuna inandıklarında sahip oldukları sosyal kimlikleri bir şekilde koruma yoluna giderek bir anlamda yeni sosyal yaratıcılık stratejileri kazanırlar. Böyle bir pozisyonda düşük statüli gruplar yeni bir gruplar arası karşılaştırma boyutu oluşturup karşılaştırmayı kendi grupları lehine sonuçlandırma yoluna gidebilir. Örneğin bir grup pratik zekası ile övünürken diğer grup konuksever oluşuyla övünebilir. Ya da karşılaştırma boyutu değiştirilmeden gruba yüklenen olumsuz değerlerin yerine olumluları benimsenebilir. Kuzey Amerika'da yaşayan zencilerin deri renkleri ile ilgili olumsuz değerlendirmelere karşılık "siyah güzeldir" sloganını oluşturmaları bu strateji için geçerli bir örnektir. Bununla beraber düşük statüli grubun üyeleri görece yüksek statüli gruplarla kendilerini karşılaştırmaktan vazgeçerek kıyaslamayı kendi gruplarından daha düşük olarak algıladıkları gruplara kaydırabilirler. Bu yöntemler kişilerin sosyal kimliklerine yönelik tehditlerin durmasına yardımcı olmaktadır (Vanbeselaere, 1999; Sakallı, 2001). Tajfel bunun

gerçekleşmesinin zor olduğu ya da mümkün olmadığı durumlarda sosyal açıdan dezavantajlı çocuklarla gerçekleştirilen çalışmaların sonuçlarında görüldüğü gibi çeşitli çatışmaların ortaya çıkmasının olası olduğunu belirtmiştir. Buna göre gruplar arası hareketliliğin mümkün olmadığı ve statü ilişkilerinin meşru temellere dayanmadığı inancının hakim olduğu durumlarda düşük statülü gruplar pozisyonlarını değiştirmek üzere yüksek statülü gruplarla kolektif bir şekilde doğrudan karşılaşmak amacıyla grup üyelerini harekete geçirmekte, genel toplumsal düzen içinde düşük statülü grup üyelerinin marjinalleşmesi yoğun ve şiddetli gruplar arası çatışmalara neden olmaktadır. Bu çatışmalar düşük statülü grup lehine köklü sosyal değişmelerle sonuçlanabileceği gibi aleyhine de sonuçlanabilmektedir. (Tajfel, 1982).

Ancak sosyal karşılaştırma sadece gruplar arasında gerçekleşen bir durum değildir. Bilindiği üzere aidiyet grubu içinde bireyler kendilerini gruptaki diğer üyeler ile ya da dış grubun üyeleri ile bireysel olarak karşılaştırma yoluna giderek de kendi konumlarını ve imajlarını belirlemeye çalışabilmektedir. Çünkü insanlar aynı grup içinde diğerleriyle ilişkilerinde bir yandan onlara benzemek, onlar gibi olmak yönünde çabalarırken öte yandan onlardan farklılaşmak, onlar gibi olmamak, onlardan daha önde ya da daha üstün olmak arzusundadır (Bilgin, 2007). Pek çok insan için geçerli olduğu düşünülen bu olgu sosyal karşılaştırma kuramı çerçevesinde detaylıca tartışılmaktadır.

1.1.3. Sosyal Karşılaştırma Kuramı

Sosyal kimlik kuramında grubun yüceltilmesi lehine grup birliğinin sağlandığı görüşü ve bu bağlamda gerçekleştirilen gruplar arası karşılaştırma çalışmalarının temelini Festinger'in 1954'te ortaya attığı sosyal karşılaştırma kavramı oluşturmaktadır (Abrams ve Hogg, 1988). Sosyal karşılaştırma kuramının öncüsü Festinger (1954) çeşitli topluluklar içinde bireyin kendisine ait bir imaj yaratma çabası ve yeteneklerini değerlendirme güdüsüyle, kendi görüş ve yeteneklerini diğer bireyleriyle karşılaştırma ihtiyacı içinde başvurduğu kişiler arası bir süreçten bahsetmektedir (van Knippenberg ve diğer, 1981).

Festinger'in sosyal karşılaştırma kuramının temelini informel sosyal iletişim kuramı çerçevesinde gerçekleştirdiği gözlemler oluşturmaktadır. Bu kuram çerçevesinde üyelerin görüşleri açısından aidiyet grubunu homojenleştiren etkenleri, grup içi benzerliğin oluşmasında etkili olan süreçleri ve bu süreçleri etkileyen sosyal

durumları incelemiştir. Sosyal iletişim kuramına ilişkin çalışmalar ödülle sonuçlanacak rekabet durumları dışında, üye görüşleri üzerindeki bütünleşmenin düşük olduğu gruplara kıyasla yüksek bütünleşmenin olduğu gruplarda grubun genel eğilimi doğrultusunda bir baskının olduğunu göstermiştir. Kısaca yüksek düzeyde bütünleşmiş gruplarda iletişim açısından daha çok baskının olduğu, konu üzerindeki tartışmaların daha üstün körü yapıldığı ve bireyler üzerinde daha yoğun bir etkinin var olduğu gözlenmiştir. Başka bir ifadeyle grup, iletişim aracılığıyla kendi içindeki görüş farklılıklarını gidermeye yönelmiştir (Festinger, 1950; Festinger & Thibaut, 1951).

Grup içinde görüşlerin homojen oluşu sosyal gerçekliğin inşası ve grup hareketliliği açısından işlevsel olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bireyler görüşlerinin geçerli olup olmadığını ancak kendi gibi düşünen diğerlerinin arasında olduklarında anlayabilmekte, ya da diğer insanların düşüncelerinin kendi düşünceleriyle paralel olduğunu gördükçe bir sosyal gerçekliğe sahip olmaktadır.

Özetle informel iletişim kuramında sosyal gruplardaki görüşlerin nasıl etkilendiğini ve ne şekilde şekillendiği incelenmiştir. Sosyal karşılaştırma kuramı ise Festinger'in ifadesiyle kuramın görüşlere olduğu kadar, yeteneklere de uygulanması sonucu gelişmiştir. Wheeler'a göre (1991) Festinger, informel iletişim kuramına yetenekleri de eklemek suretiyle "*iletişim*" terimini, "*karşılaştırma*" terimiyle ikame etmiştir. Çünkü yeteneklerin konuşarak değiştirilmesi söz konusu değildir, onun yerine kişiyle yarışarak, işbirliği içine girerek ya da karşılaştırmaya son vererek benzerlik elde edilmektedir. Ayrıca yeteneklerdeki benzerlik görüşlerdeki benzerlikten farklılık göstermektedir. Görüşler söz konusu olduğunda benzerlik kişinin görüşünün geçerliğine işaret ederken, yetenekler söz konusu olduğunda diğerlerinin yapabildiği şeyleri ne derece yapabildiğine işaret etmektedir (Akt: Teközel, 2000).

"Bireyler görüş ve yeteneklerini değerlendirirken diğer insanların görüş ve yetenekleri ile karşılaştırırlar", "yeteneklerin karşılaştırılması yukarı doğru ve tek yönlüdür" ve "karşılaştırma yapmak için kendilerine benzer olanları ararlar." önermeleri Festinger'in kuramının temelini oluşturmaktadır (Soylu, 1994). Başka bir ifadeyle insanlar kendini değerlendirme, geliştirme ve benlik değerini artırma gibi motivasyonlarla kendilerini diğer bireylerle karşılaştırma eğilimi içine girmektedir (Bilgin, 2007). Buna göre insanlar gelişimleri boyunca çeşitli şeyleri ne derece iyi

yaptıklarını öğrenerek yetenekleri hakkında doğru bir fikre sahip olmakta ve bu şekilde, zarar görmeleri olası fiziksel ve sosyal durumlardan kendilerini koruyabilmektedir. Bununla beraber karşılaştırma yapmak için yeterli standart ya da fiziksel gerçeklik olmadığı durumlarda bireyler kendi görüş ve yeteneklerini ancak diğerlerini referans alarak, başka bir ifadeyle diğerlerinin yetenek ve görüşleriyle karşılaştırarak değerlendirmektedir. Karşılaştırma işleminde doğru bir sonuca ulaşmak için özellikle kendi durumlarına benzer konumda olan bireylerle karşılaştırma yoluna gitme eğiliminde olmaktadır. Festinger bu durumu bir satranç oyuncusunun satranç oynama yeteneği hakkında bilgi edinmek istediğinde bir satranç ustasıyla ya da bir acemiyle değil, kendi seviyesine yakın biriyle oynamayı tercih etmesiyle örneklendirmiştir (Soylu, 1994; Teközel, 2000).

Ancak Festinger'in bu yaklaşımı sonradan çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Klein (1997) üç ayrı hipotetik durum üzerine yaptığı çalışma sonucu bireylerin belli bir yeteneğe ilişkin nesnel bir değerlendirme ölçütüne sahip olsalar dahi, karşılaştırma içine girdiklerini ve bu karşılaştırma ölçütlerinin diğer insanlara göre kişilerin görelî pozisyonuna bağlı olduğunu bulmuştur. Festinger'in bireylerin her zaman kendilerine benzer olanla karşılaştırma yapma eğiliminde olduğu hipotezine yönelik de çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Wood ve Taylor (1991) kişilerin kendilerini konuya aşına oldukları düzeyde özellik ya da performans açısından enformasyon kaynağı olarak farklı kişilerle karşılaştırma eğilimi içine girebileceğine işaret etmektedir. Bununla beraber bireyler görüşlerinin doğruluğu ya da yeteneklerinin düzeyini öğrenme bakımından yalnızca değerlendirme konusuyla ilgili değil, konuya ilişkin diğer özellikler bakımından da değerlendirmeye girmektedirler. Bu durum alan yazınında "*ilgili özellikler hipotezi*" olarak adlandırılmaktadır (Goethals ve Darley, 1977; 1987). Ayrıca insanlar öz değerlendirme, kendini geliştirme ve benlik değerini artırma gibi karşılaştırmaya girme amaçlarına göre de kendilerine benzer ya da benzer olmayan kişilerle değerlendirme yapma eğilimi içinde olabilmektedir. Kendine benzer olmayanlarla karşılaştırma yapmanın kişi için daha iyi bir enformasyon kaynağı olduğu, benzer kişilerle karşılaştırma yapmanın duygusal açıdan bazı olumsuz sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir. Çünkü hoşla gitmeyen bir enformasyonla karşılaşma durumunda bireyin acı çekme ihtimali artmaktadır (Wheeler, 1991; Akt: Teközel, 2000).

Sosyal karşılaştırmanın kendini değerlendirme dışındaki diğer motivasyon kaynakları kendini geliştirme ve benlik değerini artırma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klein ve Goethals' ın (2002) benliğin yeniden yapılandırılmasında sosyal karşılaştırmanın katkısını incelediği bir çalışmada katılımcıların entelektüel, atletik, ahlaki ve yaratıcılık becerileri açısından kendilerini akranlarından üstün olarak değerlendirme eğiliminde oldukları bulunmuştur. Beceri konusunda akranlarının konumunu duyduklarında ise önceki değerlendirmelerini bu inançla uyumlu olması için düzeltmişlerdir. Bu bulgu bir anlamda benlik kavramının biçimlenebilir olma özelliğinin de altını çizmektedir. Kişiler başkalarının görüş, tutum ya da davranışları karşısında kendilerine ilişkin inançlarını, tutum ve davranışlarını değiştirebilmektedir.

Görüşlerin değerlendirilmesi noktasında da aynı durumun geçerli olduğu görülmektedir. Yanlış olma ihtimalini göz önünde bulundursa dahi pek çok kişi grup normları doğrultusunda görüş belirtme eğiliminde olmakta; grup içindeki bireylerin görüşleriyle karşılaştırdıktan sonra önceki görüşünü değiştirebilmektedir. Bu durum özellikle Ash ve Sherif'in uyma (konformite) deneylerinde ortaya konmuştur (Klein ve Goethals, 2002).

Sosyal karşılaştırma eğilimi kişinin görüşleri ve benlik kavramı ile ilgili kesin olmayan bilgiler verse dahi karşılaştırma eğilimi yüksek kişilerin görüş ve yeteneklerine ilişkin inançlarını genellikle başkalarının değerlendirmelerine göre biçimlendirdiği görülmektedir (Luszczynska ve diğer., 2005).

Bununla birlikte yetenekleri söz konusu olduğunda bireyler sadece onları değerlendirmekle kalmamakta aynı zamanda geliştirmeye de çalışmaktadır. Festinger bu durumu "*yukarı doğru tek yönlü güdülenme*" hipotezi çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Buna göre bireyler söz konusu yetenekleri olduğunda kendilerini benzerleriyle değil, biraz daha iyi olanlarla karşılaştırmayı tercih etmektedir. Bu hipotezin özellikle başarı yönelimi ve benlik saygısı yüksek, çalışkan ve rekabetçi bireyler açısından geçerli bir sav olduğu; benlik saygısı düşük kişiler için ise yeterince açıklayıcı olmadığı düşünülmektedir (Teközel, 2000). Wood ve arkadaşları (1994) gerçekleştirdiği bir dizi deneysel çalışmada benlik saygısı yüksek kişilerin kendini yüceltme güdüsüyle yukarı doğru karşılaştırma eğilimi içinde hareket ettiğini

bulmuştur. Benlik saygısı düşük kişilerin ise başarısız olma durumunda benliklerini koruma güdüsüyle hareket ederek karşılaştırma yapmaktan tümüyle kaçındığı ya da aşağı doğru karşılaştırma yapma eğiliminde olduğu; başarılı olma durumunda ise kaybedenlerle karşılaştırma yapmayı tercih ettiği gözlenmiştir.

Isobe ve Ura (2006) Japon hemşirelerle gerçekleştirdiği çalışmada koruma/yüceltme güdülerini içeren ikili bir strateji kullanarak gruplar arası ve grup içi düzeyde karşılaştırma eğilimi ile benlik saygısı ilişkisini incelemiştir. Sonuç olarak, bireyler arası karşılaştırma durumuna kıyasla gruplar arası karşılaştırma durumunda yukarı doğru eğilimin, benlik saygısı düşük bireylerin benliklerine yönelik tehdit algısını düşürdüğü bulunmuştur. Bununla beraber düşük benlik saygısına sahip grupta, gruplar arası düzeyde yukarı doğru karşılaştırma eğiliminin sosyal kimliği yüceltmeye yönelik motivasyonu arttırdığı kaydedilmiştir. Ayrıca gruplar arası düzeyde yukarı doğru karşılaştırmanın olmadığı durumlarda bile benlik saygısı güçlü kişilerin benlik saygılarının arttığı, bireyler arası düzeyde yukarı doğru karşılaştırmanın olması durumunda bu artışın fazlalaştığı bulunmuştur.

Sosyal karşılaştırma kuramı bireylerin kendilerini doğru şekilde değerlendirme eğilimi içinde olduğu görüşüne dayanmaktadır. Oysa çalışmalar bireylerde kendini doğru değerlendirme eğilimi yerine benlik değerini yüceltme eğiliminin daha yoğun olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Wood ve arkadaşlarının (1994) çalışmasında olduğu gibi bireyler kendilerini doğru bir şekilde değerlendirmek yerine çarpıtılmış ya da yanlış bilgiler kullanmak suretiyle benlik saygılarını arttırmaya ya da en azından korumaya çalışmaktadır. Yukarı doğru tek yönlü karşılaştırma bazı durumlarda benlik saygısını olumsuz yönde tehdit edebileceği için bireyler aşağı doğru karşılaştırma yapma, karşılaştırmadan tümüyle uzaklaşma ya da karşılaştırma ölçütlerini değiştirme gibi stratejilere başvurarak iyilik hallerini korumaya çalışmaktadır.

Lemaine (1966) kamp kurma çalışmasında dezavantajlı grubun çadırları yeterince iyi olmasa da etrafına küçük bir bahçe yapmak suretiyle karşılaştırma kriterlerini değiştirme stratejisine başvurduğunu gözlemiştir (Lemaine, 1966'dan akt: Van Knippenberg ve diğer, 1981). Bununla beraber Festinger yukarı doğru karşılaştırma güdüsünün ağırlıklı olarak bireycilik anlayışının egemen olduğu batılı kültürlerde gözlendiğini, en azından bazı kültürlerde geçerli olmadığını

vurgulamaktadır (Festinger, 1954; Akt: Teközel, 2000). Zira sosyal karşılaştırma eğiliminin benlik kavramı ile yakından ilişkili bir kavram olduğu göz önünde bulundurulduğunda Markus ve Kitayama'nın (1991) benlik üzerinde etkili olduğunu ifade ettiği kültürel faktörlerin sosyal karşılaştırma eğilimi açısından da geçerli olduğu düşünülebilir. Isobe ve Ura'nın (2006) Japon hemşirelerle gerçekleştirdiği çalışması bireycilik-toplulukçuluk bağlamında bu görüşü destekler niteliktedir. Ancak öte yandan Buunk ve arkadaşları gerek Hollandalı hemşirelerle gerekse İspanyol doktorlarla yaptığı çalışmalarda yukarı doğru karşılaştırma eğiliminin daha sık gözlemlendiğini kaydetmiş, bu durumu kuramın kültürler arası geçerliliğine dayandırarak açıklamıştır (Buunk ve diğer, 2005).

Kültürel faktörler gibi cinsiyet ve yaşın da sosyal karşılaştırma eğilimini belirleyen faktörler arasında yer aldığı düşünülmektedir. Goethals (2001) çalışmaları sonucunda kızların erkeklere oranla kendilerinden yetenekli ya da başarılı gördükleri akranlarından daha çok yararlandığını ve onlarla etkileşime geçtiğini bulmuştur. Aynı çalışmada sosyal karşılaştırma kuramının temel söylemine paralel olarak insanların başarı düzeyi açısından benzerleriyle daha çok etkileşime girdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dumas ve arkadaşları (2005) ise ilkökul çocuklarıyla gerçekleştirdikleri çalışmada beşinci sınıf düzeyinde sosyal karşılaştırmanın gözlemlendiğini, ancak bunun bilinçli olarak yukarı ya da aşağı doğru gerçekleşmekten öte çocukların kendi sınıf ve cinsiyeti içinde gerçekleşen bir eylem olduğunu; bilinçli olarak yukarı doğru karşılaştırmanın ise dokuzuncu sınıf düzeyinde gözlemlendiğini kaydetmiştir.

Karşılaştırmanın yukarı ya da aşağı doğru oluşu bireyin içinde bulunduğu duygusal duruma göre de değişmektedir. Schachter (1959) gözlemleri çerçevesinde insanların sadece görüş ve yeteneklerini değil, duygularını da karşılaştırma ihtiyacı içinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Schachter heyecansal bir tepkinin uygunluğu, türü ve gücünün yalnızca başkalarının hissettikleri çerçevesinde belirlenebileceğini vurgulamaktadır. Özellikle de duyguyu oluşturan durumun belirsiz ya da önceki deneyimler çerçevesinde açıklanmasının güç olduğu durumlarda karşılaştırma yapmak birey için kaçınılmaz olmaktadır. Gerçekleştirdiği elektrik şoku deneyi ile korkunun sosyal karşılaştırma eğilimini arttırdığını ortaya koymuş, yüksek korku düzeyindeki bireylerin kendileri ile benzer olanlarla bir arada bulmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşmıştır (Schachter 1959'dan akt: Freedman, Sears & Carlsmith, 1978; Buunk &

Ybema, 1997). Zimbardo ve Formica (1963) da benzer bir çalışmada Schachter'ın bulgularına paralel bulgular elde etmiş, sosyal karşılaştırma kuramının temel söylemini desteklemiştir. Schachter durumu “kötü durumda olan kişiler herhangi birini değil, yalnızca kötü durumda olanları severler” sözüyle özetlemektedir. Ancak 1973'te gerek Schachter gerekse Zimbardo- Formica'nın çalışmalarını tekrarlayan Firestone ve arkadaşları kaygı konusunda farklı sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmaya göre korku duyan denekler kendilerine benzer kişilerle bir arada bulunmayı tercih ederken, kaygılı denekler farklı kişilerle bir arada olmayı tercih etmiştir. Bu bulgular korku ve kaygı durumlarında karşılaştırma eğilimin farklı şekilde işlediğini ortaya koymakla beraber kaygılı olma durumunda bireylerin küçük düşürülmekten kaçındığı için farklı insanlarla bir arada bulunmayı istediğini düşündürmektedir (Akt: Freedman, Sears & Carlsmith, 1978, s.59).

Buunk ve Ybema'ya (1997) göre kaygı karşılaştırma eğilimini etkileyen önemli etkenlerden biridir ve bağlanma ve/ veya statü ihtiyacı içinde sosyal gruplarda yer alan bireyler beklentilerinin karşılanmaması durumunda yaşadıkları kaygı duygusuyla daha çok karşılaştırma eğilimi içinde olmaktadır. Taylor ve Lobel (1989) kaygı ve stres yaşayan bireylerin kendilerinden daha kötü durumda olanlarla karşılaştırma yapmaktan kaçınırken, kendilerinden daha iyi durumda olanlarla bir arada bulunmaya ve onlardan bir şeyler öğrenmeye istekli olduklarını belirtmektedir. Taylor ve Lobel'e (1989) göre kaygı durumunda yukarı doğru karşılaştırma eğilimi, kişiye kendisinden daha iyi durumda olanlarla karşılaştırma yaparak sorunla baş etme becerilerini geliştirmesinde değerli bilgiler sağlamaktadır. Bu yöntemle kişinin morali yükselmekte ve motivasyonu artmaktadır (Akt: Buunk ve Ybema, 1997). Bu nedenle yukarı doğru karşılaştırma eğilimi “kendini geliştirme hipotezi” kapsamında kavramsallaştırılmaktadır. Bu hipotez Thornton ve Arrowood (1966), Miller ve Suls (1977) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla desteklenmiştir. Wheeler ve Miyake'nin (1992) çalışmasında ise bireylerin kendilerini kötü hissetmeleri durumunda yukarı, iyi hissetmeleri durumunda ise aşağı doğru karşılaştırma yaptığı sonucuna ulaşılmıştır (Thornton ve Arrowood, 1966; Miller ve Suls, 1977; Wheeler ve Miyake, 1992'den akt: Buunk ve Ybema, 1997) .

Sosyal karşılaştırmada yukarı ve aşağı doğru karşılaştırma eğilimi bağlamında gerçekleştirilen çalışmaların birbiri ile çelişen bulguları ve Wills'in (1981) *kendini*

yüceltme, Taylor ve Lobel'in (1989) *kendini geliştirme*, Wood'un (1989) *kendini koruma* hipotezleri (Akt: Buunk ve Ybema, 1997) "*özdeşim-karşıtlık*" modelini ortaya çıkartmıştır. Bu modele göre bireyler genellikle kendilerini iyi olan diğer bireylerle özdeşleştirme eğiliminde olmaktadır. Bu nedenle kendileri ile iyi ya da başarılı olan diğerleri arasındaki benzerlikleri ön plana çıkartmakta ya da onların konumunu kendileri için ulaşılır kılmaya çalışmaktadır. Bu görüşten beslenen model yukarı doğru özdeşimin birey üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu vurgularken, aşağı doğru özdeşimin bireye acı veren bir durum olduğunu vurgulamaktadır. O nedendir ki sıklıkla kişiler kötü konumda olan ya da başarısız olarak nitelenenlerin özellikleriyle kendi özellikleri arasındaki karşıtlıkları ön plana çıkartma, karşılaştırma yaparken farklılıkları vurgulama ve kendilerini daha üstün olarak niteleme eğiliminde olmaktadır. Bu sayede kişiler bir yandan benlik kavramlarını korurken diğer yandan da geliştirmektedir. Çalışmalar özellikle stres altında iken özdeşim- karşıtlık modelinin etkili olduğunu; kişilerin kendilerinden kötü konumda olanlarla karşıtlıklarını belirginleştirirken, iyi durumda olan hedef kişi ya da grupla benzerliklerini vurguladığını, bu sayede de özdeşim kurduğunu göstermektedir. Ancak model, stres altında iken kişilerin aşağı ya da yukarı doğru karşılaştırma tercihleri açısından bir genellemede bulunmamakta, karşılaştırma boyutunun benlik kavramını olumlu olarak desteklemesinin önemini vurgulamaktadır. Başarılı hedefle özdeşim kurma söz konusu olduğunda yukarı doğru; özdeşimin mümkün olmadığı durumlarda ya da başarısız hedefle özdeşim değil karşıtlık söz konusu olduğunda ise aşağı doğru karşılaştırma birey açısından daha etkili olmakta, karşılaştırmanın ne şekilde yapılacağı duruma göre değişmektedir (Buunk ve Ybema, 1997; Buunk ve diğer, 2001). Ybema'nın (1994) akademik stres bağlamında gerçekleştirdiği çalışmada hedef kişinin akademik performansı bireysel çabaya dayandırıldığında denek öğrenciler yukarı doğru karşılaştırma eğilimi sergilemiş ve hedefin konumunu çaba karşılığında ulaşılabilir bir pozisyon olarak değerlendirmiştir. Ancak kişinin pozisyonu bireysel yeteneklere dayandırıldığında aynı öğrenciler aşağı doğru karşılaştırma yapmanın daha olumlu etkiler doğuracağını belirtmiştir (Ybema, 1994'den akt: Buunk ve Ybema, 1997).

Sosyal karşılaştırma iş ve örgüt psikolojisi açısından da önemli bir kavram olarak incelenmektedir. Çalışma yaşamı kişisel iyilik hali açısından büyük önem taşımakla birlikte kaygı ve stresin yoğun olarak yaşandığı ortamlar olarak kabul

edilmektedir. Nasıl ki işsizlik bireyin benlik saygısını düşüren, kaygı ve depresyona yol açan bir etkiye sahipse (Sheeran ve diğer., 1995) örgüt ikliminin olumsuzluğu ve rekabetçi çalışma koşulları da birey üzerinde benzer etkiler göstermektedir (Buunk ve Ybema, 1997; Buunk ve diğer., 2005). Bu nedenle sosyal karşılaştırma, çalışma yaşamını sürdüren birey açısından önemli bir işlevi yerine getirirken çalışma ortamları da sosyal karşılaştırmayı daha iyi anlama açısından uygun laboratuvar koşulları sunmaktadır.

Sheeran ve arkadaşları (1995) işsizlik, benlik saygısı ve depresyonu sosyal karşılaştırma kuramı çerçevesinde 48 çalışan ve 40 işsiz birey üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada incelemiştir. Araştırmacılar sosyal karşılaştırmayı birey içi (geçmiş ve şimdiki benliği), kişiler arası; grup içi (kendi içinde işsizler), gruplar arası (işsizler-çalışanlar) düzeyde ele almış; işsiz olan grupta birey içi karşılaştırmanın (geçmişteki benlik durumu ile şimdiki benlik durumu) depresyonla yüksek düzeyde ilişkili olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca sosyal karşılaştırma eğilimi açısından işsiz gruptaki katılımcılar çalışan gruptakilere oranla daha olumsuz değerlendirmelerde bulunmuştur. Yine bu gruptakiler karşılaştırma sürecinde bireysel özellikleri bakımından kendilerini iç gruptaki ve diğer sosyal gruplardaki bireylerle karşılaştırdıklarında benzerliklere daha çok atıfta bulunmuştur. Bu durum bireylerin işsizliklerini bir savunma mekanizması olarak genellikle dış faktörlere dayandırarak açıklama eğilimi içinde olmalarına bağlanmıştır. Sonuç olarak sosyal karşılaştırmanın işsiz bireyler arasında psikolojik sıkıntılara neden olduğu ve benlik saygısını azalttığı, ancak bu durumun genellikle üst sosyo ekonomik statüdekiler ve hiyerarşik olarak üst pozisyonda çalışırken işsiz kalanlar arasında daha yoğun yaşandığı kaydedilmiştir.

Buunk ve arkadaşları (2005) 216 İspanyol doktorlarla gerçekleştirdiği çalışmada sosyal karşılaştırma eğiliminin iş ortamındaki sosyal iklimi işbirliği açısından nasıl etkilediğini incelemiştir. Bulgulara göre sosyal karşılaştırma eğilimi yüksek olan bireylerden oluşan örgütler, sosyal iklim açısından eğilimi düşük bireylerin oluşturduğu örgütlerden farklılaşmaktadır. Örgütteki bireyler yukarı doğru karşılaştırmaya oranla aşağı doğru karşılaştırmadan daha çok kazanç elde ediyorsa o örgütte rekabetçi bir iklimin olduğu; yukarı doğru karşılaştırmadan kazanç elde ediyorsa işbirlikçi bir örgütün olduğu gözlenmiştir. Çalışmaya katılan doktorların büyük bir bölümünün yukarı doğru karşılaştırma eğilimi gösterdiği kaydedilmekle

beraber bu eğilimin takım içinde çalışan doktorlara olumlu etkilerinin olduğu bulgular arasında yer almıştır.

Örgütler çalışanların sadece rekabet ettikleri yapılanmalar değil, aynı zamanda bir takım içinde birbirlerine bağlı olarak iş birliğine dayalı çalışmalarını yürüttükleri organizasyonlar olarak da karşımıza çıkmaktadır (Buunk ve diğer., 2005). İnsan faktörü örgütlerde daima birinci sırada yer almaktadır. Bu nedenle denilebilir ki sosyal bağlamı oluşturan bireylerin sosyal karşılaştırma eğilimleri kadar kişisel ve sosyal kimlikleri de örgüt yapısı ve işleyişi açısından büyük önem taşımaktadır.

1.1.3.1. Örgütlerde sosyal karşılaştırma ve kimlik

Araştırmacılar, olumsuz bir sosyal karşılaştırmanın özellikle de kariyere ilişkin beklentilerin öngörüldüğü düzeyde gerçekleşmediği ve bunun önemli bir sorun olarak görüldüğü 40'lı yaşlardaki erkek çalışanlar üzerinde çeşitli sağlık problemlerine yol açabileceğini düşünmektedir. Suls'un (1986) belirttiği üzere kariyer yönelimli bireyler kendi ilerlemelerini genellikle benzerleri ile karşılaştırma eğiliminde olmaktadır. Bu nedenle karşılaştırmaya girdikleri benzerlerinin daha üst bir statüye yükselmesi durumunda kaybetme duygusu ve başarı eksikliği yaşamaktadır (Akt: Buunk & Ybema, 1997). Ayrıca mavi yakalı çalışanlarla yapılan araştırmalar adil olmayan yukarı doğru karşılaştırmanın iş stresi ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Çalışmalar bu durumun artan bir ivme kaydetmesi halinde devamsızlıkların ve işten ayrılmaların yaşanabileceğini öne sürmektedir.

Bununla birlikte bu tür olumsuz duyguların şiddet ve süresinin artması sadece devamsızlıklara ve performans kaybına değil benlik saygısının örselenmesi, depresyon, kaygı bozuklukları gibi psikolojik ve strese bağlı bir takım fiziksel rahatsızlıklara da yol açabilmektedir. Gerek kariyer beklentilerinin karşılanmaması; gerekse uzun çalışma saatleri, fazla iş yükü, adil olmayan performans değerlendirmeleri, uygunsuz ücret dağılımı, sağlıksız fiziksel ortam ve örgüt içi iletişim sorunlarından kaynaklanan olumsuz iş koşulları çalışanın sağlığı, örgütlerin işleyişi ve verimliliği açısından büyük bir tehdit olan tükenmişlik sorununu beraberinde getirmektedir (Torun, 1997,s.43).

Buunk ve arkadaşları (2001) sağlık alanında çalışan profesyonellerde sosyal karşılaştırma ve tükenmişlik ilişkisinin duygusal çıktıları incelediği çalışmada

tükenmişlik düzeyi bakımından kendisinden daha iyi durumda olan bir hedefle karşılaştırma yapmanın kötü durumda olan bir hedefle karşılaştırmaya kıyasla bireyde daha olumlu duygular uyandırdığı bulunmuştur. 130 sosyoterapistle gerçekleştirilen çalışmada sosyal karşılaştırma eğilimi yüksek olan kişilerin tükenmişlik nedeniyle aşağı doğru karşılaştırmaya yönelik olumsuz tepkiler gösterdiği kaydedilmiştir. Ayrıca karşılaştırma eğilimi yüksek kişilerin kendilerinden daha iyi konumdaki karşılaştırma hedefleriyle özdeşim kurma düzeylerinin tükenmişlik düzeyiyle ilişkili olduğu bulunmuştur. Buna karşın, sosyal karşılaştırma eğilimi düşük kişilerin kendilerinden daha iyi durumdaki karşılaştırma hedefleriyle özdeşimlerinin genellikle düşük olduğu gözlenmiştir. Ayrıca yukarı doğru karşılaştırmada yüksek düzey tükenmişliğin duygulanım üzerinde olumlu etkisinin daha az olduğu; tükenmişliğin artmasıyla birlikte bu etkinin giderek olumsuzlaşacağı belirtilmiştir.

Görüldüğü üzere sosyal karşılaştırmanın yönü, bireyin eğilim düzeyi ve kendini örgüt içinde diğerlerine göre nerede konumlandığı kişinin gerek çalışma ortamına gerekse bireysel performansına ilişkin algıları üzerinde belirleyici bir rol oynamakta, örgüte ve kendine ilişkin beklentilerini şekillendirmektedir. Ancak örgütle birey arasındaki ilişkide bireyin kendisini örgüte ne kadar ait hissettiği, başka bir ifadeyle sosyal kimliğinin bir parçası olarak algılayıp algılamadığı en az sosyal karşılaştırma süreçleri kadar belirleyici olmaktadır.

Bireyin içinde bulunduğu örgütün “ben kimim?” sorusuna cevap olabildiği, bu bağlamda örgüt kimliğinin sosyal kimliğin özgün bir biçimi olduğu düşünülmektedir. Sosyal kimlik alan yazını örgütler ile ilgili çeşitli faktörler sunmaktadır. Grup değerlerinin ayırt ediciliği ve karşılaştırılabilir gruplarla ilişkisindeki uygulamalar bu faktörlerden ilkinin oluşturmaktadır. Ayırt ediciliğin işlevi grubu diğer gruplardan seçmek ve biricik bir kimlik sağlamaktır. Grup değerleri ve uygulamadaki ayırt edicilik grup sınırlarının geçirgenliği tarafından da nitelendirilmek durumundadır. Olumsuz olarak nitelenen ayrımların bile özdeşim ile bağlantılı olduğu, olumsuz olarak değerlendirilen grupların “siyah güzeldir” ifadesinde olduğu gibi bu ayrımı olumluya dönüştürmek, olumsuz ayrımı minimize etmek veya desteklemek ya da iç grubun karşılaştırıldığı dış grubu değiştirmek gibi savunma mekanizmalarını kullanarak özdeşimi korumaya ve hatta arttırmaya çalıştıkları düşünülmektedir.

Özdeşimi arttıran bir diğer faktör Örgütün saygınlığıdır. Özdeşimin gruplar

arası karşılaştırma yoluyla benlik saygısını etkilediği, bireylerin açıkça olmasa da bilişsel olarak kendilerini genellikle kazananla özdeşleştirdiği kabul edilmektedir. Bunun yanında örgüt açısından bir dış grubun varlığından haberdar olmak iç grubun farkındalığını pekiştirmekte, bir rekabet durumunda grubun değer ve normlarını belirginleştirmekte, biz ve onlar ayrımını vurgulamaktadır (Soylu, 1994).

Herhangi bir örgütün üyesi olarak örgütle özdeşleşmek, diğer sosyal gruplarda olduğu gibi benlik kavramını yansıtan bir özellik olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, örgütsel özdeşleşme bireyin örgüt içindeki konumunu belirlerken ortaya koyduğu bağlılık da birlik algısı olarak tanımlanmaktadır. Örgütle yüksek düzeyde özdeşleşme çalışanların örgütten memnuniyetini arttırmakta ve örgüt çıkarları doğrultusunda çalışmalarını kolaylaştırmaktadır. Bunun da ötesinde grup içi işbirliğini arttırarak örgütün devamlılığını desteklemekte ve işi bırakma oranlarını azaltmaktadır (Van Knippenberg ve diğer., 2002).

Benzer olarak Coşkun (2006) örgütle özdeşleşmenin grup içi iletişim, karar verme kalitesi ve bilgi transferi ile olumlu yönde ilişkili olduğunu çeşitli çalışmalar çerçevesinde aktarmaktadır.

Sosyal kimliğin performans ve verimlilik üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Worchel ve arkadaşlarının (1998) gerçekleştirdiği bir çalışmada üniforma giyen ve bir rakip grubun bulunduğu ortamlarda çalışanların, üniforma giymeyen ve bir rakip grubun bulunmadığı ortamlarda çalışanlara oranla daha çok kağıt zincir oluşturduğu kaydedilmiştir. Beyin fırtınası gruplarında ise sosyal kimliğin tehdit edilmesi durumunda düşünce üretiminin daha çok arttığı gözlenmiştir (Akt: Coşkun, 2006).

Buna karşın, Halsam (2001) sosyal kimliğin üretkenlik üzerindeki etkisinin gözlenebilmesi için yapılan görev ile kişinin kendini tanıması arasında bir uyumun olması gerektiğini ifade etmektedir. Halsam bireylerin çalıştıkları konunun ya da görevlerinin sosyal kimlikleri ile ilgili olduğu durumlarda aidiyet gruplarının lehine daha çok çaba gösterdiklerini vurgulamaktadır (Akt: Coşkun, 2006).

Özetle bireylerin ait oldukları örgütle özdeşleşme düzeyleri arttıkça bireyin üretim performansı artmakta, bu durum benlik kavramı üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır. Buna karşın adil olmayan ve olumsuz bir sosyal karşılaştırma benlik

saygısını zedelemenin yanı sıra özellikle kariyer yönelimi yüksek kişilerde stres, depresyon ve tükenmişlik gibi bazı olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. Artan tükenmişlik düzeyi ve yoğun stres ise bireyin gerek örgüte, gerekse kendine ilişkin olumsuz duygularını arttırmakta, iş performansını ve düşük benlik saygısı ile birlikte öz-yeterlik inançlarını da olumsuz olarak etkilemektedir.

Görüldüğü üzere sosyal kimlik ve sosyal karşılaştırma alanında yapılan çalışmalar ve bu çalışmalara dayalı kuramsal açıklamalar saygın bir sosyal kimliğin ve sosyal karşılaştırmanın olumlu sonuçlarının benlik kavramı, imajı, saygısı, amaç yönelimi ve öz-yeterlik inançları üzerindeki olumlu etkisini ortaya koymaktadır (örn: Isobe ve Ura, 2006; Luszczynska ve diğer, 2005; Buunk ve diğer, 2001; Hunter ve diğer, 2000). Bununla birlikte öz-yeterliğe ilişkin bilgiler genellikle sosyal karşılaştırma sürecinde diğer insanların performansları ya da yeteneklerinin karşılaştırılması sonucu elde edilmektedir (Bandura, 1989; Schunk ve Meece, 2006).

Öz-yeterlik inançları bu çalışmanın inceleme konusu olması nedeniyle bir sonraki kısımda kuramsal açıdan detaylı olarak açıklanmıştır.

1.1.4. Öz-yeterlik İnancı

Öz-yeterlik inancı benliğin önemli bileşenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öz-yeterlik kavramsal açıdan benlik kavramı, benlik saygısı, motivasyon gibi kavramlarla benzer olmakla beraber temelde bazı noktalarda birbirinden farklılaşmaktadır.

Benlik kavramı, kişinin doğrudan deneyimleri ile diğerlerinin kendisine yönelik değerlendirmelerinin bütünleştirilmesi sonucu gelişen kendini algılama biçimi, kişinin kendisine ilişkin duygu ve biliş bileşiminden oluşan bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1997; Bong ve Clark, 1999). Benlik kavramı kaygı, tatmin, benlik saygısı gibi duygusal boyutlara yönelik öngörülerini içerirken, öz-yeterlik inancı bilişsel süreçlere ve gerçek performansa ilişkin öngörülerini içermektedir.

Akademik benlik kavramı ise özel olarak başarı durumlarında bireylerin kendilerine ilişkin bilgi ve algılarını kapsamaktadır (Bong ve Skaalvik, 2003).

Benlik saygısı (öz-saygı) ve genel öz-yeterlik, genel öz-değerlendirmenin iki önemli bileşeni olarak (Judge ve diğer, 1997) kavramsallaştırılmakla beraber pek çok

araştırmacı bu iki kavram arasındaki önemli farka vurgu yapmaktadır. Genel benlik saygısı kişinin kendisine ilişkin duygusal değerlendirmelerini içerirken, genel öz-yeterlik bir görevi yerine getirme konusundaki güdüleyici inançları içermektedir (Betz ve Klein, 1996; Brockner, 1988; Chen ve diğer, 2001; Gardner ve Pierce, 1998; Akt: Macek ve Jezek, 2007). Başka bir ifade ile benlik saygısı kendilik değerine ilişkin yargıları içerirken algılanan öz-yeterlik bireysel kapasiteye ilişkin yargıları içermektedir. Benlik saygısı kişinin kendisinden hoşnut olma hali ile ilgili olduğu için, belli bir alanda kendini yeterli hissetmemesi genel anlamdaki hoşnutluk düzeyini olumsuz olarak etkilememektedir. Bunun yanında özel bir alana ilişkin yeterlik algısı da bütünüyle kendisinden hoşnut olmasına yetmemektedir. Ancak benlik saygısı fazla olan birinin kendisini pek çok alanda yeterli olarak algıladığı düşünülmektedir (Bandura, 1997; George, 1998).

Bununla beraber öz-yeterlik motivasyon beklenti kuramının hem çaba-performans hem de performans-beklenti boyutu ile benzer kabul edilmektedir. Gerek çaba performans gerekse öz-yeterlik başarılı performansın kişinin çabasına dayalı olduğunu ileri sürmektedir. Ancak öz-yeterlik inancı kişisel yetenek, özellik, bilgi, önceki iş deneyimi ve yapılacak işin zorluk derecesi gibi daha geniş bir algı alanını kapsamakta ve belli bir eylemi gerçekleştirilebileceğine dair inancı ifade etmektedir. Performans- çıktı beklentisi ise eylemin istenen sonucu oluşturacağına dair inancı içermektedir (Bandura, 1997).

Görüldüğü üzere öz-yeterlik benliği oluşturan diğer kavramlarla etkileşim içinde işlev görmekte, duruma göre etkileyen ve etkilenen konumunda yer almaktadır. Kavram genel anlamda bireyin neleri yapıp neleri yapamayacağına ilişkin kendi yaşamı üzerinde oluşturduğu kontrol algısı olarak kabul edilmektedir. Buna göre kendisinin “yeterli” olduğunu düşünen biri istediklerini başarma konusunda yeterince “yeterli” olduğuna, istemediklerinden ise kendini koruyabileceğine inanmaktadır (George, 1998).

Sosyal öğrenme kuramcıları algılanan öz-yeterliliği özel bir görevle ilgili performansa yönelik güven duygusu olarak tanımlamaktadır (Lorsbach ve Jinks, 1999). Kuramın temsilcilerinden Bandura (1989,1997) öz-yeterliliğin belirlenmiş amaçlara ulaşmak için bireyin eylem rotasını belirleyen ve süreci organize eden becerilerine ilişkin öznel değerlendirmeleri olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir ifade

ile algılanan öz-yeterlik bireyin ne kadar çok beceriye sahip olduğunu değil, farklı koşullar altında bu becerileri ne şekilde kullanacağına dair inançlarını kapsamaktadır. Zimmerman ve Clearly' ye (2006) göre ise bireyin fizik ya da kişilik niteliklerine yönelik kişisel kararlarından öte neleri yapabileceğine ilişkin inançlarıdır. Zimmerman öz-yeterlik inançlarının bağlama özgü olduğunu; düzey, genellenebilirlik ve güç olmak üzere üç boyutu kapsadığını belirtmektedir. Bireyin karşılaştığı göreve göre öz-yeterliliğin düzeyinin değişmesini “düzey”, farklı görev ya da davranışlara genellenebilir olmasını “genellenebilirlik”, bir görev karşısında değişmeden kendini muhafaza edebilmesini de “güç” olarak ifade etmektedir. Öz-yeterlik inancı kavramsal olarak Sosyal Biliş Kuramı'na dayanmaktadır.

1.1.4.1. Sosyal biliş kuramından öz-yeterlik inancına

Kavram ilk kez insan davranışını çevresel faktörlerle birlikte bireyin beklentileri, inançları, kendine ilişkin algı ve hisleri gibi bilişsel faktörleri karşılıklı etkileşim yasası çerçevesinde açıklayan Sosyal Biliş Kuramı (Social Cognitive Theory) içinde kullanılmıştır.

Karşılıklı etkileşim yasası düşünce, duygu ve davranışın arasındaki üçlü etkileşimi yansıtmaktadır. Kurama göre ekonomik durumlar, sosyo-ekonomik statü, eğitim ve aile yapısı gibi çevresel faktörler bireyin duygu ve düşün dünyasını aktive etmekte, duygu ve düşüncelerin aktive olmasıyla birlikte nöro-fizyolojik bir takım değişiklikler meydana gelmekte, bu değişiklikler davranışı oluşturmakta, davranış da çevre üzerinde etkili olmaktadır (Bandura, 1989, 2001). Başka bir ifadeyle bireyi çevresi tarafından biçimlendirilen edilgin bir varlık olarak değil, fiziksel özellikleri (yaş, cinsiyet, ırk, vb.), davranışı, sözü, rol ve statüsü ile çevresini etkileyen etkin bir canlı olarak görmektedir. Sosyal biliş kuramında birey ne otomatik olarak sadece kendi içsel süreçlerine ne de çevrenin etkilerine göre şekillenmektedir.

Kuramın öncüsü Bandura (1989, 2001) bireyin hayatını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için bazı temel yeteneklere sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Sembolleştirme, önceden düşünme, başkasından öğrenme, öz-düzenleme ve kendini yansıtma yeteneği olarak ifade edilen bu yetenekler davranışın başlaması, düzenlenmesi ve sürdürülmesinde kullanılmaktadır.

Sembolleştirme yeteneği (Symbolizing capability) ile birey geçmiş deneyimlerine belli bir anlam, biçim ve süreklilik atfetmekte ve gelecekteki yaşantılarında kullanmak amacıyla görsel deneyimlerini süzgeçten geçirerek zaman ve mekana uygun hale getirmektedir.

Önceden düşünme yeteneği (Forethought capability) ile birey geleceğe ilişkin planlar yapmakta, belli hedefler koymakta ve davranışlarının olası sonuçlarını önceden değerlendirmek suretiyle eyleme geçmektedir.

Başkasından öğrenme yeteneği (Vicarious capability) bireyin diğerlerinin davranışlarının sonuçlarını gözlemleyerek kendi eylemlerini belirlemesidir. Bu yeteneği Sosyal Öğrenme kuramı çerçevesinde ele alan Bandura, öğrenme açısından en az risk taşıyan yöntemin başkalarını gözlemlemek, diğerlerinin davranışlarının olumlu ya da olumsuz sonuçları çerçevesinde kendi eylemlerini değerlendirerek harekete geçmek olduğunu vurgulamakta, bununla beraber her bireyin kendi davranış setlerini başta anne-babaları ve aile bireyleri olmak üzere çevredeki modelleri gözlemlemek ve onları taklit etmek suretiyle oluşturduğunu belirtmektedir. Bu yetenek sayesinde birey, koyduğu hedefe birkaç deneme yanılma aşamasından geçtikten sonra değil, kendisinden öncekilerin hedefe yönelik deneyimlerinden yararlanarak ulaşmakta, böylece zaman ve performans açısından kazanç elde etmektedir.

Öz-düzenleme yetenekleri (Self-regulatory capabilities) ile birey her ne kadar sosyalizasyon sürecinde ailevi değerler ve normları edinmiş olsa da anne-babası başta olmak üzere çevresindeki diğer insanlar tarafından yönlendirilen bir varlık olmaktan çıkarak kendisi için belirlediği standartlar çerçevesinde düşünce, duygu ve davranışlarını kontrol eden; kendini yönetme, kendini onaylama ve kendi arzularını dikkate alma güdülerini çerçevesinde davranışlarını belirleyen biri haline gelmektedir. Öz düzenleme yeteneği kapsamında birey kendini değerlendirme, öz-yeterlik algısı ve mücadele edebilme yetisini içeren güdüleyici süreçlerin yanı sıra sosyal ve moral standartlar ile seçici eylem ve içsel kontrol kullanarak eylemlerini başlatmakta, değerlendirmekte ve gerektiğinde yeniden düzenlemektedir (Bandura, 1991, 2001; Wood ve Bandura, 1989).

Öz düzenleme yeteneği mesleki yaşam için de kilit bir rol oynamaktadır.

Geçmişte aynı örgütün içinde yıllarca aynı işi yapan çalışanlar, teknoloji ve bilgi birikimdeki hızlı değişimle birlikte kendilerini teknolojik gelişmelere uydurma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Modern çalışma ortamlarında çalışanlar pozisyon ve kariyerleri gereği kendi öz gelişimlerini sürdürmek zorundadır. Gelişimini sürdüremeyen çalışanların bilgi ve teknolojik beceri açısından çağ dışı kalarak örgütün beklentilerini karşılamakta zorlanabileceği düşünülmektedir. Bandura'nın deyimiyle en çok kaybedenler yavaş değişenler olmaktadır (Bandura, 2001).

Kendini yansıtma yeteneği (Self-reflective capability) sayesinde birey kendi deneyimlerini analiz etmekte ve düşünce süreçleri üzerine düşünmektedir. Birey çeşitli deneyimlerine ilişkin bilgilerini yansıtarak kendine ve çevresindeki dünyaya ilişkin sosyal bir bilgi üretmektedir. Kendini yansıtma yeteneğiyle düşüncelerini kontrol eden birey kendi fikirlerini izlemekte; onlar üzerinde eyleme geçmekte veya onların gerçekleşme olasılığına ilişkin tahminlerde bulunmakta; düşüncelerinin uygunluğunu değerlendirmekte ve değerlendirmelerinin sonucuna göre fikirlerini değiştirmektedir.

Bandura'ya (1977, 1989) göre insan yaşamı açısından kritik kabul edilen durumlar üzerinde kontrol sağlayabilecek becerilerle ilgili değerlendirmelerde davranışı etkileyebilecek algı kalıpları arasında öz-yeterlikten daha merkezi ve baskını bulunmamaktadır. Kişisel yeterlik ile ilgili değerlendirmelere dayanarak birey, ne yapacağına, bu davranış için ne kadar çaba harcayacağına, başarısızlık ya da zorluklar karşısındaki dayanma gücüne karar vermektedir. Ayrıca öz-yeterlik yaşam tarzı, kimlik ya da moral gibi bireysel özellikler açısından değil, toplum düzeni açısından da etkili olmaktadır. Gandhi ya da Mandela gibi liderlerin öz-yeterlik inançlarının sadece onların yaşamını değil, ait oldukları grupların toplumsal yapı ve yaşayışını da değiştirdiği bilinmektedir (Bandura, 2001). Mustafa Kemal Atatürk'ün parçalanmış ve işgal edilmiş bir imparatorluktan yeni, modernleşmiş bir devlet kurma ideali; güçlü öz-yeterlik inançlarının toplumların kaderi üzerindeki etkisine ulusal bir örnek olarak gösterilebilir.

Öz-yeterlik inancı yeterlik ve sonuç beklentisi olmak üzere iki farklı yapıdan oluşmaktadır. Yeterlik beklentisi kişinin bir görev karşısında belirli bir davranışı gerçekleştirebilme beklentisi, kişinin kendi yeterliliğine ilişkin öznel

değerlendirmesidir. Yeterlik beklentisi ile ilgili değerlendirmeler doğru ya da yanlış olsun temelde dört bilgi kaynağı prensibi çerçevesinde şekillenmektedir. Bu prensipler içinde performans başarısı, başkalarının deneyimleri, sözel ikna ve psiko-fizyolojik durumları yer almaktadır. Performansa ilişkin başarılar yeterlik beklentilerini arttırmakta; ancak olayların başında yaşanan sorunlar nedeniyle tekrarlayan başarısızlıklar bu beklentileri azaltmaktadır. Bunun yanında tekrarlayan başarılarla yerleşen güçlü yeterlik beklentileriyle zaman zaman yaşanan başarısızlıkların olumsuz etkileri azalma eğilimi göstermektedir. Bununla beraber bireyin başkalarının olumsuz sonuçlar yaşamadan riskli eylemlerde bulunduğu bilgisine sahip olması çabalarını yoğunlaştırıp sürdürdüğü sürece kendi performansında da en azından bir miktar gelişmenin olabileceğine dair bir beklenti oluşturmaktadır (Bandura & Barab, 1973; Akt: Bandura, 1977). Ayrıca koşullara bağlı olarak stres ve uyarılma eyleme yönelik güdülenmenin düzeyi ve yönünü büyük oranda belirlemektedir. Uyarılma, birbiri ile bağlantılı olarak bireyi hem bilgilendirmekte hem de güdülemektedir.

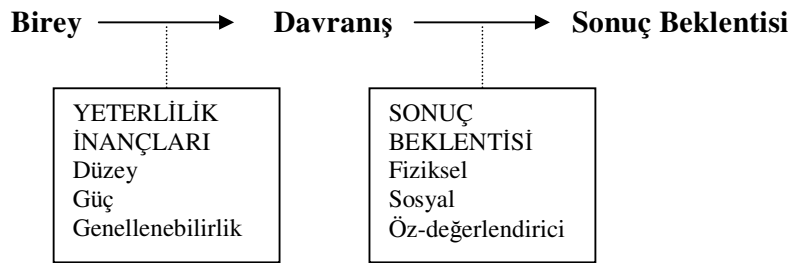
Uygun çevresel koşullar altında yüksek yeterlik duygusu amaçları elde etme başarısı ve amaca ulaşmanın yaratacağı tatmin duygusu ile ödüllendirilmektedir. Çevresel koşulların uygun olmadığı durumlarda kendini yeterli hisseden bireyler amaçları doğrultusunda bir başarı elde edemeseler de çabalamaya devam ederken bu koşullar altında düşük yeterlik algısına sahip bireyler ise bir sonuç elde edemedikleri durumda vazgeçme eğiliminde olmaktadır (Bandura, 1997). Yeterlik beklentisi ve sonuç beklentisininin davranış ve duygu üzerindeki etkileri Tablo 1.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1.1. Farklı yeterlik inançlarının ve sonuç beklentilerinin davranış ve duygu durumu üzerindeki etkisi (Albert Bandura, Self-Efficacy, USA: W.H. Freeman Comp. 1997: 20)

Sonuç Beklentileri			
	-	+	
Yeterlik Beklentileri	+	Karşı çıkma Mağduriyet Sosyal eylemsellik Ortam değişimi	Üretken bağlantı Amaca ulaşma Bireysel tatmin
	-	Geri çekilme İlgisizlik	Benlik değeri yitimi Umutsuzluk

Tablo 1.1’de görüldüğü üzere yeterlik beklentileri ve sonuç beklentilerinin ikisinin de negatif olması ilgisizlik, geri çekilme gibi davranışları ortaya çıkartırken her ikisinin de pozitif olduğu durumda üretkenlikle amaca ulaşma beraberinde bireysel tatmini getirmektedir.

Sonuçlar davranışlardan kaynaklandığına göre davranışın oluşmasında etkili olan yeterlik beklentisinin sonuç beklentisi üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Bu etkinin şeması şekil 1.1.’de görülmektedir.

Şekil 1.1. Yeterlik inancı ile sonuç beklentisi arasındaki durumsal ilişki modeli (Albert Bandura, Self-Efficacy, USA: W.H. Freeman Comp., 1997: 20).

Şekil 1.1.’den anlaşılacağı üzere yeterlik inançlarının düzeyi, gücü ve genellenebilirliğindeki değişimler davranışı oluşturmakta, davranış ise sonuç beklentisini fiziksel, sosyal ve öz değerlendirme açısından olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir.

Ancak yeterlik beklentisi ile davranışın olası sonuçlarına ilişkin tahminleri içeren sonuç beklentisi arasındaki ilişki tek boyutlu değildir. Rot'ın (1966) denetim odağı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan kontrol edebilirlik algısı “sonuçlarla ilgili genel beklentilerin kişinin kendi davranışı ya da çevre koşulları tarafınca kontrol edilmesi” görüşüne dayanmaktadır (Akt: Zimmerman ve Clearly, 2006). Bu algı yeterlik beklentisinin sonuç beklentisini şekillendirmedeki büyüklüğünü de etkilemektedir (Bandura, 1997). Zimmerman ve Clearly'ye (2006) göre öz-yeterlik algısı ile algılanan kontrol arasında bireylerin çevreleri üzerinde yarattığı etkiyi açıklama açısından benzerlik bulunmaktadır. Öz-yeterliği güçlü olan kişiler ya da iç denetimliler; öz-yeterliği düşük veya dış denetimli kişilere göre kendi davranışlarının yönetimini daha iyi sağlamaktadır. Ancak öz-yeterlik ve sonuç beklentisi arasındaki ayrımında olduğu gibi algılanan kontrol, belli bir bağlamda özel bir göreve ilişkin performansa yönelik kişinin kendisine ne kadar güvendiğinin bilgisini vermemektedir.

Yeterlik beklentisi ile sonuç beklentisi arasındaki ilişki odaklanılacak durumun sosyal ya da kişisel olmasına göre davranış ve sonuç arasında sıkı yapılanma olasılıklarına bağlı görülmektedir. Sonuçların performans kalitesi üzerinde yordama gücünün yüksek olduğu faaliyetlerde, kişilerin beklenti geliştirdikleri sonuç tipleri ne kadar iyi performans gösterecekleri inancına bağlıdır. Performansın sonucu belirlediği durumda ise yeterlik inançları beklenen sonuçlar içinde pek çok varyansın oluşmasına neden olmaktadır. Yeterlik inançlarındaki farklılıklar kontrol edildiğinde performanslara ilişkin beklenen sonuçların davranışın öngörülmesine katkısı ya çok az olmakta ya da hiç olmamaktadır. Bu durum akademik beceriler, sosyal davranış, kilo yönetimi, sağlık alışkanlıkları, fobik davranışlar, mesleki performans gibi farklı alanlarda söz konusu olmaktadır. Ancak sonuçların ortaya koyduğu bu öngörü eksikliği sonuç beklentisinin insan davranışı açısından önemli olmadığı anlamına gelmemekte, yeterlik beklentilerinin beklenen sonuçları öngördüğü durumlarda fazlalık olarak kabul edilmektedir (Bandura, 1997).

Bununla beraber kişinin sonucu kendisinin belirlediğini düşündüğü durumlarda bile performansın öz-yeterlik üzerindeki etkisi, başarı ya da başarısızlığın neye atfedildiğine göre değişmektedir. Kişi performansına ilişkin başarılarını yoğun çabalarına atfediyorsa bunun öz-yeterlik inancı üzerindeki etkisi üstün becerilerine atfettiği duruma oranla daha az olmaktadır. Asgari çabayla sağlanan başarı, güçlü bir

öz-yeterlik duygusunu pekiştiren yeteneklere yüklemeyi güçlendirmektedir. Büyük çabalar sonucu edinilen benzer başarılar ise daha az beceri anlamına gelmekte ve algılanan öz-yeterlik üzerinde daha zayıf bir etki göstermektedir (Bandura, 1977).

Bireyin sahip olduğu öz-yeterlik inancı önceki performanslarından; yeteneklerine ilişkin sosyal karşılaştırmalarının sonuçlarından; aile, arkadaş, öğretmen gibi yakın çevresinin geribildirimlerinden; akran ilişkilerinden, görevin zorluk ya da kolaylık derecesinden etkilenmektedir. Ayrıca bireyin ilgilerini, hedeflerini, güdülenme ve performans düzeyini, performans çıktıları karşısındaki atflarını ve herhangi bir stresör karşısındaki tepkilerini belirlemede önemli bir işlev görmektedir. Bu süreçte bilişsel, güdüsel, duygusal ve seçme olmak üzere yeterlik inancını harekete geçiren dört farklı işlem bulunmaktadır.

1.1.4.2. Öz-yeterlik inancının belirleyicileri

1.1.4.2.1. Bilişsel işlemler:

Yeterlik inançları performansın altında yatan ve onu geliştiren düşünce biçimlerini etkilemektedir. Pek çok insan davranışı önceden düşünülen amaçlar çerçevesinde düzenlenmektedir. Bu nedenle yüksek yeterlik algısı yaşamın yapılandırılmasında gelecek yönelimli bir perspektif kullanılmasına, eylemlerin amaçlı ve önceden planlanmış olmasına zemin hazırlamaktadır. Yeterlik algısı güçlü olan bireyler kendilerine yüksek hedefler belirlemekte ve bu hedefleri gerçekleştirme sorumluluğunu taşımaktadır. Hedefler için çabalamak güdülenmeyi ve performans başarılarını arttırmaktadır (Bandura, 1998). Düşüncenin temel işlevi ise bireyin kendisi için önemli gördüğü durumları tahmin etmesini ve onlar üzerinde kendi kontrolünü oluşturmasını sağlamaktır. Yüksek yeterliğe sahip kişiler daha güçlü bir zihinsel beceriklilik ve stratejik esneklik göstermektedir. İşlevsel kuralların hızlı keşfi ise çevrenin daha etkili ve verimli yapılandırılmasını sağlamaktadır (Wood ve Bandura, 1989; Bandura, 1998).

1.1.4.2.2. Güdüsel işlemler:

Yeterlik inançları güdülerin düzenlenmesi açısından da önemli bir işlev görmektedir. Pek çok insani güdü bilişsel kaynaklıdır. Bu güdülerin çoğu her hangi bir eylemin sonucuna ilişkin beklentiler çerçevesinde peşinen düzenlenmektedir.

Herhangi bir eyleme ilişkin belirlenmiş amaçlar doğrultusunda bireysel çabaların ürünü olan etki kapasitesi ve kişinin kendi performansına yönelik değerlendirmeleri, öz yönetim ve güdülenme ile ilgili başka bir temel bilişsel mekanizmayı işleme sokmaktadır. Buna göre öncelikli olarak bireyler, değerlendirilmiş amaçlar doğrultusunda harekete geçmekte, bu eylemlerin sonucunda kişisel tatmin kazanmanın yanında düşük çabalarına ilişkin hoşnutsuzluklarıyla eylemlerini pekiştirmeye çalışmaktadır. Performanslarına yönelik nedensel atıf yapan bireyler performanslarıyla birlikte güdülenmelerini de etkilemektedir. Amaçların, sonuç beklentilerinin ve nedensel atıfların güdülenme üzerindeki etkisi bir ölçüde kişisel yeterlik inançları tarafından yönetilmektedir. Yeterlik inançları kişilerin hangi amaçlar doğrultusunda mücadele edeceğini, bunlar için ne kadar çaba sarf edeceğini ve bunu ne kadar süreyle sürdüreceğini belirlemektedir. Kendi yeterliklerinden şüphe duyan kişiler herhangi bir engel veya başarısızlık karşısında geri çekilmekte ya da sonuca ulaşmadan eylemden vazgeçmektedir (Bandura, 1998).

1.1.4.2.3 Duygusal işlemler:

Her hangi bir kişinin baş etme becerilerine sahip olduğuna inanması, zorlu durumlarda ya da başarısızlıkla sonuçlanan eylemler karşısında onun daha az stres ve depresyon yaşamasına neden olmaktadır (Bandura, 1982; 1988; 1998). Yeterlik inançlarının duyguları düzenleme amacıyla izlediği dört farklı yol bulunmaktadır. Bunlar duygusal durumların düzenlenmesi, düşünce kontrolü pratikleri, dönüşümsel eylemler ve bilişsel olarak tehditlerin işlenmesidir. Tehditleri yönetebileceğini düşünen kişiler onlarla ilgili daha az stres yaşayacak, duygusal düzenlemeler sayesinde herhangi bir sorunla karşılaştığında stres ve kaygısını azaltabilecektir. Bununla beraber çevre ve olaylarla ilgili kişisel yetersizlik algısı depresyona yol açabilmektedir. Kavanagah ve Bower (1985) depresyonu, yeterlik inançları zayıf kişilerin yarattığı, kötüye doğru ilerleyen duygusal bir dönem olarak tanımlamaktadır. Yetersizlik algısı nedeniyle çevrenin kontrol edilemez tehditler bütünü olduğuna inan kişiler algılarını da bu doğrultuda şekillendirmekte ve içinde buldukları çevreyi yeterlik algısı güçlü olanlara oranla daha tehlikeli ve korkutucu olarak değerlendirmektedir. Bu tehdit algısı ise kaygı ve stres düzeyini arttırmaktadır (Bandura, 1998). Bandura'ya (1982) göre kişi baş etme becerilerine güvenmediği bir durumda olumsuz koşullarla karşılaşması halinde kendisini daha güvensiz ve kaygılı hissetmektedir. Bununla beraber sosyal açıdan kendisini yeterli hissetmeyenler

kişilerarası ilişkilerinde de sorunlar yaşamakta, bu durum olumsuz koşullarda sosyal destek alma olasılıklarını azaltmaktadır. Algılanan yeterlik ve sosyal destek bireyin uyum ve değişimini çift yönlü olarak etkilemektedir. Yeterlik algısı güçlü kişiler kendileri için daha destekleyici sosyal çevreler yaratabilmektedir (Bandura, 1998).

Sosyal bilişsel kuram yeterlik algısının olumsuz koşulların üstesinden gelmede merkezi bir yerinin olduğunu vurgulamaktadır (Bandura, 1989). Yapılan çalışmalar da güçlü yeterlik algılarının duygusal düzenleme (Lightsey ve diğer., 2006) üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

1.1.4.2.4 Seçme işlemi:

İnsanın bir yönüyle çevrenin ürünü olduğu görüşü beraberinde, kişinin kendi çevresini seçmesi durumunda bir anlamda geleceğini belirlediği görüşünü doğurmaktadır. Yeterlik inançlarının kişilerin içinde bulunduğu çevre ve eylemlere ilişkin seçimleri üzerinde etkili olması yaşamlarının genel seyri üzerinde de kilit rol oynadığı anlamına gelmektedir. Yeterlik inançlarının yaşamın seyri üzerindeki etkisi çoğunlukla kariyer seçimleri ve kişisel gelişim alanlarında ön plana çıkmaktadır. Yeterlik inancı güçlü kişiler farklı kariyer seçeneklerini değerlendirerek bunlara ilgilerini fazlasıyla belli etmekte; kariyer seçimleri doğrultusunda kendilerini geliştirerek bu alanda başarılı olmaya çalışmaktadırlar. Güçlü yeterlik algısına sahip kişiler zorlu görevleri üstlenmekten kaçınmak yerine onların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Olası bir başarısızlık karşısında ise bu durumu kişisel çaba ve kazanılabilir bilgi ya da beceri eksikliğine atfederek açıklama eğiliminde olmakta ve genellikle yeniden çabalayarak başarılı sonuca ulaşmaktadır.

Buna karşın yeterlik inancı zayıf kişiler zorlayıcı görevlerden genellikle kaçınmakta, bu tür görevlerle karşılaşma durumunda ise kişisel yetersizlikleri üzerinde odaklanarak olumsuz sonuçlar kurgulamaktadır. Herhangi bir başarısızlık durumunda ise kaybettikleri yeterlik inancını yeniden kazanmada zorlanmakta, yoğun stres ve depresyon yaşama olasılıkları artmaktadır (Bandura, 1997; 1998).

Yukarıda değinilen işlemler yeterlik inancını belirlemede etkili olurken, yeterlik inancı da kişilerin performansını, güdülenme düzeyini, kariyer hedef ve beklentilerini, stres ve kaygı düzeyini etkilemektedir.

1.1.4.3 Öz-yeterlik inancının etkileri

Kişilerin yeterliklerine ilişkin inançları yaşamlarını farklı yollardan etkilemektedir. Örneğin, ne tür seçimler yapacakları, yaptıkları işe ne kadar çaba harcayacakları, zorluk ve engellerle karşılaştıklarında ne kadar dayanıklı olacakları, başarısızlık ve talihsizlikler sonrası esneklik ve kendini yenileme kapasiteleri, kendilerini engelleyen ya da engelleri aşmasını sağlayan düşünce şekilleri yeterlik inançlarından fazlasıyla etkilenmektedir (Bandura, 1988).

Öz-yeterlik kavramının doğuşundan bu yana endüstri ve örgüt psikolojisi alanındaki çalışmaların çoğunlukla bireysel düzeyde performans yönetimi ve eğitim uygulamaları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Jex ve Bliese, 1999:350; Akt: Kesgin, 2006). Ancak bununla beraber güdülenme; stres, depresyon ve kariyer yönelimi de öz-yeterlik inançlarının etki gösterdiği önemli inceleme alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.4.3.1 “Performans” üzerine etkisi

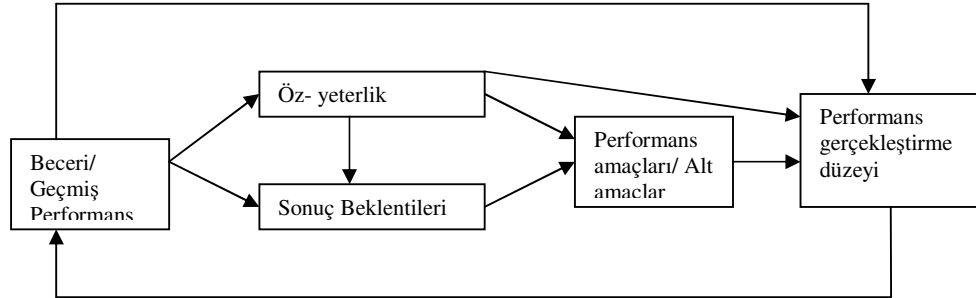
Performans, hem öz-yeterlik inancının oluşmasında önemli bir etken hem de ona bağlı bir sonuçtur. Daha önce de değinildiği üzere performans çıktılarına ilişkin değerlendirmeler bireylerin yeterliklerine ilişkin algılarını ve dolayısıyla inançlarını; bu inançlar da performansın ortaya çıkışını etkilemektedir. Bu etki genellikle şu süreci izlemektedir:

Belli bir aktiviteye ilişkin kendi kapasitesi hakkında şüphe duyanlar genellikle o alandaki zor görevlerden kaçınmaktadırlar. Bir anlamda kendilerini güdülemekte zorlanmakta ve zorluklarla karşılaştıklarında eylemi sonlandırmayı seçmektedirler. Emellerine ve ulaşmaya çalıştıkları amaçlarına ilişkin bağlılıkları zayıf olmasına rağmen bu durumu kişisel yetersizliklerine değil, genellikle görevin çetinliği ve başarısızlığın karşıt sonuçlarına yükleme eğiliminde olmaktadır. Yeterliklerine ilişkin inançlarını kaybetmeleri için ise büyük başarısızlıklara gerek yoktur (Bandura, 1997).

De Moulin (1993) tarafından 9-12 yaş arasındaki öğrencilerle gerçekleştirilen

bir çalışmada kendini yetersiz hisseden öğrencilerin öğrenme durumları ile başarı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamış ya da çok az bir farklılaşma kaydedilmiştir. Bu durum yetersizlik duygusunun başarısızlık üzerindeki dolaylı etkisinin öğrenmeyi ketlediği görüşüne dayandırılarak açıklanmıştır.

Bireylerin belirli alanlarda yetenek ve becerilere sahip olması, bu özelliklerini değişik zaman ve durumlarda kullanacakları anlamına gelmemektedir. Herhangi bir işte başarılı olabilmek yetenekli olmanın yanında bu kapasiteyi doğru zaman ve şekilde kullanabilmeye dair güçlü bir kişisel inanç da gerektirmektedir (Bandura ve Wood, 1989). Bu inanca sahip kişiler zor görevlerden kaçınmak yerine onlara meydan okumayı sağlayan gücü kendilerinde bulmaktadırlar. Zorlu da olsa amaçlarına ulaşmak için her türlü çabayı ortaya koymakta, başarısızlık ve engeller karşısında yılmak yerine mücadele etmeyi seçmekte, görev odaklı ve stratejik düşünerek hareket etmektedirler (Bandura, 1997).

Şekil 1.2. Lent, Brown ve Hackett'in (1993) Sosyal Bilişsel Kuram'a göre görev performans modeli (Akt: Steven D. Brown ve Robert W. Lent. Preparing Adolescents to make career decisions in: Self Efficacy Beliefs of Adolescents',USA: Information Age Publishing. 2006 : 210).

Şekil 1.2. performansın ortaya çıkmasında etkili olan etken ve süreci ortaya koymaktadır. Lent, Brown ve Hackett'in (1993) modeli incelendiğinde yeterlik inançlarının sonuç beklentisi, performans amaçları ve performansın oluşmasında doğrudan etkili olduğu görülmektedir (Brown ve Lent, 2006).

Bununla birlikte amaçların, performansın oluşmasında sadece rehber ve güdüleyici değil, yeterliklerin ilişkin inançlarının inşasında da önemli bir yardımcı olduğu düşünülmektedir. Performansı belirleyen standart ölçümlerin bulunmaması durumunda bireyler işe yönelik kapasitelerine ilişkin değerlendirmelerden de yoksun olmaktadır. Alt amaçlar bu maksadı yerine getirmede önemli bir işlev görmektedir

(Bandura ve Schunk, 1981; Akt: Bandura ve Wood, 1989). Tamamlanmış amaçlar belli bir kişisel tatmin yaratmanın yanında bir işin nasıl yapılacağına ilişkin ilgiyi de arttırmaktadır. Ayrıca özel amaçlar, genel olanlara kıyasla daha iyi bir performansın ortaya çıkartmakta, üretim amaçlarının net olması ise üretkenliği arttırmaktadır (Bandura, 1988).

Lock ve diğer (1984), yaratıcı üretkenliği inceledikleri bir çalışmada eğitim ve çalışmanın kişilerin kapasitelerine olan inançlarını arttırdığını; yüksek amaçlar belirlemenin ise o amaçlara ulaşmak için daha çok çaba gösterilmesini sağladığını kaydetmiştir. Ayrıca bu durumun yaratıcı fikirlerin oluşmasındaki üretkenliği arttırdığı bulunmuştur (Akt: Bandura, 1988).

Bununla beraber öz-yeterlik ile performans arasındaki ilişki her zaman pozitif yönlü olmamaktadır. Vancouver ve arkadaşları (2002) öz-yeterlik – performans ilişkisinin güçlü ve olumlu olduğu kadar, negatif ve zayıf olabileceğini de belirtmektedir. Güçlü ve olumlu ilişki Bandura tarafından tanımlanan geçmiş başarının öz-yeterlik üzerindeki etkisinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber yüksek öz-yeterliliğe sahip kişiler kendine olduğundan fazla güvenmeleri nedeniyle görevine olması gerekenden daha az kaynak aktarmakta, düşük öz-yeterliliğe sahip olanlara göre daha az katılımcı ve gayretli olmaktadır.

1.1.4.3.2 “Motivasyon” üzerine etkisi

Yeterlik inançları eylemleri etkilediği kadar kişilerin güdülenme düzeylerini de etkilemektedir. Kayda değer başarılar farklı zorluk ve engeller karşısında sebata dayalı çabalar sonucu kazanılmaktadır. Engeller karşısında çabuk vazgeçmek kişinin olası başarılarını sınırlandırmaktadır. Kişilerin eylemleri sonucu ortaya çıkan başarısızlık ya da süreç içinde yaşadığı terslikler nedeniyle yeterliklerinden kuşku duymaları olasıdır. Ancak burada önemli olan başarısızlık sonucu doğal bir tepki olarak ortaya çıkan kuşkudan olabildiğince çabuk kurtulmak ve zorlukların üstesinden gelmeyi sağlayan gücü yeniden kazanabilmektir. Günümüzde başarısı kanıtlanmış pek çok kişi benzer yaşantılardan geçmiş, zorluklar karşısında mücadele etmeyi sürdürdüğü için başarılı olabildiği. Örneğin eserleri pek çok dile çevrilmiş ünlü edebiyatçı James Joyce yirmi iki yayın evinden aldığı ret cevabına rağmen yılmayarak “Dubliners” kitabını yayınlamayı başarmıştır. Ünlü ressam Van Goh’un yaşamı

boyunca sadece tek bir yapıtı alıcı bulabilmiş, ama o yılmayarak resim yapmaya devam etmiştir. Müzik grubu Beatles'ın ilk albümleri için anlaştığı plak şirketi kötü müzik yaptıkları gerekçesiyle sözleşmeyi iptal etmiştir. Bugün vazgeçilmez olarak hayatımıza yerleşen pek çok bilimsel buluşun kabul görebilmesi için uzun yılların geçmesi gerekmiştir. Radyo yirmi dört, televizyon elli üç, antibiyotik otuz, radar otuz beş yıl sonra kabul görmüştür (Bandura, 1988).

Görüldüğü üzere kişilerin yeterliklerine ilişkin inançları zorluklar karşısında ne kadar çaba sarf edeceklerini ve bu çabayı ne kadar süreyle sürdürebileceklerini belirlemede etkilidir (Bandura, 1988a; Akt: Bandura, 1988). Yeterlikleri hakkında güçlü inançlara sahip kişiler daha büyük çabalar ortaya koymakla beraber bu çabanın sürdürülmesi için de daha ısrarcı davranmaktadır. Oysaki yeterlikleri hakkında kuşku duyanlar ya çabalarını azaltarak ortalama başarılarla yetinme ya da görevden tümüyle vazgeçme eğiliminde olmaktadır.

Bu noktada da amaçlar kişileri eyleme geçirmede güçlü bir öz-güdüleyici olarak kabul edilmekte, kişilerin amaçlılık duygusunu ve hedefe yönelimini desteklemektedir. Amaçlar kendisine ulaşılması için gösterilmesi gereken çaba düzeyini arttırmakta ve güdülenmenin sürdürülebilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle amaçların net olarak belirlenmediği durumlarda kişilerin güdülenme düzeyi düşmekte ve daha az çaba ortaya konmaktadır (Bandura, 1988).

Bandura ve Cervone (1983) ne sadece amaçları ne de performansa ilişkin geri bildirim güdülenme düzeyini değiştirmede tek başına yeterli görmüş; performansa ilişkin bilginin ve amaçların bütünleştiği durumlarda güçlü bir güdüleyici etkinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunun yanında çalışmada, standart altı bir performanstan duyulan tatminsizlik ve amaçlara ilişkin güçlü yeterlik algılarının yoğun bir çabayı beraberinde getirdiği kaydedilmiştir.

Üretime dayalı endüstrilerde gerçekleştirilen çalışmalarda eğitim programlarının net olarak ortaya konmuş amaçları kapsadığı ve üretkenlik düzeyinin çalışanların öz-yeterlik inançlarına göre değiştiği belirtilmiştir (Earley, 1986; Akt: Wood ve Bandura, 1998).

Öğrencilerin kendi yeteneklerine ilişkin yeterlik inançlarının güdülenme ve çaba üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalar (Harter, Whitesel ve Kowalski, 1991;

Little, Oettingen, Stenko ve Baltés, 1995; Mac Iver, Spitek ve Daniels, 1991; Marsh, 1990; Pintrich, Roeser ve De Groot, 1994; Akt: Steinberg, 2007) yeterlik inançlarının güdülenme üzerindeki iki tür etkisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda öğrendiklerinden ve bir konu üzerinde çalışmaktan duyduğu keyif nedeniyle başarma çabasına giren bireyler “içsel güdülenme”(intrinsic motivation); iyi performansları nedeniyle ödüllendirilen ya da kötü performanslarından ötürü cezalandırılan ve ödül kazanmak veya cezadan kaçmak için başarı çabasına giren bireyler ise “dışsal güdülenme” (extrinsic motivation) etkisi ile davranışta bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle içsel güdülenme ile eyleme geçen bireylerin yeterliklerine ilişkin güçlü inançlar taşıdığı, dışsal olarak güdülenenlerin ise yeterlikleri hakkında kuşku duyduğu düşünülmektedir (Steinberg, 2007) .

1.1.4.3.3 “Stres ve Depresyon” üzerine etkisi

Yeterlik inancı, tıpkı güdülenme düzeyinde olduğu gibi kişilerin tehlikeli ya da zorlu durumlar karşısında ne kadar stres ve depresyon yaşayacağını belirlemede etkili olmaktadır. Potansiyel tehditlere karşı kontrolünü sağlayabileceğini düşünen kişiler endişe verici düşünceler üretmeyerek kendilerini duygusal olarak yıpratıcı durumlardan korumayı başarabilmektedir. Zorlayıcı durum ya da görevlerle baş edemeyeceğini düşünen kişiler ise yetersizliklerine odaklanmakta, karşılıklarına çıkması muhtemel engellerle ilgili kötü senaryolar üretmekte ve böylece daha çok stres yaşamaktadır (Bandura, 1980; Wood ve Bandura, 1989).

Çocuklarının başarısı için gerçekçi olmayan hedefler koyan ve başarısızlıklar karşısında fazlasıyla olumsuz tepki gösteren ebeveynlerin yetiştirdiği çocukların yeterlik inancını kaybettiği ve yüksek başarısızlık korkusuna sahip bireyler olduğu farklı çalışmalarca ortaya konmuştur (Spielberger, 1966; Akt: Steinberg, 2007).

Bandura’ya (1980) göre kişinin yeteneklerine olan inancı yaşam stresörlerinden ne kadar etkilendiklerini belirlemede kilit rol oynamaktadır. Yaşam olaylarının üstesinden gelme konusundaki yetersizlikler depresyonun ortaya çıkmasında da etkili olmaktadır. İnsanlar kendilerini yetersiz, diğerlerini ise başarılı olarak değerlendirdiklerinde performans kayıpları ve depresyondan etkilene olasıları artmaktadır. Bununla beraber kendileri için algıladıkları yeteneklerinden daha yüksek standart belirleyen kişiler daha kolay depresyona girmekte ve başarılarını

küçümseme eğiliminde olmaktadır.

Yapılan çalışmalar da yeterliklerine inanan kişilerin daha az stres tepkisi verdiğini, buna karşın düşük yeterlik algısına sahip kişilerin ise daha fazla stres tepkisi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bandura ve arkadaşları (1988), bilişsel taleplerin kontrol edilebildiği, bilişsel yetenekleri zorladığı veya aştığı durumlarda matematiksel işler ile ilgili performansların değerlendirildiği bir deneysel çalışma tasarlayarak, kişilerin öz-yeterlikleri çerçevesinde stresle baş etme becerilerini incelemiş ve yukarıda belirtilen kuramsal çerçeve ile tutarlı sonuçlar elde etmiştir.

Siu ve arkadaşları (2007) tarafından Çin toplumundaki çalışan nüfusta genel öz-yeterlik inancının stres ve iyilik hali ilişkisi üzerindeki etkisinin incelediği bir çalışmada genel öz-yeterlik inancının zihinsel ve fiziksel iyilik hali üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte öz-yeterlik inançlarının stres ve zihinsel iyilik hali ilişkisinde bir düzenleyici görevi gördüğü kaydedilirken fiziksel iyilik hali ile stres ilişkisinde böyle bir etki gözlenmemiştir.

Bu bağlamda öz-yeterlik inançlarının gerek bilişsel, gerekse duygusal fonksiyonlar üzerinde etkili bir değişken olduğu söylenebilir.

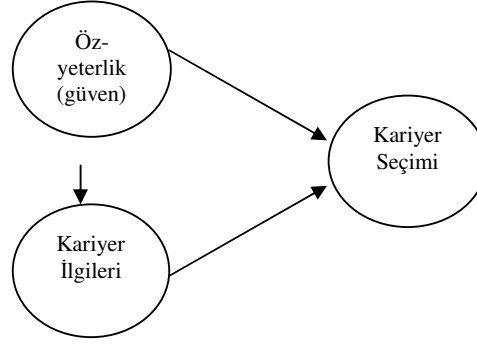
1.1.4.3.4 “Amaç Yönelimi” üzerine etkisi

Öz-yeterlik inançlarının etkisinin görüldüğü diğer bir konu da amaç yönelimidir. Yeterlik inançları kişinin kendini hem engelleyici hem de geliştirici düşüncelerini etkilemektedir. Pek çok insan davranışı amaçlar çerçevesinde oluşan ön düşünceler tarafından düzenlenmektedir. Davranışları düzenleyen kişisel amaçlar ise yeterliklere ilişkin tahminlerden etkilenmektedir. Kişilerin yeterliklerine ilişkin inançlarının güçlenmesi, amaçlarını yükseltme ve kendileri için üst amaçlar belirleme olasılığını arttırmaktadır (Bandura ve Cervone, 1986; Locke ve diğer., 1984; Taylor ve diğer., 1984; Akt: Wood ve Bandura, 1989).

1.1.4.3.4 “Kariyer” üzerine etkisi

Öz-yeterlik inançları kariyer tercihlerini şekillendirmede etkili olmakta, bu işlem kişisel biçimlenmenin başladığı erken yaşlardan itibaren sürdürülmektedir. İnsanlar seçtikleri ve yarattıkları çevreleri doğrultusunda kendi yaşamlarını etkilemekte, yeterlik inançları ise çevrenin ve eylemlerin belirlenmesinde etkili

olmaktadır (Bandura, 1980). Bununla beraber pek çok insan baş etme becerilerini aştığını düşündüğü durumlardan kaçınırken, rahatlıkla baş edebileceği durumlarla mücadele etmeye yönelmektedir. Bu doğrultuda seçilen çevredeki sosyal etkiler bireysel gelişimi yeterlikler, ilgiler ve değerler doğrultusunda etkilemektedir. Bu etki ise en çok kariyer seçiminde gözlenmektedir (Wood ve Bandura, 1989) .

Şekil 1.3 Betz ve Hackett'in (1981) öz-yeterlik ve kariyer ilgisi ilişkisinin kariyer seçimi üzerindeki etkisinin basitleştirilmiş modeli (Akt: Nancy E. Betz. Developing and using paralel mesures of career self efficacy and interests with adolescents in: Self Efficacy Beliefs of Adolescents', USA: Information Age Publishing. 2006 : 210).

Şekil 1.3. kariyeri belirlemede tek başına ne öz-yeterlik inançlarının ne de ilgilerin etkili olduğunu; kariyer seçiminin bu iki faktörün etkileşimsel sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bununla beraber yeterlik inançlarının gerek kariyer ilgileri gerekse kariyer seçimi üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Erken dönemlerde yapılan seçimler, mesleki olasılıkları belirleyen yeterlik ve ilgilerin oluşmasında etkili olmaktadır. Öğrencilik yıllarından itibaren yeterliklerine ilişkin inançları ne kadar güçlü ise kişilerin farklı mesleki olasılıkları değerlendirme durumları, bu alternatiflere olan ilgileri ve farklı kariyer tercihlerini içeren eğitim imkanlarından yararlanma şansları artmaktadır (Betz ve Hackett, 1986, Lent, Brown ve Hackett, 1994; Akt: Bandura, ve diğer.,1996; Bandura, 1988, Wood ve Bandura, 1989).

Ancak gerekli becerilere sahip olsalar dahi, kendi yeterliklerine inancı olmayan insanlar genellikle kariyer seçeneklerini sınırlama eğiliminde olmaktadır. Özellikle geleneksel olarak erkek egemenliği altındaki kadınların yetenek açısından erkeklerden farklı olmasalar da mesleki yeterliklerinden duydukları kuşku nedeniyle kariyer seçeneklerini sınırladıkları bilinmektedir (Bandura, 1980; Wood ve Bandura, 1989). Bununla beraber eski öz-inançları nedeniyle teknolojik değişimlere

zamanında uyum sağlayamayanların da kariyer seçeneklerini sınırladığı görülmektedir. Örneğin bilgi sistemleri günümüzde kariyer gelişimi ve uzmanlaşmada en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Erkekler bilgi sistemleri alanında kızlara göre daha ilgili görülmekte ve çevre tarafından cesaretlendirilmektedir; buna karşın sosyalizasyon pratikleri içinde bilgisayar kullanımı açısından kızlar erkeklere oranla daha az cesaretlendirilmektedir. Bu durum konuya ilişkin yeterlik algılarını azaltmakta, kızlar için yeni kariyer engelleri oluşturmaktadır (Miura, 1987a). Erkekler kızlara oranla bilgisayar programcılığı ve işletimi konusunda kendilerini daha yeterli hissetmektedir. Bununla birlikte kendi yeterliklerine güvenmeyen öğrenciler bilgisayar becerilerini kazanmada daha az ilgili olmakta ve bu becerileri gelecek kariyerleri ile daha az ilişkili görmektedir (Miura, 1987b; Akt: Bandura, 1980).

Öğrencilik yıllarındaki kişisel gelişimin mesleki olasılıkları değerlendirme ve bunları gerçekleştirme üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak lise öğreniminin başında ve sonunda bulunan gençlerle gerçekleştirilen boylamsal bir çalışmada sosyokültürel faktörlerin yeterlik inançlarıyla birlikte ne tür mesleki kazanımlar sağladığı incelenmiştir. Ailenin sosyoekonomik statüsü, anne-babanın öz-yeterlikleri ve çocuklarının mesleki tercihlerine ilişkin isteklerinin çocukların mesleki öz-yeterlikleri ve akademik amaçlarının oluşmasına aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Bandura ve diğer., 2001). Bununla birlikte çalışmalar kariyer tercihinde algılanan mesleki öz-yeterliğin güncel akademik başarıdan daha etkili bir belirleyici olduğunu göstermektedir (Bandura ve Locke, 2003).

Görüldüğü üzere yaşama ilişkin kritik seçimlerde öz-yeterlik inançları önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum önemli mesleki ve akademik kararların alındığı lise yıllarında daha da belirginleşmektedir (Pajares, 2006). Kendi özelliklerinin farkında olan ve bu bağlamda kendilerine inanan gençler kişisel özelliklerine uygun kariyer tercihleri yapmakta, mesleki ilgileri doğrultusunda kendilerini geliştirmeye açık olmaktadır.

Yeterlik algısı çerçevesinde geliştirilmiş önemli kariyer kuramlardan biri Supper'ın "Öz Kavramı Kuramı"dır. Kariyer seçimini öz kavramı bağlamında açıklayan Supper'a (1963) göre kariyer benlik tasarımının mesleki bir terimle ifadelendirilmesidir. Başka bir deyişle kişi bir kariyer tercihini ifade ederken aynı

zamanda nasıl bir insan olduğuna ilişkin bilgileri de ortaya koymaktadır. Supper insanın hayatı boyunca değişik rollere büründüğünü, çeşitli iş ve oyun etkinliklerinde yeteneklerini denediğini, başkalarının kendisine ilişkin izlenimlerini değerlendirdiğini, bazı işlerde iyi olduğunu fark ederek de doyum elde ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu yaşantıların birikmesi ile kişinin kendisini belirli bir alanda başarılı olarak görmeye başladığını, kısaca kendisi hakkında bir yargıya vardığını ileri sürmektedir. Yaşın ilerlemesiyle kişi kendisi hakkındaki şemaları birleşerek tutarlı bir öz kavramına ulaşmaktadır. Öz kavramının bir kariyer seçimine dönüşmesi ise gelişim süreci içinde gerçekleşmektedir. Bu süreci dönemlere ayıran Supper 14 yaşa kadar olan dönemi “büyüme”, 15-24 yaş arasını “araştırma”, 25-44 yaş arasını “yerleşme”, 45-64 yaş arasını “koruma” ve son olarak 65 yaş sonrasını “çöküş” olarak değerlendirmiş; kariyer seçimi için en kritik dönemi ise 15-24 yaş arasını kapsayan araştırma dönemi olarak belirtmiştir (Supper, 1963’ten akt.; Kuzgun, 2002). Bu dönem gelişimsel olarak ergenlik dönemine karşılık gelmektedir.

1.1.5. Kariyer Seçimi ve Ergenlik

Ergenlikte mesleki başarı ile ilgilenen araştırmacılar gençlerin mesleki istek ve beklentilerini belirleyen faktörleri ve kariyer tercihlerine ilişkin karar verme mekanizmalarını içeren pek çok konuyu incelemiş, (Steinberg, 2007), meslek seçimini farklı odaklardan bakarak değerlendirmiştir. Bunlar meslek seçimine ilişkin farklı yaklaşımlar olarak kavramsallaştırılmıştır.

Özellik-Faktör Yaklaşımı: Yetenek, ilgi, değer, tutum gibi faktörlerin etkileşiminden meydana gelen “kişiliğe uygun meslek” görüşünü ileri sürmektedir.

Ekonomi Yaklaşımı: Meslek seçimini sunum- istem, net ve fayda ilkelerine dayandırarak açıklamaktadır.

Sosyolojik Yaklaşım: Meslek seçimini kültür, aile yapısı, okul ve arkadaşlık gibi çevresel ilişkiler kapsamında açıklamaktadır.

Psikanalitik Yaklaşım: Mesleki seçimi bilinç dışı gereksinimler ve doyurulmayı bekleyen dürtülere dayandırılmaktadır.

Gelişim Kuramı: Ginzberg ve arkadaşları (1957) tarafından geliştirilmiştir. Meslek seçimi bir gelişim süreci olarak değerlendirilmiştir.

Öz Kavramı Kuramı: Supper tarafından geliştirilen yaklaşım meslek seçimini kişinin kendi özüne ilişkin tasarımlarına dayandırmaktadır.

Kişilik Kuramı: Holland (1966)'ın geliştirdiği yaklaşım mesleği kişiliğin bir yansıması, kişinin çevreye uyum yönetiminin bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.

Karar Kuramı: Meslek seçimini bilişsel yönü ağır basan bir eylem olarak ele almaktadır.

Kimlik Kuramı: Meslek gelişimini kimlik gelişiminin bir parçası olarak gören yaklaşımdır (Akt: Kuzgun, 2002).

Yukarıda ifade edildiği gibi kariyer gelişimi ile ilgili farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da ergenlikte mesleki planların seyrinin pek çok açıdan kimlik gelişimi ile paralel bir yol izlediği ya da onun bir parçası olduğunu düşünülmektedir (örn: kimlik kuramı, öz kavramı kuramı, kişilik kuramı). Anlamlı bir kimlik duygusunun gelişimi; mesleki planların gelişimi, kişinin kendi özellik, yetenek ve ilgilerini inceleyip farklı mesleki rolleri denediği ve geçmişinden getirdiği etkilerle geleceğe ilişkin planlarını bütünleştirdiği bir dizi ardışıklığı beraberinde getirmektedir (Steinberg, 2007).

Yukarıda tanımlanan Öz Kavramı Kuramı'nda Supper, kariyer seçiminde araştırma dönemi olan 15-24 yaş arasının önemli olduğunu vurgulamakta bu dönem içinde de özellikle 15-18 yaş arasında kariyer tercihlerinin kristalleştiğini belirtmektedir. Bu kristalleşme döneminde bireyler uygun olduğunu düşündüğü işler ile ilgili görüşler oluştururken sonraki eğitim kararlarına yol gösterecek mesleki benlik kavramını da geliştirmeye başlamaktadır (Supper, 1963' ten akt.; Steinberg, 2007). O'Hara ve Tiedeman (1959) da kariyer gelişimini bir kimlik gelişimi olarak gören kuramcılar arasında yer almaktadır. Onlar öz kavramını bireyin kendini algılamasından çok değerlendirmesi olarak tanımlamaktadır. Birey eğitim ve sonraki çalışma hayatında karşılaştığı sorunların üstesinden gelme çabası içindeyken öz kavramı ve kariyer kimliği birbirini etkilemekte, çeşitli kariyer geçişlerinden öz kavramı da değişikliğe uğramaktadır (O'Hara ve Tiedeman, 1959'dan akt.; Kuzgun, 2002).

Ancak pek çok kariyer kararı kişisel ilgi, beceri ve tercihlerden öte onların ne kadar ulaşılabilir olduğu ile de ilgili olmaktadır (Johnson, 2002; Akt: Steinberg,

2007). Çünkü içinde bulunduğu ailenin sosyo-ekonomik yapısı, değer ve inançları ile yaşadığı çevrenin (mikro ve makro düzeyde) sosyal şartları kariyer seçimlerini belirlemede en az ilgi, beceri ve yeterlik inançları kadar etkili olmaktadır. Bir kişi sanat alanına ilgi duyuyor ve kendini o alanda yeterli de görüyorken ailesinin doktorluk ya da mühendislik gibi mesleklere yönlendirmesi; ülkenin durumu gereği zaman içinde bazı kariyer alanlarının önem ve saygınlık kazanması, bazılarının ise eski önemini yitirmesi; iş pazarında o kariyere ilişkin oluşan arz-talep dengesi, toplumun o mesleğe yüklediği saygınlık ve toplumsal cinsiyet rolleri örnekler olarak gösterilebilir.

Ayrıca ülkemiz şartları düşünüldüğünde bazı bölgelerde erken yaşlarda pek çok kız çocuğunun eğitim olanağının elinden alınması; ya aile ekonomisine katkı olması amacıyla çalışma yaşamına ya da evlendirilmek suretiyle aile yaşamına yönlendirilmesi kızların kariyer seçimlerini etkilemektedir. Bununla birlikte gençlerin seçtikleri kariyerle ilgili mesleki ve bilimsel eğitimin verildiği yüksek öğretime devam edebilmeleri için aşmaları gereken başarı sınavında genel olarak ilgi ve mesleki becerilerin dışında başka yeterlikler arandığı bilinmektedir. Bu durum çoğu zaman gençlerin yeterliklerine uygun olmayan mesleklere yönelmelerine neden olmaktadır. Bunun yanında ailesinin ekonomik yetersizlikleri nedeniyle pek çok kişi kariyer için gerekli formel eğitimini tamamlayamadan genç yaşta farklı iş kollarında çalışmaya başlamaktadır. Bu durumun sadece ilgi ve becerileri dışındaki kariyer seçeneklerine yönelmelerinde değil, kariyer seçeneklerini büyük ölçüde sınırlama ya da kariyer edinme isteğinden tümüyle vazgeçmelerinde de etkili olabileceği düşünülmektedir.

1.1.6. Çalışma Yaşamı ve Ergenlik

Ülkemizde erken yaşlarda çalışma yaşamına atılan çocuk ve genç sayısı azımsanmayacak düzeyde olduğu bilinmektedir. Çocuk Vakfı'nın 2007 yılı verilerine göre her beş çocuktan biri çalışmakta, çalışan çocukların %77'si tarım işçiliği yapmaktadır. Yine Çocuk Vakfı'nın 2001 verileri 6-18 yaş arası çalışan nüfusun 6 milyon sınırına ulaştığını; çalışan çocukların ise %30'unun herhangi bir eğitim kurumuna devam etmediğini ortaya koymaktadır (<http://www.cocukvakfi.org.tr/>). Kalan % 70'lik kesimin bir bölümü örgün eğitime devam ederken, bir bölümü de çıraklık eğitimi kapsamında farklı iş kollarında istihdam edilmektedir. Bu verilerin haricinde somut olarak ortaya konamasa da özellikle tarım ve sanayi sektörlerinde pek

çok çocuk ve ergenin kayıt dışı işgücü olarak çalıştırıldığı düşünülmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, zorunlu ilköğretimle 12 yaş altı çocukların büyük bir bölümünün işgücünün dışında tutulduğu kabul edilmektedir. Buna karşın hem az gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunda orta öğretime gitmesi gereken 12 yaş üstü grubun çoğunlukla okula devam etmeyerek çalışma yaşamına katıldığı görülmektedir (Bequele, 1991; Akt: Süslü, 2002).

Ergenlik döneminde bir işte çalışmanın psikolojik gelişim üzerindeki etkileri pek çok araştırmacının ilgisini çekmiş, çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalar

a- ergenin sorumluluk duygusunu geliştirip geliştirmediği ve onları yetişkinliğe hazırlayıp hazırlamadığı,

b- çalışmanın okul ve ders dışı katılımı ile çelişip çelişmediği,

c- madde ve alkol kullanımı gibi olumsuz davranışların oluşumunu hızlandırıp hızlandırmadığı gibi üç temel sorun alanında toplanmaktadır.

Ergenlik döneminde çalışmanın sorumluluk duygusunu geliştirdiğine yönelik görüşler bulunmaktadır. Ancak bu varsayımların araştırmalar tarafından tamamıyla desteklenmediği görülmektedir. Çalışmalar göstermiştir ki okul yılları boyunca yoğun çalışma genç insanın gelişiminde ve yetişkinliğe hazırlanmasında bazı olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Ruggerio ve diğer (1982) çalışmaya başlanılan ilk aylarda bile işyerinden bir şey aşırma, çalışma süresi hakkında yalan söyleme gibi davranış bozukluklarının görüldüğünü; Fine ve diğer (1990) haftada 20 saatin üstünde çalışan ergenlerin yaşam doyumlarının düştüğünü kaydetmiştir (Akt: Steinberg, 2007). Senemoğlu (2001) da çalışmalarla paralel görüşlere sahiptir. Ona göre ergenin sağlıklı bir biçimde kimliğini kazanmasında çevresinde uygun özdeşimler kurabileceği yetişkinlerin bulunması gerekmektedir. Ancak çevrelerinde kendilerine model alabilecekleri nitelikte kişilik özelliklerine sahip yetişkinlerle etkileşimde bulunmamaları, kimlik kazanma bakımından kritik bir dönemde olan gençlerin iş yerinde ve evde karşılaştıkları uygunsuz davranışlar, kendilerince uygun gördükleri bazı olumsuz kişilik özelliklerini benimsemelerine yol açabilmektedir. Çünkü küçük ve orta ölçekli işletmelerde ve enformel sektörde çocuğun uygun özdeşimler

kurulabileceği, model alabileceği nitelikli yetişkinlerle etkileşimde bulunma şansı çok az görünmektedir. Böylece örgün eğitimden uzaklaşan gençler ailelerindeki ve içinde buldukları iş çevresindeki alt kültürün bazı değerlerini sürdürmeye aday bireyler olarak kendi gelecekları ile birlikte toplumun geleceğini de tehdit etmektedir.

Çalışmanın, ergenlikte sorumluluğu geliştirdiği noktasında çıkartılabilecek en anlamlı sonuç bunun büyük ölçüde işin doğasına bağlı olduğu yönündedir. Gerçek anlamda yeterli sorumluluğun yüklendiği, karar almalarına izin verilen ve zor görevleri yerine getirmeleri beklenen gençler kendilerini daha olgun, yeterli ve güvenilir hissetme eğilimde olmaktadır (Mortimer, 2003; Akt: Steinberg, 2007).

Çalışmanın okul başarısı üzerindeki etkilerini inceleyen pek çok araştırmacı ise bir işte çalışmaktan öte o işte uzun saatler boyu çalışmanın olumsuz sonuçlar doğurabileceğini vurgulamaktadır. Vaktinin büyük bir bölümünü işte geçiren gençler okula devamsızlık etmekte, ders etkinliklerine daha az katılmakta, ödevlerine gereken zamanı ayıramadıkları için de arkadaşlarından ödev çalma, kopya çekme gibi olumsuz davranışlar edinmektedir. Okuldan uzaklaşan ergenlerin ders başarıları da düşmektedir (Steinberg, 2007:295).

Derrien (1994) ise tehlikeli makinelerle, maddelerle dolu, verime yönelik ve dakik olmaya zorlanılan çalışma ortamlarında ergenin çeşitli deneyimlerden yoksun olacağını, bu durumun düşünce dünyasını yoksunlaştırarak ufkunu daraltacağını belirtmiştir (Akt: Süslü, 2002).

Çalışma yaşamının ergenin psiko-sosyal gelişimi üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmaların büyük bir bölümü de sorunlu davranış, alkol ve madde kullanımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bazı araştırmacılar bir iş sahibi olmanın genci meşgul etmek yoluyla suç içeren eylemlerden uzak tutacağı inancını incelemiş, ancak yaygın inanışın aksi sonuçlar elde etmiştir. Birkaç araştırmada çalışıyor olmakla saldırganlık, vaktinden önce yaşanan cinsel deneyimler, küçük hırsızlıklar, silah taşıma ve araba çalma gibi bazı olumsuz davranışların ilgili olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Steinberg ve Cauffman, 1995; Gottfredson, 1985; Rich ve Kim, 2002; Wright ve diğer., 1997; Akt:Steinberg, 2007). Ayrıca pek çok çalışmada alkol ve madde kullanımı yaygınlığının çalışan gençler arasında çalışmayan öğrencilere göre daha fazla olduğu kaydedilmiştir (Steinberg, 2007:s.296). Ülkemizde Sütuluk ve

arkadaşlarının (2005) çalışan gençlerde depresyonun sıklığını ve nedenlerini anlamak amacıyla 414 çıraklık eğitim öğrencisi ile gerçekleştirdiği çalışmada depresyon sıklığı %35 oranında gözlenirken bu oran kızlar %36.6; erkeklerde ise % 34.7 olarak saptanmıştır. Sigara ve alkol kullananlarda depresyonun anlamlı düzeyde yüksek bulunması depresif ruh halinin çırakları sigara ve alkol kullanımına yöneltmesi ile açıklanmıştır. Depresyon riski çıraklık eğitim merkezine kendi isteği ile gelmeyenlerde kendi isteği ile gelenlere oranla 3.15 kat fazla bulunmuştur. Bu durum bir işe başlarken gönüllü olmanın işle barışık olma üzerindeki etkisine dayandırılmıştır.

Görüldüğü üzere gelişim açısından en kritik dönemlerden biri olan ergenlik döneminde ergenin içinde bulunduğu çalışma etkinlikleri onun psiko-sosyal gelişimini çeşitli yönleriyle etkilemekte, bu etkilerin büyük bir bölümü olumsuz nitelikler taşımaktadır.

Ancak çıraklık programları ile çalışmak zorunda olan ergenin kısıtlı da olsa eğitim faaliyetlerini sürdürülmesi, yaşlılarıyla sosyal etkileşiminin devamı sağlanmaktadır. Bununla birlikte kayıtlı işgücü kapsamında istihdam edilen ergenin sosyal haklarının istismar edilmesi de önlenmektedir.

Mesleki eğitimde işyeri ve okulun ortaklaşa görev ve sorumluluk aldığı bir sistem olan çıraklık eğitimi, Almanya gibi birçok ülkede ergenleri özellikle de örgün eğitime devam etmeyen gençleri yetişkin istihdamına geçiş için hazırlamada önemli bir görev yüklenmektedir (Hamilton ve Hurrelmann, 1994; Akt: Steinberg, 2007).

2006–2007 MEB verileri ise Türkiye’de mesleki eğitim kapsamında ilköğretim düzeyinde 15–22 yaş arasında 531 aday çırak, 102249 çırak; yine aynı yaş aralığında ortaöğretim düzeyinde 44 aday çırak, 6231 çırak istihdam edildiğini göstermektedir (<http://cygm.meb.gov.tr/birimler/istatistik/hem/1>).

Ülkemizde çalışan çocuk ve ergenlerin çeşitli alanlarda yaşadıkları sorunlara yönelik betimleyici ve önleyici çalışmalar yapılırsa da çalışan genç nüfusun altı milyon sınırına ulaştığı günümüzde bu çalışmaların sayısının yetersiz kaldığı görülmektedir. Çalışan çocuk ve gençlerin sorunlarının incelendiği çalışmaların çok azı onların kimlik yönelimi, benlik saygısı, benlik imajı ve öz-yeterlik inançları gibi konuları içermektedir.

Özetle bu çalışmada alan yazınından hareketle çıraklık programı kapsamında genç yaşta çalışma hayatına yönelmiş ergenlerin öz-yeterlik düzeylerinin kimlik yönelimi, sosyal karşılaştırma eğilimi ve ilgili demografik değişkenler bağlamında incelenmesi amaçlanmış, problem cümlesi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

1.2. PROBLEM CÜMLESİ

Kimlik yönelimi, sosyal karşılaştırma eğilimi ve demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, çalışılan bölüm, çalışma süresi, yaşam yeri, anne ve babanın eğitim durumu, gelir, çalışma nedeni, kurumsal aidiyet düzeyi) ile çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri üzeri arasında nasıl bir ilişki vardır?

1.3 ALT PROBLEMLER

1.3.1 Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları nasıl bir dağılım göstermektedir?

1.3.2 Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları ile (a) cinsiyet, (b) yaş, (c) çalışılan bölüm, (d) çalışma süresi, (e) yaşam yeri, (f) anne ve babanın eğitim durumu, (g) gelir, (h) çalışma nedeni, (ı) kurumsal aidiyet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

1.3.3 Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin kimlik yönelimi (a) kişisel, (b) sosyal, (c) kolektif kimlik boyutları açısından öz-yeterlik inancını yordayabilmekte midir?

1.3.4 Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları ile sosyal karşılaştırma eğilimi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

1.3.5 Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin sosyal karşılaştırma eğilimleri öz-yeterlik inancını yordayabilmekte midir?

1.3.6 Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğiliminin, kimlik yönelimi ve ilgili demografik değişkenler ile birlikte öz-yeterlik inancını yordama düzeyi nedir ?

1.4. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı Denizli ilinde bulunan bir hazır giyim işletmesinde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarını kimlik yönelimi, sosyal karşılaştırma eğilimi ve bazı demografik değişkenler bağlamında incelemek ve bulgular çerçevesinde konuyla ilgili öneriler geliştirmektir.

1.5. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Çeşitli sebeplerle küçük yaşta iş hayatına atılmış olan çocukların korunması, eğitilmesi, dolayısıyla iyi birer insan, iyi birer vatandaş ve iyi birer meslek sahibi olması temel toplumsal görevlerden biridir. Günümüz dünyanın küresel rekabet ortamında ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve/veya gelişme potansiyeline bakılırken nitelikli insan gücünün ön plana çıktığı görülmektedir. Nitelikli işgücünün oluşabilmesi için ise bilimsel esaslara dayalı bir mesleki eğitim sistemi ile birlikte benlik saygısı güçlü, öz-yeterlik inancı yüksek; amaç yönelimli ve kimlik bütünlüğüne ulaşmış bireyler gereklidir.

Çıraklık eğitimi çeşitli nedenlerle genç yaşta örgün eğitimden uzaklaşan ergenlerin nitelikli insan gücü olarak topluma kazandırılması amacıyla verilmekte ve gençlerin geleceklerini güvenle yapılandırmaları açısından önemli bir işlev görmektedir. Ancak genç yaşlarda çalışma hayatına yönelerek yetişkin dünyası içinde kendilerine bir yer edinmeye çalışan ergenler çeşitli psiko-sosyal sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu çırakların çok az bir bölümü gerek iş eğitim merkezlerinde gerekse çalıştıkları işletmelerde kişisel ve sosyal gelişimlerini destekleyecek rehberlik hizmetlerinden yararlanabilme şansına sahip olmaktadır.

Ülkemizde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin yaşantılarını ve sorunlarını anlamaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak altı milyona ulaşan çalışan genç nüfus gerçeği düşünüldüğünde bu alanda daha çok çalışma yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle çalışma, alan yazınına katkı sağlaması ve konuyla ilgili detaylı bir inceleme ortaya çıkarması bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Türkçe ve uluslararası alan yazınında, çalışan ergenlerin öz-yeterliklerini değerlendiren, bu konuyu kimlik ve sosyal karşılaştırma eğilimi bağlamında inceleyen herhangi bir

çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte kimliğin (benlik) bir parçası olarak kabul edilen ve sosyal karşılaştırmaların sonuçlarından etkilendiği varsayılan öz-yeterlik inançlarının bu iki değişken bağlamında çözümlenmesi ve konunun ilk kez ele alınması bakımından bu araştırmanın önemli bir çalışma olarak alan yazınındaki boşluğu dolduracağı, bir kaynak olarak sonraki çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Araştırma ile elde edilen bulgular ve bu çerçevede geliştirilen önerilerin çalışan ergenlere hizmet sunan psikolojik danışma ve rehberlik uzmanlarına, onları yetiştiren öğretmenlere, istihdam sağlayan kurumlara ve akademisyenlere yeni bir bakış açısı kazandırması umulmaktadır.

1.6. SAYITLILAR

Bu çalışmada aşağıdaki sayıtlılar kabul edilmiştir.

1. Araştırmaya katılan çalışan ergenler, kendilerine verilen veri toplama araçlarına gerçek durumlarını yansıtacak şekilde, içtenlikle ve doğru cevap vermişlerdir.
2. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları, ölçmek istenilen değişkenleri ölçebilmiştir.

1.7. SINIRLILIKLAR

1. Araştırma 2006-2007 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Denizli ilinde bulunan bir hazır giyim işletmesinde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenler ile sınırlıdır.

2. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan “öz-yeterlik inançları” Genel Öz-Yeterlik Ölçeği (General Self-Efficacy Scale), (Schwarzer ve Jerusalem, 1995; Köroğulu ve diğer, 2007); Kimlik Ölçeği (Identity Scale), (Cheek ve diğer, 1984; Coşkun, 2004); Iowa-Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği (INCOM), (Gibbons ve Buunk, 1999; Teközel, 2000)’nin kapsadığı niteliklerle sınırlıdır.

1.8. TANIMLAR

Çıraklık eğitimi: İlköğretimi bitirip bir üst öğretime gidemeyen veya çeşitli nedenlerle örgün eğitimin dışında kalmış ortaöğrenim çağındaki çocukların ve gençlerin eğitimini kapsamaktadır. En az ilköğretim okulu mezunu olanlardan 14 yaşını tamamlamış ve 19 yaşından gün almamış olanlar çıraklık eğitimine devam edebilmektedir (<http://www.meb.gov.tr/Stats/ist2000/b1e.html>). Çırakların devam

ettiği eğitim süresi mesleklerin özelliği dikkate alınarak 2-4 yıl arasında belirlenmektedir. Bu eğitim kalfalık sınavının verilmesiyle son bulmaktadır. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan gençler haftada 1 gün (8 saatten az olmamak üzere) teorik eğitim görmek üzere mesleki eğitim merkezlerine devam ederler (<http://www.okulpdr.net/mem.htm>).

Çırak: Çıraklık eğitimi kapsamında belirli bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş ortamında kazanan kişiye denir. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'e göre zanaat öğrenmek için bir ustanın yanında çalışan kimse (www.tdk.gov.tr). Bu çalışmada “çırak” terimi yerine sıklıkla “*çalışan ergen*” ya da “*çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergen*” ifadeleri kullanılmıştır.

Kimlik: İnsanın sosyal dünyasında kendisini nasıl tanımladığı ve nasıl konumlandığını yansıtan bir kavramdır. Bir birey ve ya grubun kendini diğer birey ve ya gruplardan ayırt eden özelliklerinin bütününe ifade etmektedir (Bilgin, 2003).

Bilgi sosyolojisi açısından ele alındığında, toplum tarafından üretilmiş ve sosyalleştirme sürecinde öğrenilen bir dizi bilgidir. Kimlik, insanın tüm unsurlarıyla birlikte sosyal yapı içinde meydana getirdiği bir ürün olarak ele alınmaktadır (Birkök, 1994).

Kağıtçıbaşı (2004) da kimliği sosyal etkileşimler çerçevesinde tanımlamaktadır. O'na göre “ben kimim?” sorusuna verilen yanıtlar genellikle sosyal gruplara atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle kimlik özdeşleşilen gruplardan etkilenmektedir.

Birey ya da grup için söz konusu olmasına bağlı olarak kişisel ya da bireysel kimlikten ya da sosyal veya kolektif kimlikten söz edilmektedir (Bilgin, 2003).

Kimlik Yönelimi: Araştırmaya katılan ergenlerin Kimlik Ölçeğine (KÖ) verdikleri cevaplar doğrultusunda kimliklerini en iyi şekilde betimlediği düşünülen kimlik boyutudur (kişisel,sosyal, kolektif boyutlardan biri ya da bir kaç).

Sosyal Karşılaştırma Eğilimi: Sosyal karşılaştırma bireyin kendisi hakkında bir fikir edinebilmek ve ya sahip olduğu fikri korumak için kendi görüş ve yeteneklerini diğerininkiyle karşılaştırma sürecidir. Karşılaştırma noktası (referans

noktası) olarak alınan kişi ya da gruplara bağlı olarak farklı Şekiller almaktadır. Aşağı doğru, yukarı doğru ya da benzerleri ile karşılaştırma gibi (Bilgin, 2003).

İKİNCİ BÖLÜM

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde araştırmanın bağımlı değişkeni olan öz-yeterlik inançları ile kimlik ve sosyal karşılaştırma eğilimi ilişkisini içeren araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. YURT İÇİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Ülkemizdeki alan yazını incelendiğinde çalışan ergenlerde öz-yeterlik inançlarının incelendiği bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bununla beraber öz-yeterlik inançlarının sosyal karşılaştırma eğilimi bağlamında incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2.1.1 Öz- Yeterlik İnancı ile İlgili Araştırmalar

Şiddete yönelik tutumların öz-yeterlik, medya, şiddete yönelik inanç, arkadaş grubu ve okula bağlılık duygusu ile ilişkisinin incelendiği bir çalışmada Denizli ve İzmir İllerinde öğrenim gören 11-15 yaş arası 517 öğrenciyle çalışılmıştır. Veri toplama aracı olarak “Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği” ve “Algılanan Çok Boyutlu Şiddet Kaynakları Ölçeği” kullanılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda Algılanan Çok Boyutlu Şiddet Kaynakları Ölçeği'nin boyutlarından biri olan öz-yeterlik inancı ile şiddete yönelik tutumlar arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -.149, p < .01$) bulunmuştur. Bu bulgu öz-yeterlik inancı güçlü olan kişilerin şiddete eğiliminin daha az olduğunu göstermektedir (Balkıs ve diğer, 2005).

Çelikkaleli ver ark. (2006) tarafından Türkçeye uyarlanan “Ergenlerde Yetkinlik Beklentisi Ölçeği”nin geçerlik- güvenilirlik çalışmasında ölçüt bağıntılı geçerlik için “Çocuklar İçin Depresyon” ölçeği kullanılmış, iki ölçek arasındaki ilişki negatif yönde ve anlamlı bulunmuştur ($r = -.12, p < .05$). Ayrıca ölçeğin “Akademik Yetkinlik Beklentisi”, “Duygusal Yetkinlik Beklentisi” ve “Sosyal Yetkinlik Beklentisi” alt boyutlarında tüm gruplar arasında depresyon düzeylerine göre yetkinlik

beklentisi puanlarının anlamlı düzeyde farklılaştığı gözlenmiştir. Tukey testi sonucunda yetkinlik beklentisi puanları yüksek olanların depresyon düzeylerinin diğer gruplara kıyasla daha düşük olduğu kaydedilmiştir. bununla beraber depresyon düzeyi düşük olan ergenlerin akademik yetkinlik beklenti ortalaması ($X_{ort}=30.42$) ile depresyon düzeyi orta ($X_{ort}=26.90$) ve depresyon düzeyi yüksek puan ortalaması ($X_{ort}=28.59$) arasında istatistiksel olarak fark olduğu gözlenmiştir. Aynı şekilde depresyon düzeyi düştükçe duygusal ve sosyal yetkinlik puanlarında artış olduğu kaydedilmiştir.

Lise öğrencilerinde sosyal yetkinlik beklentisi ve otomatik düşüncelerin yaşanılan sosyal birim ve cinsiyet değişkenleri açısından incelendiği bir çalışmada Ordu İl Merkezinde öğrenim gören 455 lise öğrencisine Sosyal Yetkinlik Beklentisi Ölçeği Ergen Formu, Otomatik Düşünceler Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır. Tek yönlü varyans analizi ve t testi sonucunda sosyal yetkinlik beklentisi düzeyleri düşük, orta ve yüksek olan öğrencilerin otomatik düşünce puanları arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu bulunmuştur. Bu farklılaşmada sosyal yetkinlik beklentisi düşük olanların otomatik düşünce puan ortalamasının orta ve yüksek gruba göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu kaydedilmiştir. Bununla birlikte yurtda kalan öğrencilerin sosyal yetkinlik beklenti düzeylerinin aile ve akraba yanında kalanlara göre anlamlı düzeyde düşük olduğu gözlenmiştir. Cinsiyet değişkeni açısından sosyal yetkinlik beklentisinde anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Karahana, 2006).

Adana İlinde 164 lise öğrencisi ile gerçekleştirilen bir çalışmada sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı ergenlerin sosyal yetkinlik beklentisi anne- babaya ve arkadaşlara bağlılık, problem çözme, kişiler arası ilişkiler, algılanan evlilik uyumu ve öğrenilmiş güçlük gibi değişkenler çerçevesinde incelenmiştir.

Aşamalı regresyon analizi sonucuna göre analize ilk sırada dahil edilen “öğrenilmiş güçlük” sosyal yetkinlik beklentisi toplam varyansının % 29.3’ünü [Freg (1.193)= 80.87, $p<.001$] açıklamaktadır. İkinci sırada analize dahil edilen “problem çözme” değişkeni ile birlikte toplam varyansın % 46’sı [Freg (2.193)= 83.23, $p<.001$], üçüncü sırada dahil edilen “algılanan evlilik uyumu” ile birlikte % 51.7’si [Freg (3.193)= 69.78, $p<.001$], dördüncü sırada dahil edilen “arkadaşlara bağlılık değişkeni” ile birlikte %55.9’u [Freg (4.193)= 62.21, $p<.001$], beşinci aşamada dahil edilen

“besleyici ilişki tarzları” ile birlikte % 57.4’ü [Freg (5.193)= 53.05, $p<.001$], son olarak altıncı aşamada analize giren “anne-babaya bağlılık” değişkeni ile birlikte %58.3’ü [Freg (6.193)= 45.95, $p<.001$] açıklanmaktadır. Bulgular “öğrenilmiş güçlük” değişkeninin sosyal yetkinlik beklentisi üzerinde en yüksek yordama katsayısına sahip olduğunu göstermektedir. Bununla beraber “problem çözme” ve “algılanan evlilik uyumu” değişkenlerinin de önemli yordayıcılar oldukları görülmektedir. Araştırmanın bulguları “anne-baba evlilik uyumları” ve “kişiler arası zehirleyici ilişki tarzları” değişkenlerinin sosyal yetkinlik beklentisi üzerinde yordayıcılık gücünün bulunmadığını göstermektedir (Akkapulu, 2005).

Gençlerin sigara içme tutum ve davranışlarının incelendiği bir çalışmada 18-32 yaş arası 470 kişiye bilgi formu ile birlikte “Sigara İçme Tutum Envanteri” uygulanmıştır. Korelasyon analizi sonucunda envanterin boyutlarından biri olan sigarayı bırakma konusundaki öz-yeterlik inancı ile sigara içme süresi arasında negatif yönde ($r=-.23$, $p<.001$) anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişkiye göre sigara içme süresinin artması, sigarayı bırakma konusundaki öz-yeterlik inançlarını azaltmaktadır (Yazıcı ve Şahin, 2005).

Özgün (2007) okul psikolojik danışmanlarının mesleki yetkinlik beklentileri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Adana Merkez’de görev yapan 188 okul psikolojik danışmanına Hacettepe Kişilik Envanteri ile Okul Psikolojik Danışmanı Yetkinlik Beklentisi Ölçeklerini uygulamıştır. Korelasyon analizlerine göre danışmanların mesleki yetkinlik beklentileri ile kişilik boyutlarından kendini gerçekleştirme ($r=.30$, $p<.01$), duygusal kararlılık ($r= .16$, $p<.05$), sosyal ilişkiler ($r=.28$, $p<.01$), sosyal normlar ($r=.21$, $p<.01$) ve antisosyal eğilimler ($r= .21$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bununla beraber okul psikolojik danışmanlarının yetkinlik beklenti düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark oluşturmadığı kaydedilmiştir.

2.1.2 Kimlik İle İlgili Araştırmalar

Süslü (2002) çalışan ve öğrenci ergenlerde kimlik duygusu kazanımını 120 çalışan ve 120 öğrenci ergenden oluşan bir grup üzerinde araştırmıştır. Kimlik duygusunu ölçmek amacıyla Kimlik Duygusu Ölçeği-Kökler Formu (KDÖ-KF) kullanılmıştır. Bununla beraber çalışan ergenlere çalışma yaşantıları konusunda ek bir

soru yöneltilmiştir. Tek yönlü varyans analizi sonucunda yaş değişkeni açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. İlişkisiz gruplar t testi sonucuna göre ise hem çalışan hem de öğrenci ergen gruplarında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark kaydedilmemiştir. Ancak çalışan ve öğrenci ergenlerin KDÖ-KF puanlarının karşılaştırıldığı t testi sonucuna göre iki grup arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t=4.75$, $p<.05$). Kimlik duygusu açısından bu farkın öğrenci ergenler lehine olduğu gözlenmiştir.

Çıraklık eğitimi gören ergenlerin kimliğini oluştururken karşılaştıkları psiko-sosyal sorunların belirlenmesine yönelik Adana İlinde gerçekleştirilen bir araştırmada 615 çırağa kişisel bilgi formu ile birlikte umutsuzluk ölçeği uygulanmış ve birebir görüşme yapılmıştır. Değerlendirmeler sonucunda erkek çırakların büyük bir bölümünün kimliklerini yapılandırırken işveren ya da ustalarını model aldıkları (%48.5), kız çırakların ise %39.7 oranında öğretmenlerini model aldıkları kaydedilmiştir. Model alma nedenleri incelendiğinde iyi ve yardımsever, sevecen, zeki ve dürüst, zengin ve güçlü ifadelerinin ön plana çıktığı görülmektedir (Sevimli, 1996).

Gençlerde kimlik bunalımının incelendiği bir nitel bir araştırmada Sivas'ta öğrenim gören 200 üniversitesi öğrencisiyle bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan gençlerin yarısından çoğunun (%63) kimlik duygusunun yeterince oturmadığı, kişisel kimlikten sosyal kimliğe tam olarak geçilmediği gözlenmiştir. Bu nedenle kimliğin bir değerlendirme mekanizması, doğaçlama sistemi ve müzakere sistemi olarak kullanmakta güçlük çektikleri kaydedilmiştir. Ayrıca geleneksel toplumlara özgü dayatılmış kimliklere sahip olanların oranının da yarıdan biraz fazla olduğu (%53) belirlenmiştir. Bu durumun nedenleri olarak ortaya çıkan hususlar yanlış yapmaktan çekinme, başarısızlık kaygısı, gelecek kaygısı, yoğunlaşınca kendini kötü hissetme, bazı durumlarda çok az sinirlenme, düzenli olmayan yaşam, kendine güven duymama, kendini yalnız hissetme, ağır çocukluk depresyonları, sosyalleşme güçlüğü ya da başarısız sosyalleşme, aile ve/veya yakın çevrede şiddetli çatışma, sevilen bir kişinin kaybı, ailelerin şiddetli baskısı ve arkadaşların yanında aşağılanma, keşfedilen eşcinsel eğilimlerden utanma, kişiliğe yönelik eleştiri, karşı cinsin ilgi eksikliği ve başaramama duygusu olarak tespit edilmiştir.

Özdeşleşme süreci değerlendirildiğinde araştırma kapsamında incelenen gençlerin % 59'luk bir kesiminde grup normlarına uyma yönünde bir görünüm

sergilendiği kaydedilmiştir. Bu gruba giren gençlerin büyük bir bölümünün orta ve ortanın altı sosyo-ekonomik kesime dahil olduğu gözlenmiştir (Kocacık, 2003).

Lise öğrencilerinin kendi açma davranışlarının kimlik düzeyleri açısından incelendiği bir çalışmada Bursa İlinde lise öğrenimi gören 205 kişiye “Kendini Açma Envanteri” ve “Benlik Kimliği Objektif Ölçüm Skalası (Geliştirilmiş Form)” uygulanmıştır. Kararsız, bağımlı, başarılı ve kargaşalı kimlik statüleri açısından kendini açma davranışında gruplar arası bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre başarılı kimlik statüsündekilerin kargaşalı kimlik statüsünde olanlardan olumlu yönde farklılaştığı kaydedilmiştir. Karşı cins arkadaşa açılma puanları açısından kararsız kimlik statüsündekilerin ortalaması kargaşalı kimlik statüsünde olanlardan anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bununla beraber başarılı kimlik statüsündekilerin açılma puanlarının kararsız, bağımlı ve kargaşalı kimlik statüsündekilerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu kaydedilmiştir. Yine başarılı kimlik statüsündekilerin cinsellik konusundaki açılma puanları kargaşalı kimlik statüsündekilerden anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bununla beraber çalışmaya katılanların en fazla zevk ve ilgiler, düşünce ve görüşler konusunda kendilerini açtığı belirtilmiştir (Gültekin, 2001).

Çıraklık eğitim merkezine devam eden çırakların benlik algısını etkileyen faktörlerin incelendiği bir çalışmada Samsun il merkezi çıraklık eğitim merkezine devam eden 225 kişiye Offer Benlik İmajı Envanteri ve kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Bulgular incelendiğinde usta denetimi altındaki mesleklerde çalışan ergenlerin benlik imajının “dış dünyaya hakim olma”, “mesleki ve eğitimsel amaçlar” boyutlarında usta denetimi altında olmayan mesleklerde çalışan ergenlerden farklılaşmadığı; “dürtü kontrol”, “vücut ve benlik imajı”, “dürtü kontrol”, “psikopatoloji”, “üstün uyum”, “sosyal ilişkiler” ve “aile ilişkileri” boyutlarında anlamlı olarak farklılaştığı, bu farkın usta denetimi altında çalışan ergenler lehine olduğu kaydedilmiştir. Sınıf düzeyi açısından çırak ergenlerin “dürtü kontrol”leri, “duygusal durum”ları, “vücut ve benlik imajı”ları, “dış dünyaya hakim olma”ları, “psikopatoloji”leri, “üstün uyum”ları, “sosyal ilişki”leri, “mesleki ve eğitimsel amaç”ları ve “aile ilişki”leri anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Bu farklılığın genellikle 3. ve 4. sınıflara devam edenler lehine olduğu gözlenmiştir. Beklenen doğrultusunda sınıf düzeyi yükseldikçe ergenlerin benlik algıları da yükselmiştir.

Bunun yanında yaş değişkeni açısından da ergenlerin benlik algısında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir. Yaş ilerledikçe benlik algısı puanlarında bir artış olduğu kaydedilmiştir (Özmen, 1997).

Ergenlerde sosyal fobi, depresyon, öz kavramı ve sigara alışkanlığı arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada Mersin İlinde öğrenim gören 486 lise öğrencisine “Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği”, “Piers-Harris Çocuklarda Öz Kavramı Ölçeği”, “Çapa Çocuk ve Ergenler İçin Sosyal Fobi Ölçeği” ve “Kişisel Bilgi Formu” uygulanmıştır. Korelasyon analizleri sonucunda sosyal fobi ile öz-kavramı arasında yüksek düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişkin olduğu ($r=.456$, $p<.001$) bulunmuştur. Bununla beraber öz-kavramıyla depresyon arasında da yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkin olduğu ($r= -.665$, $p<.001$) kaydedilmiştir (Bayramkaya ve diğer, 2005).

Gürsoy ve diğer (2005) tarafından yetiştirme yurduna devam eden ($n=50$) ve ailesiyle yaşayan ($n=50$) toplam 100 kız ergenle Kayseri’de gerçekleştirilen bir çalışmada yetiştirme yurdunda kalan ve kalmayan ergenlerin benlik tasarımları incelenmiştir. İlişkisiz gruplar t-testi sonucunda ailesi yanında kalan ergenlerle yetiştirme yurduna kalanlar arasında benlik tasarımı puanlarının anlamlı düzeyde farklılaştığı ($t=6.34$, $p<.05$), ortalamalar incelendiğinde bunun aile yanında yaşayanlar lehine olduğu kaydedilmiştir.

2.1.3 Sosyal Karşılaştırma İle İlgili Araştırmalar

Lise öğrencilerinin sosyal karşılaştırma ve depresyon düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelendiği bir çalışmada Trabzon İl Merkezi’nde bulunan beş ayrı okuldan toplam 300 öğrenciye Sosyal Karşılaştırma Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği ve demografik bilgi formu uygulanmıştır. Tek yönlü varyans analizi ve ilişkisiz gruplar t testi sonucunda sınıf düzeyi ve sosyo-ekonomik düzey açısından gruplar arası anlamlı bir fark bulunmuştur. Cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve yaşam yeri değişkenleri açısından ise depresyon düzeylerinin anlamlı düzeyde farklılaştığı kaydedilmiştir (Erözkan, 2004).

Dalış sporu öğrencileriyle öğretmenleri arasındaki ruhsal durum farklılıklarının incelendiği bir çalışmada 43 öğrenci ve 23 eğitime Spielberg’in Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçekleri ve Sosyal Karşılaştırma Ölçeği, Rosenbaum Öğrenilmiş Güçlük Ölçeği ve Kısa Semptom Envanteri uygulanmıştır. İlişkisiz gruplar t testi

sonucuna göre eğitimcilerin sosyal karşılaştırma puanlarıyla öğrencilerin puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Ortalamalar incelendiğinde eğitimcilerin karşılaştırma puanlarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Kaygı ve öğrenilmiş güçlük değişkenleri açısından gruplar arası bir farklılaşmanın olmadığı kaydedilmiştir. Bununla beraber eğitimcilerin sosyal karşılaştırma puanlarıyla durumluk kaygı düzeyleri arasında negatif yönde ($p=.05$, $r=-.518$), öğrenilmiş güçlük puanları arasında pozitif yönde ($P=.05$, $r=.429$) bir ilişki olduğu bulunmuştur. Eğitimcilerin sosyal karşılaştırma düzeylerinin yüksek bulunması, kendilerini başkalarıyla karşılaştırarak toplum içinde daha iyi hissetmelerine bağlanarak açıklanmıştır (Berkem, 2001).

Teközel (2000) sosyal karşılaştırma sürecinde benliğin olumlu değerlendirilmesi ihtiyacını incelediği deneysel desene dayalı araştırmasında üniversite öğrencilerinden INCOM-T Ölçeği'nden (Iowa-Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği-Türkçe Form) 34 puan altı ve 39 puan üstü alan 87 kişi deneye katılmıştır. Katılımcılara bilgisayar programı yardımıyla mekansal yeteneklerinin ölçüleceği söylenmiş ve üç kişilik gruplar halinde üç ayrı salonda deneye alınmıştır. Salonda yalnız bırakılan denekler 7 dakikalık bir süre boyunca mekansal ilişkiler testini çözmeye çalışmış, bu süre içinde testi tamamlayamayanlar “test için tanınan süre sona ermiştir.” yönergesiyle karşılaşmıştır. Ardından deneyin mekansal yetenek testi olduğu konusunda inandırıcılığın artırılması amacıyla mekansal soyutlama yeteneği ile ilişkilendirilebilecek 6 soru yine bilgisayar aracılığıyla sorulmuştur. Deneyin son bölümünde katılımcılara mekansal yetenekleri ile ilgili “benliği tehdit edicilik düzeyi yüksek” ve “düşük” olmak üzere sahte puanları içeren geri bildirimler verilmiştir. Bir sonraki aşamada denekler “nötr” ve “yarışmacı” olmak üzere iki deneysel koşulda değerlendirilmiştir. Yarışmacı koşulda deneklere bilgisayar tarafından belirlenecek diğer katılımcılardan biriyle mekansal yetenek konusunda rekabete dayalı bir oyun oynayacağı, uygun rakibin belirlenmesi için 4-5 dakikalık bir sürenin geçmesi gerektiği, bu sürede dilerse diğer katılımcıların puanlarını inceleyebileceği bildirilmiştir. Nötr koşulda ise “rekabete dayalı oyun” ifadesi yerine “söyleşi” ifadesi getirilmiştir.

Deney sonunda 2 (karşılaştırma yönelimi)X2 (deneysel koşul)X2 (yarışmacı durum) ANOVA çözümü ile yapılan analiz sonucunda yalnızca karşılaştırma yöneliminin ana etkisinin anlamlı olduğu [$F(1.86)=7.55$, $p<.01$] diğer değişkenler

açısından anlamlı bir farklılığın bulunmadığı kaydedilmiştir. Buna göre 4-5 dakikalık bekleme süresi içinde karşılaştırma yönelimi düşük olanlar diğer katılımcıların puanlarına ilişkin bilgileri içeren dosyalarda karşılaştırma yönelimi yüksek olanlara oranla daha az gezinmiştir. Bununla beraber benlikleri tehdit edilen katılımcılar mekansal yetenek testinden kendilerinden yüksek puan alanların bilgileri ile ilgilenmemiştir. Bu çalışma diğer durumsal etkenlerden bağımsız olarak kişiye özgü bir değişken olan sosyal karşılaştırma yöneliminin kişiden kişiye değişen bir özellik olduğunu, bununla beraber INCOM ölçeği kullanılarak katılımcıların başka insanların bilgilerine göz atma davranışını öngörmenin mümkün olduğunu ortaya koymuştur.

Çetinkaya (2004) tarafından beden imgesi, beden organlarından memnuniyet, benlik saygısı, yaşam doyumu ve sosyal karşılaştırma düzeyinin demografik değişkenlere göre farklılaşması konusunda yapılan bir çalışmada Mersin İlinde yaşayan 17-61 yaş arasında 531 kişiye Rosenberg Benlik Saygısı, Yaşam Doyumu, Beden Organlarından Memnuniyet, Beden İmgesi Yaşam Kalitesi ve Sosyal Karşılaştırma Ölçekleri uygulanmıştır.

Korelasyon analizi sonucunda beden organlarından memnuniyet ile sosyal karşılaştırma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=.35$) olduğu bulunmuştur. Sosyal karşılaştırma ile benlik saygısı($r=.52$) ve sosyal karşılaştırma yaşam doyumu ($r=.27$) arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

2 (cinsiyet) X 3 (eğitim düzeyi) ANOVA çözümlemesine göre katılımcıların sosyal karşılaştırma puanlarının eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaştığı ($F(2.530)= 6.78, p<.05$) kaydedilmiştir. Cinsiyet değişkeni açısından ise sosyal karşılaştırma puanlarının anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

2.2 YURT DIŞINDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Yurt dışında yapılmış araştırmalar incelendiğinde çalışan ergenlerde öz-yeterlik inancının kimlik ve sosyal karşılaştırma eğilimi bağlamında incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bölümde araştırmanın bağımlı değişkeni öz-yeterlik inancı ile bağımsız değişkenleri kimlik ve sosyal karşılaştırma eğilimiyle ilgili olduğu düşünülen araştırmalara yer verilmiştir.

2.2.1 Öz-Yeterlik İnancı Ve Kimlik İle İlgili Araştırmalar

Bu bölümde öz-yeterlik inancının kimliğin farklı boyutları çerçevesinde incelendiği, ya da iki değişkenin birlikte ele alındığı çalışmalara yer verilmiştir.

Çocuklarda algılanan öz-yeterlik yapısının incelendiği uluslar arası bir çalışmada İtalyan (n=822), Macar (n= 209) ve Polonyalı (n= 143) olmak üzere yaşları 10 ile 15 arasında değişen 1180 çocuğa Algılanan Akademik Yeterlik (Perceived Academic Efficacy), Algılanan Sosyal Yeterlik (Perceived Social Efficacy) ve Öz-Düzenleme Yeterliği (Self-Regulatory Efficacy) ölçekleri uygulanmıştır.

Üç ayrı öz-yeterlik bileşeni (akademik, sosyal ve öz-düzenleme) için yapılan 3 (milliyet) X 2 (cinsiyet) ANOVA çözümlemesine göre akademik yeterlik açısından kızlarla erkekler arasında [$F(1.1179)=30.165$; $p<.0001$] ve İtalyanlarla Macarlar arasında [$F(2.1179)= 5.937$; $p<.001$] anlamlı bir fark bulunmuştur. Farkın kaynağı incelendiğinde kızların erkeklere, İtalyanların Macarlara göre kendilerini daha yeterli gördükleri kaydedilmiştir. Macar öğrencilerin ise bir konuyu öğrenme konusunda kendilerini İtalyan ve Polonyalı akranlarına göre daha yeterli görürken akademik sorumluluklarını yerine getirme konusunda yeterince yeterli görmedikleri bulunmuştur. Ülkelere göre cinsiyet değişkeni açısından gruplar arası bir fark gözlenmemiştir.

Sosyal öz-yeterlik açısından farklı ülkelerde yaşıyor olmanın gruplar arası düzeyde anlamlı bir fark yarattığı kaydedilmiştir [$F(2.1179)= 24.137$; $p<.001$] İtalyanların Macar ve Polonyalı katılımcılara göre kendilerini daha yeterli algıladıkları bulunmuştur. Cinsiyet ve cinsiyet-milliyet etkileşimi açısından anlamlı bir fark gözlenmemiştir.

Öz- düzenleme yeterliği açısından cinsiyet değişkeninin anlamlı bir fark yarattığı bulunmuştur [$F(1.1179)= 20. 688$; $p<.001$]. Akran baskısına dayanıklı olabilme konusunda erkekler kızlara göre kendilerini daha güçsüz olarak değerlendirmiştir. Cinsiyet ve cinsiyet-milliyet etkileşimi açısından anlamlı bir fark gözlenmemiştir (Pastorelli ve diğer, 2001).

Farklı sosyo-ekonomik statülerden (SES) gelen kız ergenlerde akademik öz-yeterlik, kariyer öz-yeterliği ve psiko-sosyal kimlik gelişiminin incelendiği bir

çalışmada A.B.D.'nin Carolina Eyalet Üniversitesinde okuyan yaşları 18 ile 23 arasında değişen 275 kız öğrenciyle çalışılmıştır. Örneklemeye dahil olan öğrencilerin %79'u kendisini beyaz, %14'ü Afrika, % 3'ü Asya ve % 5'i Latin kökenli olarak belirtmiştir. Ölçme aracı olarak Ego Kimlik Statüsü'nün Objektif Ölçümü (Objective Measure of Ego Identity Status), Kariyer Belirleme Öz-yeterlik Ölçeği Kısa Formu (Short Form of The Career Decision –Making Self-Efficacy Scale), Kolej Akademik Öz-Yeterlik Ölçeği (College Academic Self-Efficacy Scale) kullanılmıştır. SES'in belirlenmesi için ebeveynlerin yıllık geliri, mesleği ve eğitim durumu sorulmuştur.

Tek yönlü varyans analizi sonucunda SES açısından kariyer öz-yeterlik inançlarının anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur [$F(3,275)= 2.85, p=.038<.05$]. Farkın kaynağı incelendiğinde düşük SES'e ait olan kız öğrencilerin kariyer öz-yeterliklerinin üst SES'te olanlara göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bununla beraber SES akademik öz-yeterlik açısından da anlamlı bir fark oluşturmuştur [$F(3,275)= 8.66, p= .0001<.05$]. Bu farkın kaynağı incelendiğinde düşük SES'te olan kız öğrencilerin akademik öz-yeterlik puanlarının yüksek SES'te olanlara oranla daha düşük olduğu görülmüştür. Bu ölçümlere ek olarak öğrencilerin akademik ortalamaları incelenmiş, farklı SES'e ait olmanın akademik ortalamalar üzerinde anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür.

Bu bulgu SES'in çok erken yaşlardan itibaren sosyal öğrenmeleri etkilemesi bunun da kişinin kendisine ait inanç ve beklentilerini belirlediği görüşüne dayandırılarak açıklanmıştır. Bununla beraber özellikle düşük SES'ten geliyorsa bir kızın çok fazla kariyer seçeneğinin bulunmadığı gerçeğinin de kariyer öz-yeterliğine ilişkin bulguları etkilediği belirtilmiştir.

SES'nin ego kimliği statüleri üzerindeki etkisi χ^2 analizi ile incelenmiştir. Buna göre öngörülerin aksine en düşük SES'e ait kızlar kimlik kazanımı açısından en başarılı grupta yer almışlardır. Bu SES'teki kız öğrencilerin büyük bir bölümünün kimlik gelişimi açısından Moratoryum basamağında yer aldığı kaydedilmiştir. Bu durum düşük SES'ten gelen kız öğrencilerin sosyal ortamları gereği çalışmak, ev işlerinde yardımcı olmak gibi yetişkin sorumluluklarını üstlenmek ve yaşamsal güçlüklerle başa çıkma becerilerini erken yaşlarda kazanmak zorunda olmalarına bağlanmıştır. Bununla birlikte sosyal hareketlilikte bir üst sınıfa atlamak için kişilerin buldukları sosyal sınıftan akademik ve kariyer başarısı açısından farklılaşmasının

önemli olduğu, kolejde okuyan kız öğrencilerin bu anlamda bir başarı kazandıkları ve bunun da kimliklerine olumlu olarak yansıdığı vurgulanmıştır (Griffiths, 2006).

Meksika kökenli Amerikalı lise öğrencilerinin eğitimsel amaçları ile kültürlenme, problem çözme becerileri ve kariyer seçimine ilişkin öz-yeterlik inançları arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada Teksas- Meksika sınırındaki iki okuldan toplam 105 öğrenciye demografik bilgi formunun yanında, Meksika Kökenli Amerikalılarda Kültürlenme Düzeyi Ölçeği (Acculturation Rating Scale for Meksikan Amerikans-ARSMA II), Kariyer Seçimine İlişkin Öz-Yeterlik Ölçeği (Career Decision Making Self-Efficacy Scale), Problem Çözme Envanteri (Problem Solving Inventory) ve Eğitimsel Amaçlar İndeksi (Educational Goals Indexes) uygulanmıştır.

Kültürlenme düzeyi açısından incelendiğinde kişisel yordayıcıların standardize edilmiş regresyon bileşenleri içinde Anglo-Amerikan yöneliminin eğitimsel amaçları yordamada güçlü bir yordayıcı ($\beta=.21$, $p<.05$) olduğu bulunmuştur.

Standardize edilmiş yapı bileşenleri analizine göre Anglo-Amerikan yönelimli kültürlenme ile problem çözme becerilerinin yüksek eğitim amaçlarına anlamlı katkısının olduğu, buna karşın Meksika-Amerikan yönelimli kültürlenme ile kariyer seçimine ilişkin öz-yeterlik inançlarının anlamlı katkısının bulunmadığı kaydedilmiştir. Ancak standardize edilmiş regresyon bileşenlerinde iki ya da daha çok bileşen arasındaki korelasyonun yüksek olduğu durumlarda analiz sonuçlarının yanıltıcı olacağı görüşünden (Courville ve Thompson, 2001) hareketle bileşenlerin yapıları incelendiğinde kariyer seçimine ilişkin öz-yeterlik inançlarının Meksika kökenli Amerikalı öğrencilerin eğitimsel amaçlarıyla anlamlı ilişkisinin ($r= .77$) olduğu bulunmuştur. Sonraki analizlerde kariyer seçimine ilişkin öz-yeterlik inançlarının eğitimsel amaçların belirlenmesindeki yordayıcılık gücünün problem çözme becerilerinden daha güçlü olduğu gözlenmiştir.

Çalışmanın bulguları; Meksika kökenli Amerikalı öğrencilerin Amerikan toplumu içindeki kültürlenmelerinin artması eğitimsel amaçlarını ve buna bağlı olarak farklı eğitim imkânlarından yararlanma olasılıklarını da arttırmaktadır şeklinde yorumlanmıştır. Bununla beraber kariyer seçimine ilişkin öz-yeterlik inançlarının güçlenmesinin farklı kariyer seçeneklerini değerlendirme şansını arttırdığı, idealize edilen kariyere ulaşmak için ise eğitim amaçlarının yükseldiği belirtilmiştir (Flores ve

diğer, 2006).

Chin ve Kameoka (2002) tarafından gerçekleştirilen benzer bir çalışmada ABD’de şehir merkezinde yaşayan Latin kökenli ergenlerde eğitimsel ve mesleki öz-yeterlik inançlarının psikososyal ve bağlamsal yordayıcıları incelenmiştir. Psikososyal yordayıcılar arasında önceki performans, başkalarının deneyimleri ve sosyal ikna; bağlamsal yordayıcılar arasında ise yaşanan çevrenin kaynaklarına ve güvenliğine ilişkin algılar incelenmiştir.

Çalışmaya Los Angeles’ ın doğusunda yaşayan ve yaşları 10 ile 13 arasında değişen 107 Latin kökenli Amerikalı çocuk katılmıştır.

Öz-yeterlik inançlarını belirlemek amacıyla alpha güvenirliği .83 olan Gelecekteki Başarıya İlişkin Öz-Yeterlik İnancı Ölçeği (The Self-Efficacy Scale for Future Attainment-SESFA) kullanılmıştır. Ölçek 9 maddesi eğitimsel, 9 maddesi ise mesleki yeterlik inançlarını içeren toplam 18 maddelik, 3 boyutlu likert tipi bir araçtır.

İç tutarlılık korelasyonları incelendiğinde yordayıcılar ve kriter değişkenleri arasındaki ilişkinin yüksek olduğu görülmüştür. Eğitimsel öz-yeterlik inançlarıyla, kariyer öz-yeterlik inançları arasındaki ilişkinin .71 ($r = .71, p < 001$) düzeyinde olduğu bulunmuştur. Bu durum gerek akademik gerekse mesleki öz-yeterlik inançlarının el ele ilerlediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Sonuçlar sosyal iknanın gerek eğitimsel gerekse mesleki öz-yeterlik inançları üzerinde önemli bir yordayıcı olduğunu göstermiştir (akran için $\beta = .32, p < 01$), (ebeveyn için $\beta = .36, p < 01$). Önceki akademik performanslar, özellikle de okuma performansı eğitimsel öz-yeterlikle ilişkili bulunurken ($\beta = .32, p < 001$) mesleki öz-yeterlikle ilişkili bulunmamıştır. Ailevi deneyimlerin ve bağlamsal değişkenlerin ne eğitimsel ne de mesleki öz-yeterlik inançlarıyla bir ilişkisinin olmadığı kaydedilmiştir. Sonuçlar şehir merkezinde büyüyen ergenlerin öz-yeterlik inançlarının çevresindekilerden aldıkları mesajlardan ve geçmiş deneyimlerden etkilendiğini ortaya koymuştur.

Öz-yeterlik inancı ve grup kimliğinin çalışma grupları içindeki çatışma yönetimi üzerindeki rolünün incelendiği bir çalışmada İsrail’de bir gençlik merkezinde gönüllü olarak çalışan ve yaşları 18 ile 19 arasında değişen 67 kişiye

Rahim Organizasyonel Çatışma Envanteri-II C Formu [Rahim Organizational Conflict Inventory- II (Rahim, 1933)], Genel Öz-Yeterlik [General Self-Efficacy Questionnaire (Chen, Gully ve Eden, 2001)], Sosyal Öz-Yeterlik [Social Self-Efficacy Questionnaire (Muris, 2001)] ve Grup Kimliği [Group Identification Questionnaire (Henry, 1999)] Ölçekleri uygulanmıştır.

Korelasyon analizi sonucunda genel öz-yeterlik inancı ile çatışma yönetiminin bütünleşme ($r=.23$, $p<.05$) ve idare etme ($r=.34$, $p<.01$) boyutları arasında pozitif yönde, zorlama ($r=-.23$, $p<.05$) boyutu ile negatif yönde anlamlı bir ilişkisinin olduğu gözlenmiştir. Sosyal öz-yeterlik ile bütünleşme ($r=.55$, $p<.01$) ve uzlaşma ($r=.36$, $p<.01$) boyutları ile grup kimliği ($r=.24$, $p<.05$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur.

Regresyon analizi sonucunda ise genel öz-yeterlik inancının idare etme ($\beta=.43$), sosyal öz-yeterliğin bütünleşme ($\beta=.51$) ve uzlaşma ($\beta=.42$), davranışsal grup kimliğinin idare etme ($\beta=-.50$) boyutlarını anlamlı olarak yordadığı kaydedilmiştir.

Bulgulara göre güçlü genel öz-yeterlik inancına sahip kişilerin çatışmaları çözme konusunda istekli olduğu ancak kendilerine fayda sağlama eğilimlerinin de yüksek olduğu vurgulanmıştır. Güçlü sosyal öz-yeterlik inancına sahip kişilerin ise kavramsallaştırma doğrultusunda çatışma çözümü konusunda uzlaştırıcılık, bütünleştiricilik ve arabuluculuk rolünü yerine getirme eğiliminin fazla olduğu belirtilmiştir. Grupla özdeşleşmesi güçlü olan kişilerin ise genel öz-yeterlik inancında olduğu gibi grup lehine bir çatışma yönetimi anlayışını ortaya koyduğu vurgulanmıştır (Desivilya ve Eizen, 2005).

Pinquart ve diğer (2004) ergenlerin öz-yeterlik inançlarının sosyal değişim karşısında verdikleri psikolojik tepki üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla 1985 – 1989 arasında ve 1992’de toplam 593 Alman gencin katıldığı boylamsal bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın 1985-1989 yılları arasını kapsayan bölümü Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesinden önce, 1992’de gerçekleştirilen bölümü ise birleşmesinden sonraki dönemi kapsamıştır.

1985’te Doğu Almanya’nın Leipzig kentinde tesadüfî olarak belirlenmiş 28 ilköğretim okulunda okuyan çocuklar çalışma kapsamına alınmıştır. Boylamsal çalışma tamamlandığında yaş ortalaması 18.2 olan 593 kişinin verileri

değerlendirmeye alınmıştır.

Katılımcıların Almanya'nın birleşmesi ile ilgili sosyal değişim algıları alpha güvenilirlik katsayısı .73 olan tek boyutlu ve 5 maddelik; öz-yeterlik inançları alpha güvenilirlik katsayısı .84 olan tek boyutlu, 10 maddelik Likert tipi tutum ölçekleri ile belirlenmiştir. Yaşam doyumunu belirlemek amacıyla alpha güvenilirliği .73 olan 9 maddelik Likert tipi bir tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçek yaşamın geneline, maddi durum ve gelire, okul ya da iş performansına, yaşam üzerinde denetim sahibi olup olmamaya, boş zamana ve boş zamana ilişkin uygun aktiviteler bulup bulmamaya ilişkin maddeleri içermektedir. Geleceğe ilişkin iyimserlik hali ise katılımcıların gelecek 3 yıl içindeki durumlarını değerlendirdikleri alpha güvenilirlik katsayısı .78 olan 5 maddelik bir ölçek yardımıyla belirlenmiştir.

Ebeveynlere uygulanan beş maddelik ebeveyn yakınlığı formunun alpha güvenilirlik katsayısı .67 olarak belirlenmiştir. Bunun yanında öğrencilerin matematik, tarih, Almanca ve biyoloji derslerinden aldıkları başarı puanları, eğitim durumları ve cinsiyetleri de değişkenler arasına alınmıştır.

Bulgular incelendiğinde araştırmaya katılanların %64'ünün birleşme ile gelen sosyal değişmeyi bir gelişim hareketi olarak tanımladığı, geleceğe bakışının iyimser olduğu (M= 3.61, SD= .75) görülmüştür.

1992'de iyi eğitim veren okullara gidenlerin iyi başarı puanları aldığı ($r = .49$, $p < .001$), aynı zamanda öz-yeterlik inançlarının da daha güçlü olduğu ($r = .34$, $p < .001$) bulunmuştur. Bununla birlikte öngörüldüğü üzere yüksek yaşam doyumunu ve geleceğe ilişkin birleşme sonrası iyimserlik hali ile birleşme öncesi öz-yeterlik inançları arasında ($r = .26$, $p < .001$ ve $r = .22$, $p < .001$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Birleşme öncesi öz-yeterlik inançları güçlü olanların Almanya'nın birleşiminden kaynaklanan sosyal değişmeyi daha olumlu karşıladıkları kaydedilmiştir. Bu noktada öz-yeterlik inançlarının Almanya'nın birleşmesinin yaşam doyumunu ve geleceğe ilişkin iyimserlik üzerinde oluşturması muhtemel olumsuz etkilerini azaltan bir tampon görevi gördüğü vurgulanmıştır.

Ayrıca lojistik regresyon analizine göre 1985'ten 1988'e kadar olan ölçümlerde öz-yeterlik inançları güçlü olanların 1992'de Gymnasium gibi iyi eğitim veren bir okulda okuma durumlarının yüksek olduğu ($\beta = .92$, $p < .001$) da bulgular

arasında yer almıştır.

Afrika kökenli Amerikalı ergenlerde algılanan ırkçılık, cinsiyet, SES, etnik kimlik gelişimi ile kariyer seçimi öz-yeterliği ve kariyer görevleri öz-yeterliği arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada ABD'nin güneybatısında bulunan gelişmiş bir kentte yaşayan ve yaşları 15 ile 19 arasında değişen 85 ergen ile çalışılmıştır.

Katılımcıların cinsiyet, SES ve eğitim durumları demografik bilgi formu ile, kariyer seçimi öz-yeterlik inancı Kariyer Seçimi Öz-Yeterlik İnancı Ölçeği [Career Decision Making Self-Efficacy Scale (K.Taylor ve Betz, 1983)], kariyer görevlerine ilişkin öz-yeterlik inancı Kuder Görev Öz-Yeterlik Ölçeği [The Kuder Task Self-Efficacy (Lucas, Wanberg, ve Zytowski, 1997)], ırkçılık algıları Irkçılık ve Yaşam Deneyimleri Ölçeği'nin bireysel ve grup formu [The Racism and Life Experiences Scale (Harrell, 1997a, 1997b)] ve etnik kimliği Çoklgrup Etnik Kimlik Ölçümü'nün 7 Maddelik Etnik Kimlik Kazanımı Ölçeği [The 7-item Ethnic Identity Achievement Scale of the Multigroup Ethnic Identity Measure (Phinney, 1992)] ile belirlenmiştir.

Hiyerarşik regresyon analizine göre 1. basamakta cinsiyet, SES ve etnik kimlik kazanımının kariyer seçimine ilişkin öz-yeterlik inancı varyansının % 37'sini, 2. basamakta cinsiyet, SES, etnik kimlik ve ırkçılığa ilişkin algıların %8'ini açıkladığı görülmüştür. Öngörülere karşıt olarak ırkçılık algıları yükseldikçe, ergenlerin kariyer seçimine ilişkin öz-yeterlik inançlarının da güçlendiği görülmüştür. Bu durum ergenlerin ırkçılıkla ilgili belli bir bilinç düzeyine ulaşmış olmalarına ve olumsuz deneyimlerin Afrika kökenli Amerikalı çocukların öz-yeterlik gelişimi üzerinde olumsuz bir etki bırakmamış olmasına dayandırılarak açıklanmıştır.

Çoklu regresyon analizleri bağımsız değişkenlerin kontrol edildiği durumda kariyer görevlerine ilişkin öz-yeterlik inancı varyansının % 23'ünün açıklandığı ortaya koymuştur ($F(3,81) = 7.91, p < 0.001$). Kariyer görevlerine ilişkin yüksek düzey güçlü öz-yeterlik inancı ile cinsiyet, üst SES ve yüksek etnik kimlik ile ilişkili bulunmuştur. Özellikle kadınların erkeklere oranla kariyer görevlerine ilişkin daha güçlü öz-yeterlik inançlarına sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte ırkçılığa ilişkin grup algılarının kariyer görevlerine ilişkin öz-yeterlik inançları ile ilişkili olmadığı bulunmuştur (Rollins ve Valdez, 2006).

2.2.2 Öz-Yeterlik İnancı Ve Sosyal Karşılaştırma İle İlgili Araştırmalar

Bu bölümde öz-yeterlik inancının sosyal karşılaştırma eğilimi çerçevesinde incelendiği, ya da iki değişkenin birlikte ele alındığı çalışmalara yer verilmiştir.

Macek ve Jezek (2007) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada orta ergenlik döneminde ebeveyn ve arkadaş ilişkisinin global öz-değerlendirme, benlik saygısı ve öz-yeterlik üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın örneklemini Çek Cumhuriyetinde boylamsal bir çalışmaya katılan yaşları 13'le 18 arasına değişen 710 ergen oluşturmaktadır. Veriler 2002 yılında toplanmıştır.

Benlik saygısını ölçmek için farklı ölçeklerden (Rosenberg, 1979; Kracke ve Held, 1994; Schwarzer, 1986) seçilen 8 madde kullanılmıştır. Madde formunun iç tutarlık katsayısı .82'dir ($\alpha=.82$). Öz-yeterlik inançlarını belirlemek amacıyla yine farklı ölçeklerden (Kracke ve Held, 1994; Jerusalem ve Schwarzer, 1986) seçilen 3 maddelik bir form kullanılmıştır. Madde formunun alpha güvenilirlik katsayısı .73 olarak bulunmuştur. Ebeveyn yakınlığı için Greenberger ve Chen (1996)'in Ebeveyn Kabulü Envanterinden yararlanılarak hazırlanan 11 maddelik bir form kullanılmıştır. Madde formunun alpha güvenilirlik katsayısı "anne" için .83, "baba" için .87 olarak hesaplanmıştır. Ebeveyn kontrolü için yine Greenberger ve Chen (1998)'in bir ölçme aracından yararlanılmış ve alpha güvenilirlik katsayısı .82 olan 9 maddelik bir araç geliştirilmiştir. Ebeveyn ve arkadaşlara güven için (Kracke ve Held, 1994; Noack ve Kracke, 1997) 6'şar maddelik iki ayrı form kullanılmıştır. Ebeveyne duyulan güven ölçeğinin alpha güvenilirlik katsayısı .70 iken arkadaşlar için bu katsayı .68 olarak hesaplanmıştır. Akranlarla genel karşılaştırma eğilimini belirlemek için alpha güvenilirlik katsayısı .61 olan 6 maddelik bir araç kullanılmıştır. Arkadaşların kişisel önemini ölçmek için hazırlanan araç ise iki boyuttan oluşmaktadır. 7 maddeden oluşan "arkadaşların duyduğu güven" boyutunun alpa güvenilirlik katsayısı .74; "karşılaşılan problemlerde arkadaşların desteği" boyutunun alpa güvenilirlik katsayısı ise .82 olarak bulunmuştur.

Bulgulara göre cinsiyet değişkeni açısından öz-yeterlik inançlarında anlamlı bir farklılaşma vardır. İlişkisiz gruplar t testi sonucunda erkeklerin kızlara göre kendilerini daha yeterli olarak değerlendirdiği bulunmuştur.

Bağımsız değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde “akranlarla karşılaştırma” ile “arkadaşların duyduğu güven” arasında .38 ($r=.38$, $p<.01$), “arkadaş desteği” ile .18 ($r=.18$, $p<.01$) “baba yakınlığı” ile .15 ($r=.15$, $p<.01$), “anne yakınlığı” ile .11 ($r=.11$, $p<.05$) düzeyinde pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur.

Hiyerarşik regresyon analizi doğrultusunda öz-yeterlik inançlarını açıklamada erkek ergenlerde baba yakınlığı ($\beta=.236$, $p<.01$), akranlara güven ($\beta=.180$, $p<.05$) ve akranlarla karşılaştırma ($\beta=.205$, $p<.01$) değişkenlerinin; kızlarda ise ebeveynlere güven ($\beta=.176$, $p<.05$), akranlara güven ($\beta=.135$, $p<.05$) ve akranlarla karşılaştırma ($\beta=.327$, $p<.01$) değişkenlerinin önemli yordayıcılar oldukları görülmüştür.

Araştırma kapsamında arkadaşlık ilişkilerindeki kalitenin artmasıyla birlikte öz-yeterlik inançlarının güçlendiği, bunun da özellikle orta ve ileri ergenlikte gözlemlendiği belirtilmiştir. Sonuçlar akranlarla karşılaştırmanın öz-yeterlik inancını yordamada ebeveynlere ilişkin algılardan daha güçlü olduğunu göstermiştir. Erkek ergenlerde öz-yeterlik inançlarının güçlenmesiyle babaya duyulan yakınlığın arttığı, akranlarla karşılaştırmada ise kendilerini daha başarılı değerlendirdikleri kaydedilmiştir. Kız ergenlerde ise anne ya da babanın ayrı bir etkisi gözlenmemekle birlikte ebeveynlere karşı genel güvenin önemli bir yordayıcı olduğu bulunmuştur.

Vrugt ve Koenis (2002) Hollanda üniversitelerinde çalışan 123 akademik personelde algılanan öz-yeterlik, kişisel amaçlar, sosyal karşılaştırma ve bilimsel üretkenliği incelemiştir.

Katılımcıların bilimsel üretkenlikle ilgili öz-yeterlik inançları, bilimsel üretkenliği içeren 6 görevde toplanmıştır. Bunlar: bilimse araştırma tasarlamak, araştırmanın performansını yönlendirmek, araştırma materyallerini analiz etmek, araştırma yayınlarıyla ilgili metin yazmak, projeler için bağış kazanmak, kongrelerde sunum yapmak. Her görev ölçek maddesi olarak katılımcılara sunulmuştur. 6 maddelik likert tipi ölçeğin alpha güvenilirlik katsayısı .79 olarak bulunmuştur.

Sosyal karşılaştırma eğilimlerini belirlemek için yukarıda sıralanan 6 akademik göreve ilişkin algılanan sosyal karşılaştırma ölçümleri yapılmıştır. Katılımcılar bu görevlerde kendilerini 7’li derecelendirilmiş likert tipi bir ölçekte diğerleri ile karşılaştırmıştır. Ölçeğin alpha katsayısı .73 olarak hesaplanmıştır.

Kişisel amaçları belirlemek amacıyla Taylor ve arkadaşlarının (1984) yöntemi izlenerek tek bir soru sorulmuştur. Bilimsel üretkenlik üç yıl içindeki yayın sayısı, çalışma deneyimi ise mezuniyetten sonra bilimsel araştırma çalışmalarında geçirilen süreyle değerlendirilmiştir.

Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde karşılaştırma yönelimi ile öz-yeterlik inançları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı gözlenmiştir. Hiyerarşik regresyon analizi sonuçları önceki yayınlar değişkeninin bilimsel üretkenlikle ilgili öz-yeterlik inancı varyansının %4'ünü ($\beta=.21$, $p<.05$) açıkladığını ortaya koyarken, sosyal karşılaştırmanın her hangi bir yordayıcılık gücünün bulunmadığını göstermiştir. Beklentilerin dışında bir bulgu olarak kişisel amaçları yordamada öz-yeterlik inançları ve karşılaştırmanın yönü değişkeninin her hangi bir etkisinin olmadığı kaydedilmiştir.

Luszczynska ve diğer (2004) kültürler arası bir çalışmayla ergenlerin beslenme ve fiziksel aktivite davranışları öz düzenleme, sosyal karşılaştırma ve akranların algılanan davranışları bağlamında incelemiştir. Macaristan, Polonya, Türkiye ve ABD'nin gelişmiş bölgelerinde öğrenim gören 2387 lise öğrencisi çalışmaya katılmıştır.

Beslenme davranışını belirlemek amacıyla son üç ay içinde sağlıklı beslenme ile ilgili bir diyet uygulayıp uygulamadıkları; fiziksel aktivite davranışını belirlemek amacıyla da son üç ay içinde ne kadar süre egzersiz yaptıkları 5'li derecelendirilmiş tek maddelik ölçekler yardımıyla sorulmuştur.

Öz-yeterlik inançları Genel Öz-Yeterlik Ölçeği [General Self-Efficacy Scale (Schwarzer ve Jerusalem, 1995)] ile, gelecek yönelimi ise Gelecekte Oluşabilecek Muhtemel Sonuçları Dikkate Alma Ölçeği'nin gözden geçirilmiş versiyonu [Consideration of Future Consequences –CFC (Strathman ve diğer, 1994)] kullanılarak ölçülmüştür.

Akranların davranışlarına ilişkin algıları 5'li derecelendirilmiş birer soruyla belirlenmiştir. Bu sorular şunlardır: “Arkadaşlarınızdan kaçını düzenli spor yapar?” ve “Arkadaşlarınızdan kaçını beslenme diyetlerine dikkat eder?”

Karşılaştırma yönelimleri ise Iowa-Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği [Iowa-Netherlands Comparison Orientation Scale-INCOM (Gibbons ve Buunk,

1999)] ile ölçülmüştür.

Veriler AMOS 4.0 programı ile analiz edilmiş ve değişkenler arası bir model oluşturulmaya çalışılmıştır. Ülkelerin etkisi ise çoklu grup modeli incelenmeye çalışılmıştır.

Korelasyon analizi sonucunda fiziksel aktiviteyle öz-yeterlik inancı arasında .24 ($r = .24, p < .001$), sosyal karşılaştırma eğilimi ile .11 ($r = .11, p < .001$) düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Beslenme davranışı ile öz-yeterlik inancı arasında .18 ($r = .18, p < .001$), sosyal karşılaştırma ile .17 ($r = .17, p < .001$) düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Ülkeler bazında incelendiğinde Polonya dışında diğer ülkelerde sağlıklı beslenme davranışı ile öz-yeterlik inançları arasında, sosyal karşılaştırma eğilimi ile Macaristan ve Polonya dışındaki ülkelerde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Fiziksel aktivite davranışı ile öz-yeterlik inancı arasındaki ilişki tüm ülkelerde pozitif yönde ve anlamlı bulunmuştur. Sosyal karşılaştırma eğilimi ile ilişkisinin ise Macaristan ve ABD dışındaki ülkelerde pozitif ve anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Sosyal karşılaştırma yönelimi ile öz-yeterlik arasındaki ilişki Türkiye’de .15 ($r = .15, p < .001$), Polonya’da .13 ($r = .13, p < .01$) düzeyinde pozitif ve anlamlı bulunurken; Macaristan ve ABD’de anlamlı bulunmamıştır.

Yapısal modele göre ülkeler bazında sağlık davranışı ile onun yordayıcılarına ilişkin bulguların birbiri ile benzer olduğu görülmüştür. Türkiye ve ABD’de sağlıklı diyetle gelecek yönelimi arasındaki güçlü ilişki Macaristan ve Polonya’da düzenli fiziksel aktivite ile görülmüştür. Tüm ülkelerde yeterlik inançları ile sağlıklı beslenme ve düzenli fiziksel aktivite arasında güçlü doğrusal bir ilişki bulunmuştur.

Bütün kültürlerde kendini diğerleri ile karşılaştırma eğilimi yüksek kişilerin sağlıklı beslenme ve düzenli spor yapma davranışlarını gerçekleştirme oranlarının da yüksek olduğu kaydedilmiştir. Bununla beraber akranları sağlıklı beslenen ve düzenli egzersiz yapanların da sağlıklı beslenme ve egzersiz yapma davranışlarının yüksek olduğu görülmüştür.

2.2.3. Öz-Yeterlik İnancı Ve Performansla İlgili Araştırmalar

Kolej eğitiminde öz-yeterlik ve stresin akademik başarı üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada ABD’de 4 yıllık eğitim veren bir kolejde ilk dönemlerini okuyan, yaş ortalaması 20.7 olan 107 öğrenci ile çalışılmıştır. Katılımcıların büyük bir bölümünü Latin kökenliler (%35.5) oluşturmuştur. Onları beyazlar (%30.8), Afrika kökenliler (%17.8) ve Asya kökenliler (%15.9) izlemiştir. Örneklem %72.9’unu kızlar, %27.1’ini erkekler oluşturmuştur.

Çalışmanın yöntemi iki bölümden oluşmuştur. İlk bölümde stres ve öz-yeterlik inançları ile ilgili ölçeklerin yapı geçerlikleri faktör bileşenleri ve doğrulayıcı faktör analizleri ile incelenmiş; ikinci bölümde ise stres ve öz-yeterlik inancının akademik başarıyı, elde edilen kredileri ve üçüncü dönemde kayıt yenileme durumlarını etkileme düzeyleri yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir.

Çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen dönem ödevi yazma, aynı hafta içinde birden fazla teste girmek, okulda arkadaş edinmek, akademik personelle iletişim kurmak, üniversitedeki düzenlemeleri anlamak gibi akademik sorumlulukları içeren öz-yeterlik inancı ve stres ölçeği kullanılmıştır. Her ölçek 11’li derecelendirilmiş (0=çok stres verici değil, 10= çok güçlü stres verici) 27 maddeden oluşmuştur. Bununla birlikte akademik ortalama, etnik köken, cinsiyet, öğrenci numarası, doğum yeri, evde en sık konuşulan dil, göç yeri gibi demografik soruları içeren bir bilgi formu kullanılmıştır.

Sonuçlar incelendiğinde, akademik öz-yeterlik inancı ile stresin negatif yönde anlamlı ilişkisi beklenen bir bulgu olarak ortaya konmuştur. Bu ilişkinin ölçeklerin alt boyutları için -.27 ile -.71 arasında değiştiği görülmüştür. Bununla birlikte akademik öz-yeterlik inançlarının koleje yeni başlayan öğrencilerin başarı dereceleri ve kredileri üzerinde güçlü pozitif etkilerinin olduğu bulunmuştur. Öte yandan öğrencilerin sonraki dönemlerde okula devam etmeleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı kaydedilmiştir. Bu durum öğrencilerin okulu bırakmalarında kendi yeterliklerine olan inançları dışında başka faktörlerin daha etkili olduğu görüşüne dayandırılarak açıklanmıştır.

Stresin başarı derecesi üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu da bulgular arasında yer almıştır. Bununla birlikte stresin ders kredileri üzerinde anlamlı

bir etkisinin olmadığı bulunmuştur (Zajacova ve diğer, 2005).

Kanada'da gerçekleştirilen bir çalışmada lise öğrencilerinde çaba gerektiren fiziksel aktivitelere katılımı öz-yeterlik inançlarının ilişkisi incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini Toronto'da öğrenim göre 9. sınıflardan 688, 11. sınıflardan 353 öğrenci oluşturmuştur.

Ölçme aracı olarak ABD Ulusal Ergen Okul Sağlığı Anketi ve Campbell'in anketinden uyarlanan yeni bir anket ile birlikte çaba gerektiren fiziksel aktivitelere ilişkin öz-yeterlik inançları ölçeği kullanılmıştır. Bununla birlikte katılımcılarla ilgili kişisel bilgiler demografik bilgi formu aracılığıyla elde edilmiştir.

Uyarlanan yeni anketle lise öğrencilerinin beden eğitimi dersinde, okul ortamında ve okul dışı ortamlarda yoğun çaba gerektiren fiziksel aktiviteleri haftada kaç kez yaptıklarını belirlemek amaçlanmıştır.

Öz-yeterlik inançlarını belirlemek amacıyla iki boyutlu aktivitelere karşı içsel engeller ve dışsal engeller) 20 maddelik, 5'li derecelendirilmiş tutum ölçeği kullanılmıştır.

Çoklu regresyon analizi sonucunda çaba gerektiren fiziksel aktivitelere ilişkin öz-yeterlik inançlarının dışsal engellere yönelik boyutunun okul ortamında ($\beta = .54$, $p < 001$) ve okul dışında ($\beta = .41$, $p < 01$) yoğun çaba gerektiren fiziksel aktivitelere katılımı yordamada güçlü bir etken olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte içsel engellere yönelik boyutun yoğun çaba gerektiren fiziksel aktivitelere katılımı herhangi bir yordayıcılık gücünün bulunmadığı kaydedilmiştir (Allison ve diğer, 1999).

Kanada'da gerçekleştirilen deneysel bir çalışmada bilgi ve deneyimin eşit olduğu durumlarda öz-yeterlik inançlarına ilişkin yargıların bilişsel performans üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Çalışma grubunu 42'si kız 22'si erkek olmak üzere toplam 64 üniversite öğrencisi oluşturmuştur.

Deneysel materyal olarak Werner ve Kaplan (1950) tarafından geliştirilen sözel kavram formasyon görev listesi kullanılmıştır. Görev listesi her biri altı cümle

içeren yedi problemden oluşmuştur.

Öz-yeterlik düzeyleri ile ilgili algılarını değiştirmek için katılımcılar iki deneysel durumdan birine seçilmiştir. Her öğrenciye üç problemi çözmesi için 3'er dk verilmiştir. Her cevap 1'den (kesin olarak cevaplayamadı) 10'a (kesin olarak cevapladı) kadar derecelendirilmiş bir cetvelde değerlendirilmiş ve katılımcılara deneysel pozisyonları çerçevesinde olumlu ya da olumsuz geri bildirimde bulunulmuştur. Yüksek öz-yeterlik algısını oluşturmak istedikleri gruba olumlu, düşük yeterlik algısını oluşturmak istedikleri gruba ise olumsuz geri bildirim verilmiştir.

Katılımcıların öz-yeterlik algı düzeylerini belirlemek amacıyla iki ayrı deneysel durumdaki katılımcılara dört sayfalık problem durumları verilmiş ve her sayfada problemi cevaplayıp cevaplayamama durumlarını %10 (hiç emin değilim) ile %100 (kesinlikle eminim) arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Sonra her katılımcıya problemleri sözel olarak çözmeleri için 20 dakikalık bir süre verilmiştir. Ancak bu süre başlatılmadan önce kendi başarı durumlarını 1'den 10'a kadar olan bir cetvelde değerlendirebilecekleri söylenmiştir.

Katılımcıların performanslarını belirlemek için ise a) doğru ya da yanlış cevap verilene kadar üzerinde çalıştıkları problemlerin sayısı, dayanıklılık; b) doğru cevapların sayısı, başarı; c) problem çözme sürecinin optimizasyonu ve d) cevapların doğruluğuna ilişkin emin olma düzeyleri kriterleri kullanılmıştır.

Sonuçlar incelendiğinde yüksek öz-yeterlik algısının oluşturulduğu gruba giren katılımcıların ($X_{ort} = 3.69$) düşük öz-yeterlik algısının oluşturulduğu gruptakilere ($X_{ort} = 2.59$) göre daha fazla problemi çözeceklerine inandıkları ve ayrıca kendilerine daha çok güvendikleri görülmüştür. Cinsiyet açısından ise bir farklılık gözlenmemiştir. Bununla birlikte güçlü öz-yeterlik algısının oluşturulduğu gruptakilerin diğer gruba göre anlamlı düzeyde daha fazla problemi cevaplamış olduğu, ancak doğru cevap ya da sürecin optimizasyonu açısından bir farklılaşmanın olmadığı bulunmuştur.

Korelasyon analizi sonucunda her iki grupta öz-yeterlik algısıyla performans arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur ($r(31) = .63$, $p < .001$). Ancak cevaplanan problem sayısı ($r(31) = .11$, $p < .05$) ve denenen sözcük sayısı ($r(31) = .07$, $p < .05$) ile öz-yeterlik inançları arasında anlamlı bir ilişki

kaydedilmemiştir.

Çalışmanın bulguları öz-yeterlik algısının özellikle düzenli olarak kendini izleme davranışı gerektiren akademik görevlerde geçerli bir yapı olduğunu ortaya koymuştur (Bouffard- Bouchard, 1990).

Katz-Navon ve Erez (2005)'in gerçekleştirdiği benzer bir çalışmada kolektif ve kişisel yeterliğin performans üzerindeki etkisinde göreve bağlılığın rolü incelenmiştir.

Çalışmanın örneklemini mühendislikte okuyan 120 öğrenci oluşturmuştur. Katılımcıların % 37'sini kadınlar oluşturmuştur. Yaş ortalaması 23.3 olarak bulunmuştur. Katılımcılar tesadüfi olarak üçer kişilik gruplara dağıtılmış ve bölümlerine hayali olarak kurgulanmış bir kişiyi bölümlerine almaları ile ilgili bonus verilmiştir. Katılımcılar çaba, yetenek, performans ve sıcakkanlılık olmak üzere kurgulanmış çalışanların dört ayrı kişisel özelliği ile ilgili bilgilendirilmiştir. Ardından bu kişisel özelliklerden hangisinin ne tür örgütlerde daha etkili olduğu ile ilgili bilgi verilmiştir. Katılımcılardan bu özellikleri 3'lü derecelendirilmiş (düşük, orta, yüksek) bir skalada değerlendirmeleri istenmiştir. Son olarak katılımcılara toplam puana göre her çalışanın liyakat yüzdesi ile ilgili öneride bulunulmuştur.

Göreve bağlılığı yüksek ve düşük olarak manipüle etmek için iki tür görev kullanılmıştır. Düşük bağlılık durumunda çalışanlarla ilgili değerlendirme sürecini üçer kişilik grup üyelerinin her birinin tek başına yapması istenmiştir. Grup performansı her bir üyenin bireysel değerlendirmelerinin toplamını içermiştir. Yüksek bağlılık durumunda ise grup içinde iş bölümü yapılmış ve üyelerden birinin çalışanın adını ve çalışmak istediği bölümü, diğerinin özellikleri ile ilgili puanlamaları, çalışanın ağırlıklı puanını yazması, bir başkasının ise formları diğer üyelerden alıp liyakat düzeyini önermesi istenmiştir. Ayrıca diğer üyelerin yardım istemeleri durumunda birbirleri yardımlaşmaları önerilmiştir. Grubun performansı işbirliği içinde grup halinde tamamlanan formlar kapsamında değerlendirilmiştir.

Düşük bağlılık durumunda öz-yeterlik algıları performanslar sergilenmeden önce ve sonra Bandura (1997)'nin iki alt boyut içeren ölçme aracı ile değerlendirilmiştir. Araç yardımıyla katılımcılara 10 dk içinde görevi tamamlayıp tamamlayamayacaklarına inanıp inanmama dereceleri ve performansları ile ilgili

kendilerine ne kadar güvendikleri sorulmuştur.

Yüksek bağlılık durumunda ise grup üyelerine iş birliği içinde kendi paylarına düşen görevleri yerine getirip getiremem durumlarını “10 dk içinde 10 çalışanla ilgili kendi payına düşen görevi yerine getirebileceğine inanıyor musun?” sorusu ile değerlendirmeleri istenmiştir. Ardında da soruya verdikleri cevapla ilgili kendilerine ne kadar güvendikleri sorulmuştur.

Katılımcıların kolektif yeterliklerine dair algıları için her katılımcıya gruplarının farklı görevlerle ilgili beceri düzeyleri ve bununla ilgili verdikleri cevaba ne derece güvendikleri sorulmuştur.

Sonuçlar incelendiğinde öz-yeterlikten farklı olarak grup düzeyinde kolektif yeterliğin oluşması için göreve bağlılığın önemli bir durum olduğu görülmüştür. İkinci olarak göreve bağlılığın yeterlik – performans ilişkisinde geçerli bir yapı olduğu ortaya konmuştur. Özellikle yüksek görev bağlılığı durumunda grup performansının kolektif yeterlikten etkilenirken öz-yeterlikten etkilenmediği; düşük görev bağlılığı durumunda ise grup üyelerinin kişisel performansının öz-yeterlikten etkilendiği, buna karşın kolektif yeterlik etkilenmediği bulunmuştur. Bununla birlikte yeterlik algıları ile performans arasında da sarmal bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir. Başlangıçtaki yeterlik algılarının ve performansın sonraki yeterlik algılarını etkilediği bulunmuştur. Bulgular, yüksek görev bağlılığı durumunda performansın sonraki kolektif yeterlik algıları üzerindeki etkisinin başlangıçtaki kolektif yeterlik algısından daha fazla olduğunu göstermiştir.

Regresyon analizleri performans ve başlangıçtaki kolektif yeterlik algılarının sonraki kolektif yeterlik algı varyansının % 61’ini açıkladığı, tersine düşük göreve bağlılık durumunda performans ve başlangıçtaki öz-yeterlik algılarının sonraki öz-yeterlik algı varyansının %23’ünü açıkladığı kaydedilmiştir. Yüksek göreve bağlılık durumunda sonraki kolektif ve öz- yeterlik algılarının karşılaştırılmasının performans-yeterlik arasındaki sarmal ilişkinin anlaşılmasında yardımcı olacağı vurgulanmıştır.

Judge ve diğer (2007) kişilik özellikleri, zeka ve genel zihinsel beceri ile iş ve görevlere ilişkin deneyimlerin kontrol edildiği durumlarda öz-yeterlik inançlarının iş performansına katkısının incelendiği meta analitik bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Çalışma kapsamında PsycINFO veri tabanında yer alan ve 1887 ile 2002 yılları arasında yayınlanmış makaleler zeka, IQ, zihinsel beceri, bilişsel beceri, neurotizizm gibi anahtar sözcükler kullanılarak taratılmıştır.

Öz-yeterlik – performans ilişkisinin potansiyel moderatör etkisini test etmek amacıyla Stajkovic ve Luthans (1998)'in meta analizinden yararlanılmıştır. Onların çalışması kapsamı dışında kalan 1996 sonrası makaleler ise öz-yeterlik ve performans anahtar kelimeleri ile taratılmıştır.

İncelenen araştırmalar doğrultusunda elde edilen sonuçlar öz-yeterlik inançlarının iş performansı üzerindeki geçerli artışının önemli bireysel farklılıkların etkisiyle azalabilir olduğunu ortaya koymuştur. Öz-yeterlik inançları her ne kadar performansla orta düzeyde ilişkili olsa da bireysel farklılıklar devreye girdiğinde öz-yeterlik inançlarının yordayıcılık gücünün azaldığı görülmüştür.

Öz-yeterlik inançlarının iş performansını yordamadaki gücünün iş ya da görevin çok karmaşık olmadığı durumlarda arttığı ($\beta=.23$, $p<.01$), ancak aynı vakada bilişsel becerilerin ($\beta=.38$, $p<.01$) ve bilinçliliğin ($\beta=.28$, $p<.01$) yordama gücünün daha fazla olduğu kaydedilmiştir. Orta ya da yüksek düzeyde karmaşık işlerde ise öz-yeterlik inançlarının performansı yordama gücünün düştüğü bulunmuştur.

Öz-yeterlik inançlarının tek değişken olarak incelendiği durumlarda ise performans ile arasında .69 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu, performansı yordama gücünün ise .66' ya ($\beta=.66$, $p<.01$) yükseldiği bulunmuştur. Gerçek hayatta bu gibi durumların olma olasılığının çok ender olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu bilginin gerçek yaşama aktarılmasının düşük olduğu belirtilmiştir.

Bununla birlikte öz-yeterlik inançlarının göreve ilişkin performansı yordarken iş performansını yordayamadığı kaydedilmiştir.

2.2.4 Öz-Yeterlik İnancı Ve Kariyer İle İlgili Araştırmalar

Bandura ve arkadaşları (2001) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada çocukların kariyerlerine ilişkin emel ve yörüngelerini şekillendirmede öz-yeterlik inançlarının etkisi incelenmiştir.

Çalışmaya Roma yakınlarındaki bir ortaokula devam eden ve yaşları 11 ile 15

arasında değişen 272 öğrenci katılmıştır. Çalışmanın İtalya'da yapılmasının en önemli nedeni olarak kariyer tercihlerinin ortaokul sonrası seçilecek eğitimle erken yaşlarda belirginleşmesi gösterilmiştir.

Katılımcıların öz-yeterlik algıları Bandura (1990), Bandura ve diğer (1996a) tarafından geliştirilen 37 maddelik 5'li derecelendirilmiş bir ölçek yardımıyla belirlenmiştir. Ölçeğin akademik kazanımlara ilişkin algıları içeren boyutu 19 maddeden oluşmakta ve matematik, fen, okuma-yazma beceriler ve sosyal bilimlere ilişkin yeterlik alanlarını kapsamaktadır.

Akademik öz-yeterlik algılarını saptamak için ayrıca Zimmerman ve diğer (1992) tarafından geliştirilen ve öğrenme aktivitelerinin düzenlenmesine ilişkin yeterlikleri içeren veri seti kullanılmıştır. Üçüncü veri seti olarak öğrencilerin boş zamanlarında ve eğitim programı dışında yaptıkları aktivitelere ilişkin yeterlik inançları kullanılırken dördüncü olarak akran baskısı, yüksek risk içeren aktivitelere (alkol, madde kullanımı, kontrolsüz cinsel ilişki) ilişkin öz düzenleme yeterliklerini kapsayan 5 maddelik veri seti kullanılmıştır.

Katılımcıların sosyal öz-yeterlik algıları sosyal ilişkiler, diğerleri ile işbirliği içinde çalışma, kişiler arası çatışmaların üstesinden gelme boyutlarını içeren 13 maddeden oluşan bir ölçek ile; fikirleri konusunda ısrarcı olma yeterlikleri ise fikirlerini ifade etme, bir suistimal ya da taciz karşısında direnme ya da nedensiz istekleri reddedebilme becerilerini içeren sorular yardımıyla belirlenmiştir.

Akademik öz-yeterlik ölçeğinin alpha güvenilirliği .89, sosyal öz-yeterlik ölçeğinin .76, öz düzenleme ölçeğinin ise .86 bulunmuştur.

Algılanan ebeveyn akademik yeterliğini belirlemek için Bandura (1990)'nın algılanan çok boyutlu algılanan ebeveyn yeterlik ölçeğinden seçilen ve ebeveynlerin çocuklarının zihinsel gelişimlerini destekleme konusundaki öz-yeterliklerini içeren 8 maddelik bir ölçek kullanılmıştır. Anneler çocuklarının akademik gelişimleri üzerinde etkilerine olan inançlarını 5'li derecelendirilmiş bir ölçek üzerinde bireysel olarak doldurmuştur. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliği .87 olarak bulunmuştur.

Çocukların ve ebeveynlerin akademik emelleri 5'li derecelendirilmiş 7 maddelik bir ölçek yardımıyla belirlenmiştir. Ölçeği bireysel olarak dolduran çocuklar

kendileri ve aileleri için önemli olan akademik kazanımları ve geleceğe ilişkin akademik beklentileri değerlendirmiştir. Ölçeğin iç tutarlık katsayısının .73 ile .74 arasında değiştiği görülmüştür.

Çocukların akademik başarıları öğretmenlerinin matematik, fen, dil ve sosyal bilimlerle ilgili dönem sonu değerlendirmeleri sonucu elde edilen puan ortalamaları ile belirlenmiştir.

Algılanan mesleki öz-yeterlikleri çocukların mesleklere ilişkin becerilerine ve mesleğe ilişkin olası performans başarılarına ilişkin inançlarını belirleyen, 69 maddelik, 6'lı derecelendirilmiş (1=kesinlikle emin değilim; 6= kesinlikle eminim) Algılanan Mesleki Öz-Yeterlik Ölçeği ile incelenmiştir. Ölçekte kızların ve erkeklerin sıklıkla tercih ettikleri mesleklerin temel işlevlerini içeren roller karakterize edilmiştir. “Araştırmacılara laboratuvar ortamında yardım etmek”, “TV reklamları için fikir geliştirmek”, “Restoranda masa beklemek” gibi maddelerden oluşan ölçeğin iç tutarlık kat sayıları bilim ve teknoloji alt boyutu için .89, eğitim-medikal alt boyutu için .89, edebiyat –sanat için .83, sosyal servis- yöneticilik için .87, askeriye – emniyet için .81 ve ziraat- bahçecilik için .87 olarak hesaplanmıştır. Ölçeği oluşturan 6 mesleki öz-yeterlik faktörünün toplam varyansın %56'sını açıkladığı bulunmuştur.

Katılımcıların mesleki seçimlerini ve seçimlerde ne kadar kararlı olduklarını belirlemek amacıyla 69 mesleki seçeneği içeren 3'lü derecelendirilmiş bir skala kullanılmıştır.

Bulgular incelendiğinde akademik yeterlik açısından erkeklerin matematik ($F=6.29$, $p<.02$) ve coğrafya ($F=4.13$, $p<.05$) derslerinde; kızların ise dille ilgili derslerde ($F=9.05$, $p<.01$) kendisini daha yeterli değerlendirdiği görülmüştür. Öğrenme aktivitelerini düzenleme açısından da kızların kendilerini erkeklerden daha yeterli gördüğü bulunmuştur. Öğrenme çevresini düzenleme ($F=4.05$, $p<.05$), okulla ilgili aktiviteler için kendini güdüleme ($F=3.71$, $p<.05$), plan yapma ($F=4.53$, $p<.04$), organize etme ($F=5.65$, $p<.02$), eğitim materyalini incelemek ($F=11.13$, $p<.001$) gibi öğrenme aktiviteleri alanlarında kızların kendilerini daha yeterli algıladıkları görülmüştür.

Sosyal öz-yeterlik inançları açısından kızlarla erkekler arasında anlamlı bir fark kaydedilmemiştir.

Kariyer öz-yeterlikleri açısından cinsiyet-meslek ilişkisindeki kalıp yargılar doğrultusunda anlamlı farklar gözlenmiştir. Örneğin erkeklerin bilim- teknoloji (F=16.94, p<.001) ve savunma- emniyet (F=42.70, p<.001), finans ve pazarlama kuruluşlarında yönetim (F=7.14, p<.01) alanlarında; kızların ise eğitim ve sağlık (F=20.72, p<.001), sosyal servisler ve ofis yönetimi (F=12.38, p<.001) gibi alanlarda kendilerini daha yeterli algıladığı bulunmuştur.

EQS programı ile oluşturulan yapısal eşitlik modeli, ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin yükselmesi ile birlikte ebeveynlerin çocuklarının akademik durumlarını destekleme konusunda kendilerini daha yeterli gördüğü ve çocukları için yüksek akademik emellere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ebeveynlerin çocukları hakkındaki emelleri ile çocukların akademik ve sosyal öz-yeterlik algıları ile öz-düzenleme becerileri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Ebeveynlerin çocukları hakkındaki emellerinin çocuklarının akademik başarıları üzerinde de etkili olduğu kaydedilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarının mesleki öz-yeterlikleri üzerindeki etkisinin ise çocuklarının öz-yeterlik algıları ve akademik başarılarındaki etkileri aracılığıyla olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle ebeveynlerin ne öz-yeterlik algıları ne de çocuklarına ilişkin akademik emellerinin doğrudan bir etkisinin bulunmadığı kaydedilmiştir.

Bununla birlikte model ile çocukların öz-yeterlik algılarının tüm formlarının (akademik, sosyal, öz-düzenleme) mesleki öz-yeterlik inançları üzerinde etkili olduğu ortaya konmuştur. Bunların içinde de en farklı etkinin akademik öz-yeterlik inançlarına ait olduğu gözlenmiştir. Akademik yeterliklerini değerlendirirken kendisini güvende hisseden çocukların bilim-teknoloji, eğitim-sağlık, sanat-edebiyat, yönetim ve sosyal servis alanlarında kariyer yapma konusunda kendisini daha yeterli algıladığı görülmüştür.

Kendisini sosyal servis alanında yeterli gören kızların çocuk eğitimi ve yaşlı bakımı gibi mesleklere yöneldiği, erkeklerde ise böyle bir yaklaşımın olmadığı gözlenmiştir.

Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı (Lent, Brown, ve Hackett, 2000) çerçevesinde gerçekleştirilen başka bir çalışmada sekizinci sınıf öğrencilerinde erkek ya da kadın olmanın meslek seçimi üzerindeki ilgi ve algı uyumu ile bu mesleklere ilişkin öz-

yeterlik inançları incelenmiştir.

Çalışma ABD’de bir kenttin banliyö bölgesinde oturan ve 8. sınıfa devam eden 171’i kız, 163’ü erkek olmak üzere toplam 334 ergenle gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların kariyer ilgileri, öz-yeterlik inançları ve cinsiyet kategorisine dayalı mesleki sınıflamaları MVC’nin (Mapping Vocational Challenges- Lapan ve Jingeleski, 1992) ortaokul versiyonu aracılığı ile belirlenmiştir. Mesleki ilgiler ve cinsiyet kategorisine dayalı mesleki sınıflamalar Holland’ın standartlarına göre tanımlanmıştır.

Bulguların SBKK’nın temel ilkelerini desteklediği görülmüştür. Çalışmaya özel olarak, bir mesleğin cinsiyetlerine karşı cinse göre daha çok uyduğunu düşünmeleri durumunda ergenlerin, o mesleğe daha çok ilgi gösterdiği ve mesleğe ilişkin öz-yeterlik inançlarının da o oranda arttığı bulunmuştur. Bununla birlikte uzak sosyo-çevresel faktörlerle kişinin bilişsel kariyer değişkenleri arasındaki ilişkinin SBKK tarafından tanımlandığı kaydedilmiştir. Bu bulgu ile cinsiyete özgü mesleki yaklaşımların potansiyel bariyer olarak desteklediği toplumlarda sekizinci sınıf öğrencisi bile olsalar kişilerin meslek seçimlerinin toplumsal beklentiler çerçevesinde olduğu görüşü desteklenmiştir (Ji ve diğer, 2004).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölüm araştırmanın yöntemi, evreni, veri toplama araçları ve verilerin analizini içermektedir.

3.1. YÖNTEM

Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modellerinde geçmişteki ya da şu anki durumu var olduğu şekliyle betimlemek amaçlanmaktadır (Karasar, 2001; Seyidoğlu, 1997).

Bu çalışmada çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları kimlik, sosyal karşılaştırma eğilimi ve ilgili demografik değişkenler çerçevesinde betimsel olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

3.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Çalışmanın evrenini 2006–2007 MEB verilerine göre Türkiye genelinde mesleki eğitim kapsamında ilköğretim düzeyinde (15–22 yaş) istihdam edilen 531 aday, 102249 çırak; yine aynı yaş aralığında ortaöğretim düzeyinde istihdam edilen 44 aday, 6231 çırak oluşturmaktadır (<http://cygm.meb.gov.tr/birimler/istatistik/hem/1>).

Çalışma grubunu Denizli ilinde hazır giyim alanında 1992’den bu yana faaliyet gösteren Günak Konfeksiyon Ltd.Şti’de çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenler oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri 2006–2007 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında 245 çırak ergenden toplanmıştır. Eksik ve yanlış kodlamalar nedeniyle 32 katılımcıdan toplanan veriler elenmiş, 213’ü araştırma kapsamında değerlendirmeye uygun görülmüştür.

Çalışma kapsamında değerlendirilen 213 ergenin demografik özellikleri tablo 3.1.'de sunulmuştur.

Tablo 3.1. Evrenin cinsiyet, yaş, çalışılan bölüm ve çalışma süresine göre dağılımı

Cinsiyet				Yaş				Bölüm				Çalışma Süresi					
Kadın		Erkek		15–18		19 ve Üstü		Üretim		Son İşlem.		1–11 ay		12- 23 ay		24 ay ve üstü	
Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
141	66	72	34	135	63	78	37	150	70	63	30	134	63	38	18	41	19

Tablo 3.1'deki verilere ek olarak 141 kız ergenin % 68'i (96 kişi) 15–18 yaş arasında, %32'si (45 kişi) 19 yaş ve üstündedir. Kızların %79'u (11 kişi) üretim, % 21'i (30 kişi) son işlemler bölümünde çalışmaktadır. Kızlar arasında 1–11 ay çalışanların oranı % 64 (91 kişi), 12–23 ay arası % 20 (28 kişi), 24 ay ve üstü çalışanların ise % 16'dır (22 kişi).

72 erkek ergenin ise % 55'i(40 kişi) 15–18 yaş arasında, % 45'i (32 kişi) 19 yaş ve üstündedir. Erkeklerin % 55'i(40 kişi) üretim, % 45'i (32 kişi) son işlemler bölümünde çalışmaktadır. 1- 11 ay çalışan erkeklerin oranı %61 (43 kişi), 12- 23 ay çalışanların % 14 (11 kişi) ve 24 ay üstü çalışanların oranı %25'tir (18 kişi).

3.3 VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Çalışan ergenlerin kimlik yönelimini ölçmek için “Kimlik Ölçeği (KÖ)”, sosyal karşılaştırma eğilimlerini belirlemek için “Iowa-Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği (INCOM)”, öz-yeterlik inançlarını belirlemek için ise “Genel Öz-yeterlik Ölçeği (GÖÖ)” kullanılmıştır.

Bununla beraber araştırmacı tarafından hazırlanan ve cinsiyet, yaş, çalışılan bölüm, çalışma süresi, ailenin ekonomik durumu, anne ve babanın eğitimi, yaşam yeri, örgün eğitimden ayrılma nedenleri, okulda ve iş yerinde rehberlik hizmetinden yararlanma durumu, kuruma duyduğu bağlılığı içeren bir demografik bilgi formu kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin psikometrik özellikleri aşağıda sunulmuştur.

3.3.1 Kimlik Ölçeği (K.Ö.)

Kimlik Ölçeği “Sosyal Kimlik” literatüründen hareketle Cheek (1989), Cheek ve diğer (1994) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin geçerliği üzerinde yapılan çalışmalar maddelerin üç temel faktör üzerine yüklendiğini ve alt faktörlerin (kişisel, sosyal, kolektif) aralarındaki uyum geçerlik korelasyonlarının manidar olduğunu göstermektedir (Akt: Coşkun, 2004: Cheek, 1989, Cheek ve diğer, 1994, Coşkun, 2000). Ölçeğin güvenilirliği ile ilgili yapılan çalışmalar ölçeğin iç tutarlılık katsayısının .70 ile .80 arasında değiştiğini göstermektedir.

KÖ, kişisel (10 madde), sosyal (7 madde) ve kolektif (8 madde) olmak üzere üç boyutta 25 madde ve dolgu maddesi olarak kullanılan 10 tane ile birlikte toplam 35 madde içermektedir. Ölçme aracı, maddeleri 1’le (benim kim olduğum için önemsiz) 5 arası (benim kim olduğum için her zaman çok önemli) derecelendirilmiş Likert tipi bir ölçektir. Tüm ölçekten alınan en yüksek puan 125, en düşük puan 25’tir. Ergen ve yetişkinlere, bireysel veya grup olarak uygulanmaktadır. Ölçeğin alt ölçeklerine ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

Kişisel Kimlik Alt Ölçeği: Kişilerin kişisel değer ve ahlaki kıstasları, geleceğe yönelik amaç ve beklentileri, korku ve kaygılarla başa çıkma tarzları, başkalarından farklı olarak sahip olduğu kişisel özelliklerine ilişkin değerlendirmeleri, yaşam değişiklikleri karşısında özde aynı kalabileceği bilgisine sahip olmayı, kendilik değerini ve kendisi ile ilgili bilgi ve düşünceleri içeren toplam 10 maddelik (2, 5, 8, 11, 14, 17, 19, 21, 24 ve 28. maddeler) bir alt ölçektir.

Sosyal Kimlik Alt Ölçeği: Kişinin diğerleri arasındaki popülerlik düzeyi, yaptığı ve söylediklerine başkalarının gösterdiği davranış tarzları, fiziksel görünüşü, başkalarının kendisi ile ilgili ne düşündüğü, kişisel çekiciliği, başkaları üzerinde oluşturduğu izlenimleri ve başkaları ile bir aradayken gösterdiği davranış biçimi ile sosyal davranışlarını nasıl algıladığı bu alt ölçek kapsamında incelenmektedir. Toplam 7 maddeden (3, 6, 9, 12, 15, 22 ve 25. maddeler) oluşmaktadır.

Kolektif Kimlik Alt Ölçeği: Kişinin bir ailenin parçası olması, ırk ya da etnik öz geçmişi, dini, yaşadığı ya da büyüdüğü yerler, topluma ait olma duygusu, vatandaş

olarak ülkesine ilişkin duyguları, politik konulara ilgisi ve politik etkinlikleri gibi alanları içermektedir. Toplam 8 maddeden (4, 7, 10, 13, 23, 26, 31 ve 33. maddeler) oluşmaktadır.

3.1.1.1 Kimlik ölçeği Türkçe formu

Ölçeğin Türkçe versiyonu Coşkun (2004) tarafından Abant İzzet Baysal Üniversitesi 1., 2. ve 3. sınıf öğrencilerinden oluşan 275 kişilik bir katılımcı grubu üzerindeki uygulamalar sonucu oluşturulmuştur.

Geçerliği: Maddelerin yapı geçerliği için katılımcıların aldığı puanlar üzerinden temel bileşenler faktör analizi uygulanmıştır. Alt ölçeklere ait birinci faktörlerin yük değerlerinin .57'nin üstünde olması nedeniyle her alt ölçeğin tek faktörü açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Kişisel kimlik alt ölçeğine ait maddeler varyansın %31.72'sini, sosyal kimlik alt ölçeğine ait maddeler % 42.83'ünü, kolektif kimlik alt ölçeğine girenler ise % 41.58'ini açıklamaktadır. Kişisel kimlik alt ölçeğinin madde toplam korelasyonu .34 ile .49, sosyal kimlik alt ölçeğinin .43 ile .59, kolektif kimlik alt ölçeğinin ise .43 ile .60 arasında değişmektedir. Alt ölçeklere ait toplam puanlar faktör analizine tabi tutulduğunda ölçeğin tek bir boyutu yansıttığı ve alt ölçeklerin varyansın %63.29'unu açıkladığı görülmüştür. Alt ölçekler kimliğin maddeleri olarak düşünüldüğünde madde-toplam korelasyonları sırasıyla .52, .51 ve .67'dir.

Alt ölçeklerin biriyle uyum geçerliği korelasyon matrisine göre kişisel kimlik alt ölçeğinin sosyal kimlik ve kolektif kimlik alt ölçeği ile korelasyonunun sırasıyla .13 ($p<03$) ve .33 ($p<0001$); sosyal kimlik alt ölçeğinin kolektif kimlik alt ölçeği ile .32 ($p<0001$) olduğu görülmektedir. Kişisel, sosyal ve kolektif kimlik alt ölçeklerinin ölçeğin bütünüyle korelasyonu sırasıyla .66, .67 ve .81'dir.

Ölçüt bağıntılı geçerliği ise Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği (BEDÖ; Şahin ve Şahin, 1992), Kendini Kurgulama Ölçeği (KKÖ; Şahin ve Şahin, 1992), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ; Şahin ve Şahin, 1992) ve Suçluluk-Utanç Ölçeği (SUTÖ; Şahin ve Şahin, 1992) ile tutarlıklarına bakılarak sağlanmıştır.

BEDÖ'nün sosyal kimlik ve kolektif kimlikle korelasyonu sırasıyla .28 ($p<.001$) ve .44'tür ($p<.00004$). KKÖ ile sosyal kimlik alt ölçeği arasında pozitif

yönde bir korelasyon ($r = .23$, $p < .003$) bulunmaktadır. Ancak KKÖ ile kişisel kimlik ($r = .09$, $p > .44$) ve kolektif kimlik ($r = .16$, $p > .08$) alt ölçekleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. SKÖ ise kişisel ($r = .31$, $p < .0001$), sosyal ($r = .34$, $p < .0001$) ve kolektif ($r = .31$, $p < .0001$) alt ölçekleri arasındaki ilişki pozitif yönde ve anlamlıdır. SUTÖ' nün suçluluk alt ölçeği ile kişisel kimlik alt ölçeği arasındaki ilişki pozitif yönlü ve anlamlı iken ($r = .31$, $p < .01$), sosyal kimlik ($r = .10$, $p > .44$) ve kolektif kimlik ($r = .22$, $p > .10$) arasındaki ilişki anlamlı değildir.

Güvenilirliği: Ölçeğin Cronbach-alpha katsayısı ile belirlenen iç tutarlık güvenilirliği ise .79'dur. Kişisel kimliğin .76, sosyal kimliğin .78, kolektif kimliğin ise .80'dir.

Kimlik ölçeğinin altı hafta arayla test tekrar test korelasyon katsayısı .86'dır. Puan değişmezliği kat sayıları kişisel, sosyal ve kolektif alt ölçekleri için sırasıyla .79, .84 ve .86'dır (Coşkun, 2004).

Araştırmamızda ölçeğin Cronbach- alpha katsayısı ile belirlenen iç tutarlık güvenilirliği .80 olarak bulunmuştur.

3.3.2 Iowa-Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği (INCOM-T)

Iowa-Hollanda Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği (Iowa-Netherlands Comparison Orientation Measure- INCOM) Festinger'in (1954) geliştirdiği sosyal karşılaştırma kuramından hareketle Gibbons ve Buunk (1999) tarafından geliştirilmiş 5 dereceli (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) puanlanan ve ikisi ters yönlü toplam 11 maddeden oluşan Likert tipi bir envanterdir. Kültürler arası bir yönelimle ABD ve Hollanda'da lise ve üniversite öğrencileri, ergenler, kadın ve erkek yetişkinler, depresyon ve kanser hastaları ile terapistlerden oluşan 7500 kişilik bir örneklem grubundan veri toplanarak standardizasyonu yapılmıştır.

Ölçek, karşılaştırma ihtiyacının kendini değerlendirme, kendini geliştirme ve benlik değerini artırma gibi çeşitli nedenlerle evrensel ve kültürden bağımsız bir ihtiyaç olmakla beraber düzeyinin kişiden kişiye değişebilir olduğu görüşünden hareketle oluşturulmuş ve sosyal karşılaştırma yönelimi açısından bireysel farklılıkların saptanması amaçlanmıştır. Festinger'in temel modeline sadık kalınarak oluşturulan INCOM genel bir karşılaştırma eğilimini ölçmekte, aşağı ya da yukarı

doğru karşılaştırma veya karşılaştırmadan kaçınma eğilimini ölçmemektedir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini içeren psikometrik özellikleri aşağıda sunulmuştur.

3.3.2.1 INCOM'un psikometrik özellikleri

Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği ABD ve Hollanda olmak üzere iki ayrı ülkede yapılan çalışmalar sonucu belirlenmiştir.

Geçerliliği: ABD'de 403 genç yetişkin ve 847 kolej öğrencisi ile gerçekleştirilen iki ayrı çalışmada temel bileşenler analizi sonucu maddelerin iki temel faktöre yüklendiği ve varyansın %45-50'sini açıkladığı kaydedilmiştir. Hollandalı öğrencilerle yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak bu iki faktörün birbiri ile yüksek düzeyde pozitif korelasyon ($r = .79$) gösterdiği ve LISREL tekniği ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucu tek faktörlü çözüm için uyum indeksinin ($GFI > .92$) hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ölçekten genel bir karşılaştırma puanının alınabileceği söylenebilir.

Güvenilirliği: ABD'de 10, Hollanda'da 12 ayrı çalışma ölçeğin Cronbach-alpha güvenilirlik katsayısının .77 ile .85 arasında değiştiğini göstermektedir. Ölçeği test-tekrar test güvenilirliğinin ABD'de 3-4 haftalık dilim için .71'ler, bir yıl için ise .60'lar civarında olduğu görülmektedir. Bu oran Hollanda da yaklaşık sekiz aylık bir zaman için .72'dir (Akt: Teközel, 2000; Gibbons ve Buunk, 1999a).

3.3.2.2. Ölçeğin Türkçe formunun psikometrik özellikleri

Ölçeğin Türkçe formu Teközel (2000) tarafından 404 lisans öğrencisinden elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur. Katılımcıların 246'sı kadın, 158'i erkek; yaş ortalamaları ise 21.3'tür.

Ölçekten alınan ortalama puan 36.4, standart sapma ise 7.46'dır. Aynı ortalama ABD örnekleme için 39.75; Hollanda örnekleme için ise 38.05 olarak bulunmuştur. Bu durum ölçeği geliştiren araştırmacılar tarafından yapı geçerliğine katkı sağlayan bir durum olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bireycilik-toplulukçuluk literatürüne göre ABD toplumunun Hollanda, Danimarka gibi Kuzey Avrupa toplumlarına göre, Kuzey Avrupa toplumlarının ise Türkiye'ye göre başarı oryantasyonu daha yüksek olan toplumlar oldukları düşünülmektedir. Bu nedenle bu

veri ölçeğin ölçmeyi iddia ettiği yapıyı doğru ölçtüğüne işaret etmektedir.

Bu çalışmada ise ölçekten alınan ortalama puanın 36.7, standart sapmanın 9.8 olduğu bulunmuştur. Bu veriler ölçeğin Türkçe formundan alınan standart puanlara benzer puanlar alındığını, bir başka ifadeyle yapısal geçerliğini koruduğunu göstermektedir.

Ölçeğin Türkçe formunun geliştirilmesinde varimax rotasyon yöntemi kullanılarak açımlayıcı faktör analizi uygulanmış, orijinal formda olduğu gibi maddelerin iki faktöre yüklendiği bulunmuştur. Faktörlerden biri toplam varyansın .37'sini, diğeri .14'ünü açıklamaktadır. Buna göre 1, 2, 3, 4, 5, 8 ve 10. maddelerin performans ve beceri gibi alanları kapsayan 1. faktöre yüklenirken, 6, 7, 9 ve 11. maddelerin görüş ve düşünceleri kapsayan 2. faktöre yüklendiği belirtilmektedir.

INCOM-T'nin ölçüt bağımlı geçerliliği Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (Rosenberg,1965, Çuhadaroğlu, 1986), SCL-90 Ruhsal Belirti Tarama Listesi (Derogatis, 1977, Kılıç, 1987), Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri (Spielberger, Gorsuch, Lushene, 1970, Öner ve Compte, 1985), Beş Faktör Kişilik Envanteri (Sommer, Korkmaz, Tatar, 2000) ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (Zimet ve diğeri 1988, Eker ve Arkar, 1995) ile ilişkisine bakılarak sağlanmıştır.

Ölçeğin Rosenberg Benlik Saygısı ile korelasyonu negatif yönde ($r = -.23 < .001$) anlamlı iken durumluk kaygı ($r = .16 < .01$), sürekli kaygı ($r = .34 < .001$), depresyon (SCL-90) ($r = .23 < .001$) ve nörotisizm (Beş Faktör Kişilik Env.) ($r = .36 < .001$) ile pozitif yönde anlamlı bir korelasyon göstermektedir. Bununla beraber Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, açıklık alt boyutları ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ile anlamlı bir ilişki gözlenmemektedir.

Ölçeğin Cronbach-alpha tekniği ile hesaplanan iç tutarlılık kat sayısı .82'dir. Madde toplam korelasyonlarının ise .26 ile .65 arasında değiştiği görülmektedir (Teközel, 2000).

Bu çalışmada, çalışan ergenler grubundan elde edilen Cronbach-alpha kat sayısı .70, Performans- Beceri ve Görüş boyutları arasındaki korelasyon .55 ($r = .55, p < .001$) olarak bulunmuştur.

3.3.3 Genel Öz-Yeterlik Ölçeği (GÖÖ)

Ölçek yaşamla ilgili güçlüklerle baş edebilecek iyimser benlik inançlarını saptamak amacıyla Jerusalem ve Schwarzer (1981) tarafından 20 madde olarak geliştirilmiş; 1989'da yeniden gözden geçirilerek 1'den (hiç doğru değil) 4'e (çok doğru) doğru derecelendirilmiş, 10 maddelik, tek boyutlu bir ölçme aracına dönüştürülmüştür.

Orijinal formu Almanca olan Genel Öz-Yeterlik Ölçeği (General Perceived Self-Efficacy Scale) pek çok araştırmacı tarafından 30 ayrı dile (Arapça, Türkçe, Urduca, Yunanca, İngilizce, Fransızca, Bulgarca, Ermenice, Japonca, Korece, Farsça, İspanyolca, Slovakça, Slovence, Norveççe, Rusça, Macarca, İtalyanca, Çince, Felemenkçe, Çekçe, Romence, Portekizce, Hintçe, Danca, İsveççe, İbranice, Slovence ve Endonezya dili) çevrilerek, farklı zaman dilimlerinde 1000'den fazla çalışmada kullanılmış ve dünya genelinde 18.000'den fazla (6678 erkek, 8613 kadın) kişiye uygulanmıştır. Geniş örneklem grubu üzerinde yapılan çalışmalar ölçeğin, yeterlik inançlarını belirlemede yetişkin ve 12 yaş sonrası ergen grubu için uygun bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

3.3.3.1 Ölçeğin psikometrik özellikleri

Geçerlilik

Ölçeğin geçerliği temel bileşenler analizi yöntemi ile incelenmiş ve tek faktörlü bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Özdeğerleri sırasıyla 4.43, 0.84, 0.79 ve altıdır. Benzer faktör yapısı başka çalışmalarda (örn: Schwarzer ve Bonn, 1997) ortaya çıkmıştır. 10 maddenin faktör yükünün .54 ile .75 arasında değiştiği görülmektedir (Schwarzer ve Scholtz, 2000) .

GÖÖ'nin ölçüt bağımlı geçerliği için farklı kişilik ve duygu durum özellikleri ile farklı zamanlardaki ilişkisine bakılmıştır. Öz-yeterlik inançları ile ilişki düzeyleri Tablo 3.2'de sunulmuştur.

Tablo 3.2. 1989 ve 1991'deki ölçümlerde genel öz-yeterlik inançlarının bazı duygu durum ve kişilik özellikleri ile ilişkisi

	1989		1991	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Depresyon	-.31	-.44	-.27	-.32
Yalnızlık	-.39	-.39	-.27	-.24
Kaygı	-.41	-.45	-.31	-.32
Utangaçlık	-.47	-.47	-.33	-.29
Benlik Saygısı	.51	.59	.34	.40
İyimserlik	.48	.51	.20	.56
Kötümserlik	-.27	-.30	-.20	-.19

Diğer kişilik özellikleri ile birlikte incelendiğinde dışa dönüklükle (Beş Faktör Kişilik Env.) .49, nörotisizm ile -.42; başarısızlık ya da eylem yönelimi ile .43; karar ya da eylem yönelimi ile .49; eylem odaklılık ile .15; başarı beklentisi ile .46; başarısızlık korkusu ile -.45 düzeyinde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür.

Almanya'da yaşayan 3494 lise öğrencisi (12-17 yaş arası) ile yapılan çalışmalar sonucunda ergen grubunun norm değerleri belirlenmiştir. Buna göre ergenlerin ortalama yeterlik inançları puanı 29.60; standart sapması ise 4.00'tür (Akt: Schwarzer; Schwarzer ve Jerusalem, 1995, 2007). Tüm örneklem grubu için puan ortalaması 29.55, standart sapması ise 5.32'dir (Scholz ve diğer 2002).

Bu çalışmada çalışan ergenlerin ortalama yeterlik puanları 30.15, standart sapması ise 5.29 olarak hesaplanmıştır. Buna göre çalışma sonucu elde edilen değerlerin kültürler arası çalışmalar sonucu ulaşılmış norm değerlerine uygun olduğu söylenebilir.

Güvenilirlik

Almanca olan orijinal ölçeğin Cronbach-alpha iç tutarlık katsayısı farklı zamanlarda gerçekleştirilen ölçümlerde .78 ve .79 olarak hesaplanmıştır (Schwarzer, 2007) 25 ülkede gerçekleştirilen çalışmalar ölçeğin Cronbach-alpha iç tutarlık katsayısının .75'le, .91 arasında değiştiğini ortaya koymaktadır. 19120 kişiden elde edilen verilere göre ise apha katsayısı .86'dır (Scholz ve diğer 2002).

3.3.3.2 Genel öz-yeterlik ölçeği Türkçe formunun psikometrik özellikleri

Ölçeğin Türkçe formu Köseoğlu ve diğer (2007) tarafından ölçeğin orijinal dili olan Almancadan çevrilerek uyarlanmıştır. Geçerlik çalışması Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 196 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Türkçeye çevrilen ölçeğin faktör yapısı temel bileşenler analizi ile incelenmiş, öz değeri (eigen value) 5.102 olan tek boyutlu bir faktör yapısının olduğu bulunmuştur. Faktör tarafından açıklanan varyansın ise 51.018 olduğu gözlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi ile faktör yapısının desteklendiği görülmüştür.

Uyarlanan ölçeğin Cronbach-alpha iç tutarlık katsayısı .89 olarak belirlenmiştir. Madde toplam korelasyonlarının .53 ile .70 arasında değiştiği görülmektedir.

3.3.4 Veri Toplama Araçlarının Uygulanması

Uygulamanın yapılacağı hazır giyim işletmesinin yöneticileri ile görüşülerek gerekli izin alınmıştır.

Araştırmanın verileri 2006-2007 eğitim-öğretim yılı Bahar yarıyılında toplanmıştır. Çalıştıkları bölümlere göre 25'er kişilik gruplara ayrılan ergenler, mola sürelerinde, firmanın eğitim salonunda toplanmış; günde iki oturum ile bir hafta içinde uygulama tamamlanmıştır. Araştırmacı uygulama sırasında bulunarak katılımcıların ölçeklerde anlamakta güçlük çektikleri noktalara açıklık getirmiştir. Her grubun oturumu ortalama olarak 25 dk. sürmüştür.

251 çıraktan 6'sı izinli ya da raporlu olması sebebiyle uygulamaya dahil olamamış, araştırma verileri 245 kişiden toplanmıştır.

3.4 VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ

Verilerin çözümlenmesinde SPSS 15.00 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı kullanılmıştır.

Araştırmanın alt problemlerine yanıt bulmak amacıyla standart sapma, ortalama, t testi, tek yönlü varyans analizi, doğrusal korelasyon ve regresyon analizi gibi istatistik tekniklerinden yararlanılmıştır. Yapılan istatistiksel çözümlerinde anlamlılık düzeyi .05 ve .01 olarak alınmıştır.

INCOM-T'de yer alan olumsuz maddeler ters çevrilerek hesaplamalara dahil edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları ile kimlik, sosyal karşılaştırma eğilimi ve demografik değişkenlerin ilişkisini içeren alt problemlere ait verilerin çözümlenmesi sonucu elde edilen bulgular ve bulgulara ilişkin yorumlar yer almaktadır. Araştırma kapsamında değerlendirilen alt problemlere aşağıda yer verilmiştir.

1. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları nasıl bir dağılım göstermektedir?

2. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları ile (a) cinsiyet, (b) yaş, (c) çalışılan bölüm, (d) çalışma süresi, (e) yaşam yeri, (f) anne ve babanın eğitim durumu, (g) gelir, (h) çalışma nedeni, (ı) kurumsal aidiyet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

3. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin kimlik yönelimi (a) kişisel, (b) sosyal, (c) kolektif kimlik boyutları açısından öz-yeterlik inancını yordayabilmekte midir?

4. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları ile sosyal karşılaştırma eğilimi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

5. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin sosyal karşılaştırma eğilimleri öz-yeterlik inancını yordayabilmekte midir?

6. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğiliminin, kimlik ve ilgili demografik değişkenler ile birlikte öz-yeterlik inancını yordama düzeyi nedir ?

4.1. ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARINA İLİŞKİN BULGULAR

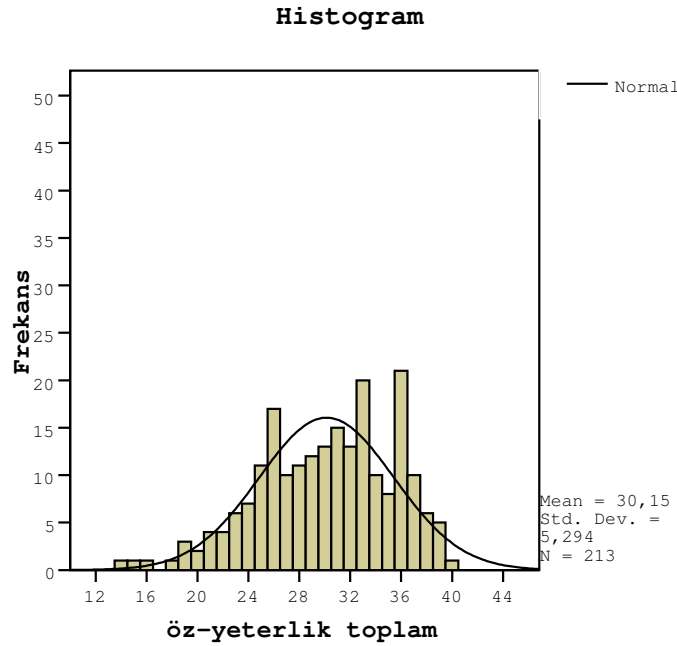
Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerden elde edilen genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin ham puanlarının aritmetik ortalaması ve standart sapması hesaplanmış, bulgular Tablo 4.1’de sunulmuştur.

Tablo 4.1. Çırak ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarını betimleyen istatistik değerleri

	n	$\bar{X}$	Ss
Katılımcıların öz-yeterlik değerleri	213	30.15	5.29

Schwarzer ve Jerusalem’in (1995) 12-17 yaş arası Alman gençleri ile gerçekleştirdiği çalışmaya göre belirlenen norm puanlarına göre ortalama 29.60, standart sapma 4.0 olarak saptanmıştır (Akt: Schwarzer, 2007). 18.000’den fazla kişinin verilerinden yola çıkarak elde edilen puanların ortalaması ise 29.55, standart sapması 5.32’dir (Scholz ve diğer 2002). Tablo 4.1’de sunulan ortalama ($\bar{X} = 30.15$) ve standart sapma ($Ss = 5.29$) değerleri genel dağılımla paralellik göstermekle birlikte bu değerlerin norm puanlardan biraz daha yüksek olduğu görülmektedir.

Schwarzer (2007) öz-yeterlik inançlarının düzeyinin belirlenmesinde güçlü ve zayıf olarak kategorize edilmesinin çok uygun olmayacağını belirtmiş ve bir kesme puanının bulunmadığını vurgulamıştır. Ancak bununla beraber medyanın ortalamaya yaklaştığı durumlarda kesme puanı olarak 30’un kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Bu çalışmada medyan değeri 31 olarak hesaplanmış, 30.15 olan ortalama değerine yakın bir değer olduğu görülmüştür. Schwarzer’in (2007) önerdiği gibi kesme puanı olarak 30 kabul edildiğinde grubun % 48.8’inin ($n=104$) yeterlik inancı açısından ortalama değerlerin altında, %51.2’sinin ($n= 109$) ortalama değerlerin üstünde dağılım gösterdiği görülmektedir. Dağılımın grafiği Şekil 4.1’ de sunulmuştur.

Şekil 4.1. Çıracak ergenlerin öz-yeterlik inanç puanlarının dağılım grafiği

Şekil 4.1’deki grafik incelendiğinde genel öz-yeterlik puanları açısından normal dağılım gösterdiği, ayrıca Schwarzer ve Sholz (2000)’un 19 farklı kültürdeki 17.553 kişi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarıyla ($\bar{X}=29.46$, $S_s=5.33$) benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Bununla beraber çalışan ergenlerin Genel Öz-Yeterlik Ölçeği’nde bulunan 10 maddeye verdiği cevapların önce her birey için aritmetik ortalamaları belirlenmiştir. Ardından, bu aritmetik ortalamalar toplanarak bunların da yeniden aritmetik ortalaması ($\bar{X}=3.01$) alınmıştır. $\frac{K-1}{K}$ formülü ile yapılan hesaplama sonucu; 1 ile 4 arasındaki aralık genişliği 0.66 birim olarak belirlenmiştir (Şimşek, 2005; Akt: Ermeç, 2007). Buna göre çalışan ergenlerin öz-yeterlik inanç düzeyleri, 4 ile 3.34 arasında yer alıyorsa, “yüksek”, 3.33–2.68 arasında “orta üstü”, 2.67- 2.02 arasında “orta”, 2.01–1.36 arasında “orta altı” ve 1.35 ve altı “düşük” olarak değerlendirilmiş ve yorumlaması bu yönde yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 4.2’de görülmektedir.

Tablo 4.2 Çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin puan dağılımı

	F	%	Düzye
4.00-3.34	61	28.6	Yüksek
3.33-2.68	94	44.1	Orta üstü
2.67-2.02	49	23	Orta
2.01-1.36	9	4.2	Orta altı
1.35 ve altı	0	0	Düşük
Toplam	213	100	

Tablo incelendiğinde genel öz-yeterlik inançları bakımından grubun büyük bir bölümünün orta üstü (%44.1) ve yüksek (%28.6) düzey puanlar aldığı görülmektedir. Buna göre evrenimizdeki çalışan ergenlerin büyük bir bölümünün (toplamda % 72.6) güçlü yeterlik inançlarına sahip olduğu görülmektedir.

Özerkliğin ön plana çıktığı, bağımsız bir psikolojik kimlik elde etmenin önem kazandığı ve benliğin biçimlendiği ergenlik sürecinde ekonomik bağımsızlık kazanmanın ve aileye ekonomik olarak destek olmanın ergenin kendisine ve yeterliklerine olan güvenini arttırabileceği, böylece öz-yeterlik inançlarını da destekleneceği düşünülebilir.

Kozcu (1991) her türlü olumsuz ve zorlayıcı iş koşullarına rağmen araştırmaya katılan çırakların büyük çoğunluğunun (%82) işlerini sevdiklerini ifade ettiğini belirtmiştir. Kozcu, çırakların işe olumlu duygularla bağlı olmalarını ekonomik katkı nedeniyle aileleri içinde saygınlık kazanmalarına ve de çalışıp para kazanmaya başladıktan sonra kendilerini “büyümüş” ve “önemli” hissetmelerine dayandırmıştır.

Bununla birlikte, kendini kanıtlama ihtiyacı içindeki ergenlerin Denizli’de bulunan köklü ve kurumsal bir hazır giyim işletmesinde çalışıyor olmalarının da genel öz-yeterlik inançlarının olumlu olarak desteklediği düşünülmektedir.

Çalışan ergenlerin, genel öz-yeterlik puanlarının büyük bölümünün “orta üstü” (2.68-3.33) ve “yüksek” (3.34-4.00) çıkma sebebinin ayrıntılı olarak incelenmesi amacıyla, ergenlerin ölçek maddelerine verdikleri cevapların ortalamaları, standart sapmaları ve katılma düzeyleri belirlenmiştir. Bulgular Tablo 4.3’ te görülmektedir.

Tablo 4.3. Çalışan ergenlerin Genel Öz-Yeterlik Ölçeğinin maddelerine ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve maddelere katılma düzeyleri

MADDELER	$\bar{X}$	Ss	Katılma Düzeyi
Eğer yeterince uğraşırsam, karşılaştığım zor problemleri çözmeyi başarabilirim.	3.5	.78	Yüksek
Gerekli çabayı gösterirsem çoğu problemi çözebilirim.	3.42	.85	Yüksek
Bir problemle karşılaştığımda, genellikle çeşitli çözüm yolları bulabilirim.	3.00	.93	Orta Üstü
Güçlülerle karşılaştığımda sakinliğimi korurum çünkü baş etme becerilerime güvenirim.	2.93	.94	Orta Üstü
Beklenmedik durumlara karşılaştığımda, yeteneklerim sayesinde bunların nasıl üstesinden gelineceğini bilirim.	2.93	.93	Orta Üstü
Başıma gelebilecek beklenmedik olaylarla yeterince başa çıkabileceğimden eminim.	2.91	.94	Orta Üstü
Başım derde girdiğinde çoğu zaman yapacak bir şeyler bulabilirim.	2.91	.97	Orta Üstü
Birisi bana karşı çıksa bile, istediğim şeyi elde etmenin bir yolunu bulabilirim.	2.88	1.06	Orta Üstü
Başıma ne gelirse gelsin, genellikle üstesinden gelebilirim.	2.85	.96	Orta Üstü
Amaçlarıma sıkıca sarılmak ve hedeflerime ulaşmak benim için kolaydır.	2.81	.93	Orta Üstü

Tablo 4.3 incelendiğinde katılım düzeyi açısından çalışan ergenlerin iki maddede “yüksek”, kalan yedi maddede ise “orta üstü” puanlar aldığı görülmektedir.

Katılımcıların maddelere katılım düzeyine göre en yüksek puan ortalamasını “Eğer yeterince uğraşırsam, karşılaştığım zor problemleri çözmeyi başarabilirim.” ifadesini içeren 1. maddenin ($\bar{X} = 3.5$, Ss.=.78) aldığı görülmektedir. Ortalama değer açısından en yüksek puana sahip 2. maddenin ($\bar{X} = 3.42$, Ss.=.85) “Gerekli çabayı gösterirsem çoğu problemi çözebilirim” ifadesi; 3. maddenin ($\bar{X} = 3.00$, Ss.=.93) ise “Bir problemle karşılaştığımda, genellikle çeşitli çözüm yolları bulabilirim” ifadesi olduğu görülmektedir. Bu ifadeye göre çalışan ergenlerin yeterince çaba gösterdikleri takdirde zorluklarla başa çıkabilecek güce sahip olduklarına inandıkları, çabanın kişisel yeteneklerden daha önemli bir yeterlik göstergesi olduğu görüşünü benimsedikleri söylenebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmaya katılan ergenlerin yeterlik inançlarına ilişkin ifadelerinin Bandura’nın aşağıdaki tanımına uyduğu söylenebilir.

Bandura (1997; 1998) güçlü yeterlik algısına sahip kişilerin zorlu görevleri üstlenmekten kaçınmak yerine onların üstesinden gelmeye çalıştığını, olası bir başarısızlık durumunda içinde buldukları durumu kişisel çaba ve kazanılabilir bilgi ya da beceri eksikliğine atfederek açıklama eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Buna karşın yeterlik inancı zayıf kişilerin zorlayıcı görevlerden genellikle kaçındığını, bu

tür görevlerle karşılaşma durumunda ise kişisel yetersizlikleri üzerine odaklanarak olumsuz sonuçlar kurguladığını ifade etmiştir. Ayrıca, herhangi bir başarısızlık durumunda kaybettikleri yeterlik inancını yeniden kazanmada zorlandıklarını, yoğun stres ve depresyon yaşama olasılıklarının da fazla olduğunu belirtmiştir.

Bununla birlikte genç yaşta çalışma yaşamına giren ergenlerin iş ortamı içinde yetişkin görevlerini ve sorumluluklarını üstlenmeleri nedeniyle yeterliklerine ilişkin algılarının olumlu yönde etkilenebileceği düşünülmektedir.

Mortimer (2003)'e göre de gerçek anlamda yeterli sorumluluğun yüklendiği, karar almalarına izin verilen ve zor görevleri yerine getirmeleri beklenen gençler kendilerini daha olgun, yeterli ve güvenilir hissetme eğilimde olmaktadır (Akt: Steinberg, 2007).

Katılım düzeyi açısından en düşük ortalama puana sahip maddenin ($\bar{X} = 2.81$, Ss.= .93) “*Amaçlarıma sıkıca sarılmak ve hedeflerime ulaşmak benim için kolaydır*” ifadesi; 2. sırada yer alan en düşük maddenin ($\bar{X} = 2.85$, Ss.=. 96) “*Başıma ne gelirse gelsin, genellikle üstesinden gelebilirim.*” ifadesi; 3. sıradaki maddenin ($\bar{X} = 2.88$, Ss.= 1.06) ise “*Birisi bana karşı çıksa bile, istediğim şeyi elde etmenin bir yolunu bulabilirim*” ifadesi olduğu görülmektedir. Bu ifade göz önünde bulundurulduğunda çalışan ergenlerin hedef belirleme, bu hedefe ulaşma ve sorunlarla başa çıkma becerileri konusunda kendi yeterliklerine yeterince inanmıyor oldukları söylenebilir. Maddi imkânsızlıklar ve/ veya okul başarısızlığı gibi nedenlerle örgün eğitimden ayrılarak çalışma yaşamına yönelen gençlerin kısa ve uzun vadeli amaç belirleme ve bunlara ulaşmaya çalışma konusunda yaşadıkları ekonomik ve toplumsal engellenmeler göz önünde bulundurulduğunda, az da olsa bu güven eksikliğinin şaşırtıcı bir bulgu olmadığı söylenebilir.

Bununla birlikte toplumların “çalışma”, “başarı”, “kendini kanıtlama” gibi kavramlara ilişkin atıflarının da genel öz-yeterlik inançları üzerinde etkili bir değişken olduğu düşünülmektedir.

Ülkemizde özellikle son 20 yılda “başarı” ve “kendini kanıtlama” gibi kavramların genellikle maddi zenginlik ile ilişkilendirildiği, medya gibi popüler kültür araçları ile de fazla çaba göstermeden kısa yoldan maddi kazanç elde edenlerin bir

başarı hikâyesinin öznesi haline getirildiği söylenebilir. “Başarı” ve “kendini kanıtlama” kavramlarına ilişkin bu tür atıfların, on altı yaşında çalışma yaşamına girmiş ergenlerin bir tarafta işletme koşullarında gösterdikleri çabanın karşılığını alamamaları bir taraftan da popüler kültür araçları ile çaba göstermeksizin kolay yoldan kazanç elde edenleri gözlemlenmeleri nedeniyle genel öz-yeterlik algılarında bir takım çarpıklıklar oluşturabileceği düşünülmektedir. Atıfların bireylerin öz-yeterlik algıları üzerinde etkili olduğuna ilişkin bu görüş Schwarzer ve Scholz’ ın (2000) yaptığı bir çalışmayla desteklenmiştir.

Schwarzer ve Scholz (2000) 19 ayrı ülkede gerçekleştirdikleri çalışmada öz-yeterlik inançları açısından kültürler arası farklılıkların olduğunu kaydetmiştir. Kadın ve erkekler için en düşük ortalamalar Japon, Hong Konglu, Çinli ve Koreli örneklerde, en yüksek ortalamalar ise Kosta Ricalı, Perulu ve Rus örneklerde gözlenmiştir. Bu durum bazı kültürlerdeki iş ve görevlerin “zor” olarak atfedilmesinin toplumsal bir “güçlük” algısına yol açtığı görüşüne dayandırılarak açıklanmıştır. Japonya’daki çalışma koşulları içinde maksimum çaba ile kendini kabul ettirme zorunluluğuna ilişkin atıflar önemli bir örnek olarak gösterilmiştir.

4.2 ÇALIŞAN ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARI İLE DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERE İLİŞKİN BULGULAR

Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları ile (a) cinsiyet, (b) yaş, (c) çalışılan bölüm, (d) çalışma süresi, (e) yaşam yeri, (f) anne ve babanın eğitim durumu, (g) gelir, (h) çalışma nedeni, (ı) kurumsal aidiyet düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Yaş, çalışma süresi, anne-babanın eğitim durumu ve kurumsal aidiyet düzeyi değişkenleri ile öz-yeterlik inançları arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Analizi ile; cinsiyet, yaşam yeri ve çalışma nedeni değişkenleri ile ilişkisi ise Nokta Çift Serili (Point Biserial) Korelasyon analizi ile incelenmiştir. Pearson Korelasyon analizi sonuçlarını içeren bulgular Tablo 4.4’te; sunulmuştur.

Tablo 4.4. Çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları ile demografik değişkenler ve örgütsel aidiyet düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson Korelasyon Matrisi

	Öz-Yeterlik	Yaş	Anne Eğitim.	Baba Eğitim.	İş Aidiyeti	Çalışma Süresi	Gelir
Öz-Yeterlik	1.00	.051	-.009	.010	.162*	-.010	.146*
Yaş		1.00	-.010	-.127	-.070	.308**	-.001
Anne Eğitim			1.00	.304**	.051	-.104	.038
Baba Eğitim				1.00	-.109	-.055	.041
İş Aidiyeti					1.00	-.071	.061
Çalışma Süresi						1.00	.101
Gelir							1.00

*p< .05, **p<.01

Tablo 4.4 incelendiğinde ergenlerin genel öz-yeterlik inançları ile yaş, çalışma süresi, anne eğitimi ve baba eğitimi değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı; gelir [$r(213) = .14, p < .05$] ve örgütsel aidiyet [$r(213) = .16, p < .05$] değişkenleri ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Cinsiyet, bölüm, yaşam yeri ve çalışma nedeni değişkenleri ile öz-yeterlik inançları arasındaki ilişki Nokta-Çift Korelasyon Analizi ile incelenmiştir. Bu analiz SPSS paket programında aşağıdaki syntax yazılımı kullanılarak yapılmıştır.

“CORRELATIONS

/VARIABLES= niteliksel değişken niceliksel değişken

/STATISTICS=ALL”

Analiz sonucunda genel öz-yeterlik inançları ile yaşam yeri değişkeni arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki [$r(213) = .16, p < .05$] gözlenmiştir. Diğer ilgili değişkenlerle genel öz-yeterlik inançları arasında ise anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir.

Bulguların anlamlılığı, ilgili değişkenler açısından öz-yeterlik inançlarında gruplar arası bir fark olup olmadığına bakılarak bir sonraki aşamada sınımlanmış ve yorumlanmıştır.

4.2.1 Çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının demografik değişkenler açısından incelenmesine yönelik bulgular

Bu bölümde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları (a) cinsiyet, (b) yaş, (c) çalışılan bölüm, (d) çalışma süresi, (e) yaşam yeri, (f) anne ve babanın eğitim durumu, (g) gelir, (h) çalışma nedeni, (i) kurumsal aidiyet düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bu problemin çözümlenmesinde İlişkisz Gruplar T-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Sonuçlar tablo 4.5, 4.6, 4.7, 4.8, 4.9, 4.10, 4.11 ve 4.12’de sunulmuştur.

4.2.1.1 “Cinsiyet” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Çalışan ergenlerin cinsiyet değişkenine göre öz-yeterlik inançlarını saptamak amacıyla ilişkisiz gruplar t testi tekniği kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 4.5’te görülmektedir.

Tablo 4.5 Çalışan ergenlerin cinsiyet değişkenine göre genel öz-yeterlik inançları (t testi)

Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	t	p
Kadın	141	29.85	5.64	-1.14	.26
Erkek	71	30.73	4.56		

p> .05

Tablo 4.5’teki bu sonuçlar gruplar arasındaki farkın anlamlı olmadığını (p>.05) dolayısıyla çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının cinsiyet değişkeni açısından farklılaşmadığı göstermektedir.

Bu bulgu Luszczyńska ve diğer (2005) tarafından beş ayrı ülkede (ABD, Polonya, Almanya, Türkiye, Kosta Rica) gerçekleştirilen çalışmanın Türk örnekleminin bulgularıyla paralellik göstermektedir. Luszczyńska ve diğer (2005)’nın çalışmasında 300’ü erkek ($\bar{X}$ =32.33, Ss= 4.18), 326’sı kadın ($\bar{X}$ =31.92, Ss=4.86) toplam 626 lise öğrencisinden elde edilen genel öz-yeterlik puanlarında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılaşma kaydedilmemiştir (t= .919, p<.05).

Ancak her iki çalışmada da genel öz-yeterlik puanlarında cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık gözlenmese de ortalama değerler açısından erkeklerin bayanlara oranla kendilerini biraz daha yeterli gördükleri söylenebilir. Bu durum Luszczyńska

ve arkadaşlarının (2005) çalışma kapsamında inceledikleri diğer ülkelerde de benzer şekilde gözlenmektedir. Her iki çalışmanın bulguları çerçevesinde değerlendirildiğinde erkeklerle bayanlar arasında genel öz-yeterlik inanç puanları açısından az da olsa bir farkın gözlenmesinde sosyalizasyon sürecinde içselleştirilen evrensel cinsiyet rollerinin ve cinsiyete ilişkin genel kabullerin (erkekler fiziksel olarak kadınlardan güçlüdür; erkekler her güçlüğün üstesinden gelir) etkisinin olabileceği düşünülmektedir.

4.2.1.2 “Yaş” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Çalışmaya katılan ergenlerin yaşı veri toplama formuna açık uçlu olarak kaydedilmiş, frekans analizi sonucunda çalışma grubu “15-18 yaş arası” ve “19 yaş ve üstü” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çalışan ergenlerin yaş değişkenine göre genel öz-yeterlik inançlarını saptamak amacıyla ilişkisiz gruplar t testi tekniği kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 4.6’da görülmektedir.

Tablo 4.6 Çalışan ergenlerin yaş değişkenine göre genel öz-yeterlik inançları (t testi)

Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	t	p
15-18 arası	135	29.94	5.35	-.742	.46
19 ve üstü	78	30.50	5.21		

p>.05

Tablo 4.6’ da sunulan değerler incelendiğinde yaş grubu değişkeni açısından çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir (p>.05).

Çalışma grubunun yaş dağılımı açısından birbirinden çok farklılaşmamış olmasının bu sonuç üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Her ne kadar erken ve geç ergenlik olarak iki grupta değerlendirilmiş olsa da yaş açısından grubun genelinin “ergenlik” sınırları içinde olduğu görülmektedir. Bu değişkenin genel öz-yeterlik inançları açısından anlamlı bir değişken olup olmadığının belirlenmesi için çocuklukla-ergenlik, ergenlikle-yetişkinlik gibi farklı gelişim dönemleri arasındaki gruplarla çalışılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir.

4.2.1.3 “Bölüm” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Çalışmaya katılan ergenlerin çalıştığı bölümler açık uçlu olarak veri toplama formuna kaydedilmiş, frekans analizi sonucunda “üretim” ve “son işlemler” olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştır. Katılımcıların “bölüm” değişkenine göre öz-yeterlik inançlarını saptamak amacıyla İlişkisiz gruplar t testi kullanılmış, sonuçlar Tablo 4.7’de sunulmuştur.

Tablo 4.7 Çalışan ergenlerin bölüm değişkenine göre genel öz-yeterlik inançları (t testi)

Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	t	p
Üretim	150	29.77	5.27	-1.618	.107
Son İşlemler	63	31.05	5.28		

p>.05

Tablo 4.7’deki bu sonuçlar çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inanç puanlarının bölüm değişkeni açısından farklılaşmasının istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir.

Çalışmanın gerçekleştirildiği hazır giyim işletmesinde istihdam edilen ergenler, çalışma yerleri farklı olsa da temelde üretim faaliyetinin bir basamağında çalışmaktadır. Benzer işlerde görevlendirilmeleri nedeniyle yaptıkları işlerin güçlük düzeyi birbirine yakındır. Bu durum bölüm değişkeni açısından genel öz-yeterlik inançlarında anlamlı bir fark bulunmamasının nedenlerinden biri olarak düşünülebilir. Bununla birlikte çırak statüsünde oldukları için aynı koşullarda çalışıyor olmaları da bölüm değişkeni açısından gruplar arası bir fark görülmemesinin nedenleri arasında gösterilebilir.

4.2.1.3 “Çalışma süresi” değişkenine göre çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Çalışmaya katılan ergenlerin çalışma sürelerine ilişkin veriler ay bazında ve açık uçlu olarak toplanmıştır. Frekans analizi sonucunda verilerin dört grupta toplandığı görülmüştür. Bunlar: “1–8 ay” (n=91), “9–17 ay” (n=71), “18–25 ay”(n=28) ve “26 ay ve üstü”(n=22) dür. Katılımcıların çalışma sürelerine göre genel öz-yeterlik inançlarında bir farklılaşmanın olup olmadığını saptamak amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmış, analiz sonucunda ulaşılan bulgular tablo

4.8’ de gösterilmiştir.

Tablo 4.8 Çalışan ergenlerin çalışma süresi değişkenine göre genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyans analizi (ANOVA)

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	2.13	3	.711	.025	.99
Gruplar içi	5938.33	208	28.55		
Toplam	5940.47	211			

p>.05

Tablo 4.8 incelendiğinde çalışma süresi açısından çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir (p>.05).

Gerek korelasyon değeri (r= -.010), gerekse tek yönlü varyans analizi sonucu çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançları ile işletmedeki çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Buna göre çalışma süresinin çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları açısından anlamlı bir değişken olmadığı söylenebilir.

Bu araştırmada bağımsız değişken olarak görev odaklı yerine genel öz-yeterlik inançlarının incelenmiş olması, ergenlerin öz-yeterlik inançlarında çalışma süresi açısından bir fark gözlenmemesinin nedeni olarak düşünülebilir.

Çünkü çalışma süresinin artması sorumlu olunan görevde uzmanlaşmayı beraberinde getirmektedir. Uzmanlaşmanın artmasıyla da işin algılanan zorluk düzeyinin azaldığı böylece kişinin sorumlu olduğu işte kendini daha yeterli görebileceği düşünülmektedir.

4.2.1.4. “Yaşam” yeri değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Çalışmaya katılan ergenlerin yaşamlarının büyük bir bölümünü geçirdikleri yerleşim yerleri % 28. 6 (N= 61) “köy”, % 18. 6 (N=40) “kasaba”, % 26.3 (N= 56) “ilçe” ve %25. 8 (N= 55) “kent” olmak üzere dört kategoriye ayrılarak sorulmuştur. Denizli İli’nin kent merkezi dışında kalan yerleşim alanlarının kırsal yerleşime daha yakın olması nedeniyle “kent” merkezinde yaşayanların verileri dışında kalan “köy”, “kasaba” ve “ilçe” verileri “kırsal yerleşim” altında toplanmıştır. Bu nedenler çalışma grubundan toplanan veriler “kentsel yerleşim” ve “ kırsal yerleşim” olmak üzere iki

kategoriye ayrılmıştır.

Yaşam yerine göre ergenlerin öz-yeterlik inançlarında gruplar arası bir farkın olup olmadığını saptamak amacıyla ilişkisiz gruplar t-testi analizi uygulanmıştır. Bulgular Tablo 4.9'da sunulmuştur.

Tablo 4.9 Çalışan ergenlerin yaşam yeri değişkeni açısından genel öz-yeterlik inançları (t testi)

Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	t	p
kır	158	29.64	5.43	-2.392	.018*
kent	55	31.60	4.62		

*P<.05

Yaşam yeri değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarında gruplar arası düzeyde anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir (p<.05). Grup ortalamalarına bakıldığında kentte yaşayan ergenlerin, kırsal bölgelerde yaşayanlara göre daha güçlü yeterlik inançlarına sahip olduğu söylenebilir.

Gelişmiş kentsel bölgelerin gerek iş alternatifleri gerekse sosyal etkileşim çeşitliği açısından kırsal bölgelere göre daha zengin bir içeriğe sahip olduğu bilinmektedir. Sosyo-kültürel uyarıların zenginliğinin yanında kent yaşamı farklı zorlukları da içinde barındırmaktadır. Kent yaşamının kır yaşamına kıyasla kişilerin farklı zorluklar karşısında ayakta durmalarını zorunlu kılmasının onları daha mücadeleci yaptığı; bu durumun yeterliklerine olan inançlarını arttırdığı düşünülmektedir. Bununla birlikte kent yaşamının sunduğu zengin sosyo-kültürel çevrenin de öz-yeterlik inançları üzerinde olumlu etki gösterdiği söylenebilir.

Araştırma sonucu elde edilen bulguların önceki çalışmaların bulgularıyla tutarlı olduğu söylenebilir.

Brown ve arkadaşları (1999) kentsel alanlarda yaşayan öğrencilerin kırsal bölgelerde yaşayanlara göre farklı kariyer seçeneklerini bulma konusundaki yeterliklerine daha çok güvendiğini bulmuştur.

Yamauchi ve Greene (1997) ise kırsal bir adada yaşayan ergenlerin biyoloji dersi dışında kalan derslerde akademik becerilerine ilişkin öz-yeterlik inançlarının zayıf olduğu; ancak çevre koşulları nedeniyle hayvan ve bitkilerle kurdukları

etkileşimin öğrencilerin biyoloji alanındaki akademik yeterliklerine ilişkin inançlarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

4.2.1.5 “Anne ve babanın eğitim durumuna” göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Anne ve babanın eğitim düzeyi “okuma-yazması yok”, “ilkokul”, “ortaokul”, “lise” ve “üniversite” olmak üzere beş kategoriye ayrılarak sorulmuştur. Toplanan verilerin frekans dağılımları incelendiğinde anne eğitim düzeyinin %86 (n=183) oranında ilkokul; baba eğitiminin ise % 83 (n=177) oranında ortaokul düzeyinde olduğu görülmüştür. Gerek anne, gerekse baba eğitiminin normal dağılımı yansıtmaması ve öz-yeterlik inançları ile anlamlı bir korelasyon (anne eğitimi için: $r(213) = -.009, p > .05$; baba eğitimi için: $r(213) = .01, p > .05$) göstermemesi nedeniyle bu inceleme alanında gruplar arası bir karşılaştırma yapılamayacağı rapor edilmiştir

Ancak alan yazını anne-babanın öz-yeterlik inançlarının, sosyo-kültürel durumlarının ve çocuk yetiştirme tutumlarının çocuklarının öz-yeterlik inançları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Bandura ve arkadaşları (2001) çalışmaları sonucunda ailenin sosyoekonomik statüsü, anne-babanın öz-yeterlikleri ve çocuklarının mesleki tercihlerine ilişkin isteklerinin çocukların mesleki öz-yeterlikleri ile akademik amaçlarının oluşmasında aracı görevi gördüğünü bulmuştur.

Bununla birlikte çocuklarının başarısı için gerçekçi olmayan hedefler koyan ve başarısızlıkları karşısında fazlasıyla olumsuz tepki gösteren anne-babaların yetiştirdiği çocukların yeterlik inancını kaybettiği ve yüksek başarısızlık korkusuna sahip bireyler olduğu da farklı çalışmalarda ortaya konmuştur (Spielberger, 1966; Akt: Steinberg, 2007).

Bu çalışmada da anne-babanın eğitim durumunun ergenlerin öz-yeterlik inançları ile ilişkili olup olmadığı incelenmiş, ancak istatistiksel olarak yorumlanabilecek anlamlı bir sonuca ulaşamamıştır.

4.2.1.5 “Gelir düzeyi”ne göre çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Çalışmaya katılan ergenlerin ekonomik durumları açık uçlu bir soru yardımıyla ailelerinin yaklaşık olarak aylık geliri sorularak belirlenmiştir. Frekans analizine tabi tutulan ham verilerin dağılımını normale yaklaştırmak amacıyla veriler, asgari ücret baz alınarak “450 YTL ve altı” (N=92) ve “451 YTL ve üzeri” (N=121) olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Aylık gelir miktarı açısından çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının gruplar arası düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını saptamak amacıyla ilişkisiz gruplar t- testi uygulanmıştır. Bulgular Tablo 4.10’da sunulmuştur.

Tablo 4.10 Çalışan ergenlerin aylık gelir miktarı açısından genel öz-yeterlik inançları (t-testi)

Gruplar	n	$\bar{X}$	Ss	t	p
450 YTL ve altı	92	29.23	5.555	-2.226	.027*
451 YTL ve üstü	121	30.84	4.997		

p<.05*

Tablo 4.10 incelendiğinde aylık gelir miktarı açısından çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının farklılaştığı, farkın .05 düzeyinde anlamlı ($p=.027<.05$) olduğu görülmektedir. Grup ortalamalarına göre bu fark geliri 451 YTL ve üstü olanların lehinedir.

Bu bulgu birinci alt problemdeki korelasyon değeri ($r=.146$, $p<.05$) ile ilişkilendirilerek yorumlandığında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının ekonomik durumları ile birlikte doğrusal olarak arttığı söylenebilir. Başka bir ifade ile ekonomik açıdan kendisini güçlü hisseden bir kişinin yeterliklerine olan inançlarının da güçlü olabileceği düşünülmektedir. Farklı çalışmalarda da benzer bulgulara ulaşılmıştır.

Örneğin Griffiths (2006), kız ergenler üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada sosyoekonomik statü (SES) açısından kariyer öz-yeterlik inançlarının anlamlı düzeyde farklılaştığını bulmuştur [$F(3,275)= 2.85$, $p=.038<.05$]. Farkın kaynağı incelendiğinde düşük SES’e ait olan kız öğrencilerin kariyer öz-yeterliklerinin üst SES’te olanlara göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bununla beraber SES akademik öz-yeterlik

açısından da anlamlı bir fark oluşturmuştur [$F(3.275)= 8.66, p= .0001<.05$]. Bu farkın kaynağı incelendiğinde düşük SES’te olan kız öğrencilerin akademik öz-yeterlik puanlarının yüksek SES’te olanlara oranla daha düşük olduğu görülmüştür.

4.2.1.6 “Çalışma nedeni” değişkenine göre çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Çalışmaya katılan ergenlerin çalışma nedenleri “meslek edinme”, “ailemin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar”, “cinsiyetim”, “okul başarısızlığım”, “hayatıma bir an önce yön vermek istemem” ve “diğer nedenler” olmak üzere 6 kategoriye ayrılarak sorulmuştur. Toplanan verilerin frekans dağılımları incelendiğinde “cinsiyetim” seçeneğinin hiç tercih edilmediği; “okul başarısızlığım” seçeneğinin 8 kişi tarafından, “diğer nedenler” seçeneğinin ise 4 kişi tarafından seçildiği görülmüştür. Dağılımın eşit olmaması nedeniyle “okul başarısızlığı” ve “diğer nedenler”i içeren verilerin analize dahil edilmemesi, “meslek edinme” (N=85), “ailemin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar” (N=76) ve “hayatıma bir an önce yön vermek istemem” (N=40) nedenlerini seçen 201 kişinin verilerinin değerlendirmeye alınması uygun bulunmuştur. Çalışma nedeninin genel öz-yeterlik inançları açısından anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Bulgulara Tablo 4.11’de yer verilmiştir.

Tablo 4.11 Çalışan ergenlerin çalışma nedenine göre genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	25.047	2	12.523	.436	.648
Gruplar içi	5693.550	198	28.755		
Toplam	5718.597	200			

Tablo 4.11 incelendiğinde farklı çalışma nedenlerinin çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları üzerinde anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmektedir. Ergenleri çalışma hayatına yönlendiren nedenlerden analize dahil edilenlerin temelde birbiri ile ilişkili olması bu bulgunun nedeni olarak düşünülebilir. Özellikle “hayatıma bir an önce yön vermek istemem” ve “meslek edinme” seçeneklerinin birbiri ile ilişkisinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Çünkü ülkemizde genellikle ekonomik nedenlerle kişilerin erken yaşta hayatına yön vermek istediği, bunun içinde bir mesleğe yöneldiği görülmektedir.

Kozcu (1991) 12-18 yaşları arasında oto tamir ve makine torna iş kollarında çalışan 60 çırakla yaptığı çalışmada ergenlerin %62 oranında “meslek edinme”, %11 oranında ise “gelir sağlamak” nedeniyle çalışmaya yöneldiğini kaydetmiştir.

Bu iki sonucun benzerliği, iki çalışma arasında geçen 16 yıla rağmen ergenleri çalışmaya yönlendiren nedenlerde önemli bir değişimin olmadığını göstermesi bakımından anlamlıdır.

4.2.1.7 “Örgütsel aidiyet düzeyi” değişkenine göre çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi

Kişinin çalıştığı örgütle özdeşleşme düzeyinin örgüte uyumunu kolaylaştırdığı ve performansı olumlu olarak etkilediği (Coşkun, 2006) görüşünden yola çıkarak bu alt problemde çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının örgütsel aidiyet düzeyi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin örgütsel aidiyet düzeyini belirlemek amacıyla “*kendimi çalıştığım iş yerinin bir parçası gibi hissediyorum*” ifadesi 1’den (Kesinlikle Katılmıyorum) 5’e (Kesinlikle Katılıyorum) doğru derecelendirilmiştir. Frekans dağılımı incelendiğinde 213 katılımcıdan 10 (%4.7)’unun *K.Katılmıyorum*, 9 (%4.2)’unun *Katılmıyorum*, 46 (%21.6)’sının *Kararsızım*, 97 (%45.5)’sinin *Katılıyorum*, 51(%23.9)’inin ise *K.Katılıyorum* seçeneğini işaretlediği gözlenmiştir. Örgütsel aidiyet düzeyinin çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları üzerinde gruplar arası bir fark yaratıp yaratmadığı ise tek yönlü varyans analizi ile incelenmiş, bulgular tablo 4.12’de sunulmuştur.

Tablo 4.12 Çalışan ergenlerin örgütsel aidiyet düzeylerine göre genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	336.335	4	84.08	3.121	.016*
Gruplar içi	5604.153	208	26.94		
Toplam	5940.488	212			

*P<.05

Tablo 4.12 incelendiğinde, çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının örgütsel aidiyet düzeyine göre farklılaştığı ve farkın .05 düzeyinde anlamlı olduğu

görülmektedir. Farkın kaynağını incelemek amacıyla yapılan Tukey Analizine göre “*K.Katılmıyorum*” seçeneğini işaretleyenlerle “*Kararsızım*” ($p=.018<.05$); “*Katılıyorum*” ($p=.005<.05$) ile “*K.Katılıyorum*” ($p=.014<.05$) seçeneklerini işaretleyenler arasında anlamlı bir farkın olduğu gözlenmiştir. Genel öz-yeterlik inançları açısından bu fark “*Kararsızım*”, “*Katılıyorum*” ve “*K.Katılıyorum*” lehine anlamlıdır.

Bulgular örgüte düşük aidiyet düzeyi ile ondan daha güçlü aidiyet düzeyleri açısından genel öz-yeterlik inançlarının anlamlı olarak farklılaştığını göstermektedir. Buna göre güçlü örgütsel aidiyetin başka bir ifade ile kişinin kendisini çalıştığı örgütün bir parçası gibi hissetmesinin öz-yeterlik inançlarını olumlu yönde destekleyebileceği düşünülmektedir.

Van Knippenberg ve diğer (2002) örgütle yüksek düzeyde özdeşleşmenin çalışanların örgütten memnuniyetini arttırdığını ve örgüt çıkarları doğrultusunda çalışmalarını kolaylaştırdığını aktarmaktadır. Bunun da ötesinde grup içi işbirliğini arttırarak örgütün devamlılığını desteklemekte ve işi bırakma oranlarını azalttığını vurgulamaktadır.

4.3 KİMLİK DEĞİŞKENİNİN ÇALIŞAN ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARINI YORDAMA GÜCÜNE İLİŞKİN BULGULAR

Bu alt problemde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin kimliğin bütünü ve (a) kişisel, (b) sosyal, (c) kolektif kimlik boyutları açısından genel öz-yeterlik inancını yordama gücü “Kimlik Ölçeği”nden elde edilen veriler çerçevesinde incelenmiştir.

Kimlik değişkeninin bütünüün öz-yeterlik inançları üzerindeki yordayıcılık gücünü ölçmek amacıyla doğrusal regresyon; ölçek boyutlarının yordayıcılığını saptamak için ise çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bulgular Tablo 4.13, 4.14, 4.15, 4.16’ da sunulmuştur.

Tablo 4.13 Çalışan ergenlerde kimlik yönelimi- genel öz-yeterlik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları

Varyans Kaynağı	sd	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar arası	1	311.378	311.387	11.672	.001***
Grup içi	211	5629.101	26.678		
Toplam	212	5940.488			

***p<.001

Tablo 4.14 Çalışan ergenlerde kimlik yöneliminin- öz-yeterlik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri

Değişkenler	B	Standart Hata _B	β	t	p
Sabit	20.997	2.701		7.774	.000
Genel Kimlik Yönelimi	.099	.029	.229	3.416	.001
R= .229 R²=.052 P=.000 F= 11.67					

Tablo 4.14 ve 4.15'te sunulan doğrusal regresyon analizi sonucuna göre genel kimlik yöneliminin öz-yeterlik inançlarını anlamlı olarak yordadığı görülmektedir [$F(26.68) = 11.67, p < .001$]. Buna göre ölçeğin bütünü göz önünde bulundurulduğunda kimlik yönelimi toplam varyansın %5'ini açıklamaktadır.

Aşağıda kimlik değişkeninin kişisel, sosyal ve kolektif boyutlarının öz-yeterlik inançları üzerindeki yordayıcılık düzeylerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

4.3.1 Kişisel, sosyal ve kolektif kimlik boyutlarının genel öz-yeterlik inançları üzerindeki yordayıcılık gücünün incelenmesi

Kimliğin bütünü oluşturulan üç alt boyutun öz-yeterlik inançlarına yönelik yordayıcılığını gösteren bulgular Tablo 4.15 ve Tablo 4.16'da sunulmuştur.

Tablo 4.15 Çalışan ergenlerde kişisel, sosyal ve kolektif kimlik yönelimi ile öz-yeterlik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları

Varyans Kaynağı	sd	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar arası	3	456.276	152.092	5.796	.001***
Grup içi	209	5484.213	26.240		
Toplam	212	5940.488			

***p<.001

Tablo 4.16 Çalışan ergenlerde kişisel, sosyal ve kolektif kimlik yöneliminin öz-yeterlik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri

Değişkenler	B	Standart Hata _B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	19.399	2.795		6.940	.000		
Kişisel Kimlik	.154	.086	.163	1.799	.077	.225	.122
Sosyal Kimlik	.237	.089	-.087	-1.024	.307	.105	-.071
Kolektif Kimlik	.237	.100	.198	2.375	.018	.250	.162
R=.277 R² = .077 P=.001 F= 5.796							

Tablo 4.15 ve 4.16' da sunulan çoklu regresyon analizi sonucuna göre kişisel, sosyal ve kolektif kimlik yöneliminin öz-yeterlik inançlarını anlamlı olarak yordadığı görülmektedir [$F(26,24) = 5.796, p < .001$]. Analize dahil edilen üç değişken birlikte çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarındaki toplam varyansın %8'ini açıklamaktadır.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre yordayıcı değişkenlerin genel öz-yeterlik inançları üzerindeki görece önem sırası kolektif ($\beta = .198$), kişisel ($\beta = .163$) ve sosyal ($\beta = -.087$) kimliktir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise sadece kolektif kimlik değişkeninin genel öz-yeterlik inançları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu söylenebilir ($t = 2.373; p = .018 < .05$).

Başka bir ifade ile kimliğin özellikle küçük ve büyük grup aidiyetliklerine dayanan kolektif yönünün çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarını bireyi diğerlerinden tümüyle ayıran kişisel ve grup içindeki konumunu belirleyen sosyal yönünden daha çok açıkladığı söylenebilir.

De Cremer ve Vugt (1998) sosyal kategorizasyon durumunda kolektif kimliği ile özdeşimi güçlü kişilerin güçlü yeterlik inançları gösterdiğini kaydetmiş, bu durumu herhangi bir karşılaştırma durumunda kişilerin ait oldukları kategorinin değerlerini ön plana çıkartma ve dış grubu farklılaştırma eğilimine dayandırarak açıklamıştır. Özellikle kolektif kimliğin ödüllendirildiği durumlarda kişilerin kolektif amaçları gerçekleştirme noktasında daha istekli olduğu, güdülenme düzeyinin yükseldiği, dolayısıyla kişilerin yeterliklerine daha çok inandıkları bilinmektedir.

Bilgin (1996) bir gruba, örgüte, kategoriye ait olma duygusunun kişinin

sevilme, onaylanma, kendini ve diğerlerini kontrol etme, farklılaşma v.b. ihtiyaçlarla çeşitli sosyal gruplara yönelme gibi ihtiyaçlarını karşıladığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte üye olunan sosyal grupların bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını belirlemede önemli bir etkisinin olduğunu belirtmektedir.

Çalışmada kolektif kimlik ve örgütsel aidiyet puanları arttıkça öz-yeterlik inançlarının da artması bu görüş kapsamında değerlendirilebilir.

Bununla birlikte çalışmaya katılan ergenlerin yaşamlarının büyük bir bölümünü genellikle birincil tip ve feodal ilişkilerin ön planda olduğu kısıl kesimde (%73.5) geçirdiği görülmektedir. Bulgu bu veri ile birlikte “bireycilik- toplulukçuluk” yaklaşımı açısından yorumlandığında, benliğini içinde bulunduğu toplulukçu yapıdan ayırtıramamış ergenlerin öz-yeterlik inançlarını grup özdeşimleri bağlamında tanımlama ihtiyacı içinde olabilecekleri söylenebilir. Çünkü toplulukçuluk aileye, akrabalığa, örgüte ve giderek sosyal sisteme duygusal bağımlılık (Hofstede, 1980; Hofstede ve Spangerber, 1987; Akt: Göregenli, 1995) biçiminde ortaya çıkan bir eğilim olarak tanımlanmaktadır ve her ne kadar çalışma yaşamına başlayarak bir anlamda ekonomik yeterlikleri artsa da sosyal ilişkiler ağı içerisinde gerek ailesinden gerekse içinde bulunduğu toplumsal yapıdan ayırışmamış çalışan ergenlerin öz-yeterliklerini kişisel kimliklerinden çok kolektif kimlikleri çerçevesinde değerlendirmeleri beklenebilmektedir.

Çalışan çocuğun iş, aile ve içinde yaşadığı toplumda bir kimlik çatışması yaşayabileceği de belirtilmektedir. Bu kişilerden para kazanarak ailelerine katkıda bulunurken yetişkin rolü, anne-babalarına itaat ederken ve bir yetişkinle aynı işte çalışıyor olmalarına rağmen düşük ücret almayı kabul ederken ise çocuk rolü ile davranması beklenmektedir. Çeşitli sosyal bağlamlarda üstlendikleri bu roller kimlik gelişimleri açısından çatışmalar da doğurabilmektedir (Süslü, 2002).

Bu alt problem bağlamında elde edilen bulgular incelendiğinde sosyal kimliğin çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olmadığı görülmektedir. Bulgunun alan yazını ile çeliştiği görülmektedir.

Bandura (1997) yüksek düzeyde yeterlik inançlarının sosyal ilişkilerden

duyulan tatmini arttırdığını, beraberinde de kişiye yaşam doyumu sağladığını vurgulamaktadır. Bu görüş çerçevesinde Luszczyńska ve diğer (2005) yaşamın sosyal kalitesinin ve başarıya ilişkin tatmin duygusunun öz-yeterlik inancı güçlü insanlarda yüksek olmasının beklenebileceğini ileri sürmüş ve bu doğrultuda bulgulara ulaşmıştır. Çalışmaları sonucunda sosyal yaşam ve iş doyumu fazla olan işçilerin, yüksek okul başarısına sahip öğrencilerin genel öz-yeterlik inançlarının güçlü olduğunu bulmuşlardır.

Bu çalışmaya ait bulgular değerlendirildiğinde, çalışmaya katılan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları ile “başkalarına göre popüler oluşum”, “diğerleri üzerinde oluşturduğum izlenim”, “Politik ya da siyasi konulara olan ilgim”, “başkalarına göre çekiciliğim”, “başkalarının benim hakkında düşündükleri” gibi maddelerle ölçülen kimliğin sosyal yönünü ilişkilendirmekte güçlük çektiği söylenebilir.

Görüldüğü üzere tek başına kimlik genel öz-yeterlik inançlarındaki toplam varyansın %5’ini, kişisel ve kolektif olmak üzere iki alt boyutu da sırasıyla %5 ve %6’sını açıklamaktadır. Sosyal kimliğin ise belli bir yordayıcılık gücünün olmadığı görülmektedir. Kimliğin bütününe yordayıcılık gücünün alt boyutundan daha düşük çıkması sosyal kimlik boyutunun yordayıcılığının olmaması ile açıklanabilir. Kolektif kimliğin üç alt boyut içinde en yüksek yordayıcılık gücüne sahip olduğu görülmektedir.

4.4 ÇALIŞAN ERGENLERDE GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARI İLE SOSYAL KARŞILAŞTIRMA EĞİLİMİ İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Bu alt problem bağlamında çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarıyla sosyal karşılaştırma eğilimleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bunun için INCOM-T ve Genel Öz-Yeterlik Ölçeği’nden elde edilen veriler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucu korelasyon katsayısı .192, p değeri ise .005 olarak hesaplanmıştır [$r(213) = .192, p < .01$]. Bulgu, çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin sosyal karşılaştırma eğilimleri ile genel öz-yeterlik inançları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığını göstermiştir. Başka bir ifade ile sosyal karşılaştırma eğiliminin arttıkça genel öz-yeterlik inançları da artacağı söylenebilir. Bu bulgunu alan yazınıyla paralellik göstermektedir.

Luszczynska ve arkadaşlarının (2004) lise öğrenimi gören ergenlerle gerçekleştirdiği kültürler arası bir çalışmada Türk örneklemini için sosyal karşılaştırma yönelimi ile öz-yeterlik arasındaki ilişki $.15$ ($r = .15$, $p < .001$) düzeyinde pozitif ve anlamlı olarak bulunmuştur. Bu ilişki Polonya örneklemini için $.13$ ($r = .13$, $p < .001$) düzeyinde pozitif ve anlamlı iken, Macaristan ve ABD örneklemelerinde anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir.

4.5 ÇALIŞAN ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARININ SOSYAL KARŞILAŞTIRMA EĞİLİMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİNE İLİŞKİN BULGULAR

Bu alt problemde INCOM-T'nin “performans-beceri” ve “görüş” boyutlarından elde edilen veriler çerçevesinde Genel Öz-Yeterlik Ölçeğinden elde edilen verilere çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. INCOM-T'nin bütünü ile performans boyutu arasında yüksek korelasyon ($r = .94$) bulunması nedeniyle çoklu regresyon analizine INCOM-T'nin bütünü dahil edilmemiştir. Bulgular Tablo 4.17 ve 4.18’te sunulmuştur.

Tablo 4.17 Çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğiliminin performans ve görüş boyutu ile öz-yeterlik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları

Varyans Kaynağı	sd	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar arası	2	241.183	120.592	4.443	.013
Grup içi	210	5699.305	27.140		
Toplam	212	5940.488			

* $p < .05$

Tablo 4.18 Çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğiliminin performans ve görüş boyutunun öz-yeterlik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri

Değişkenler	B	Standart Hata _B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	24.786	1.984		12.496	.000		
Performans	.211	.087	1.984	2.416	.017	.201	.164
Görüş	.022	.158	.087	.139	.890	.118	.010
$R = .201$ $R^2 = .041$ $P = .013$ $F = 4.443$							

Tablo 4.17 ve 4.18 incelendiğinde sosyal karşılaştırma eğiliminin performans ve görüş boyutunun birlikte, genel öz-yeterlik inançlarını anlamlı ancak düşük

düzeyde yordadığı görülmektedir [$F(27,140) = 4.443, p < .05$]. Başka bir ifade ile sosyal karşılaştırma eğiliminin iki alt boyutu öz-yeterlik inançlarındaki toplam varyansın yaklaşık %4'ünü açıklamaktadır.

Standardize edilmiş regresyon kat sayısına göre yordayıcı değişkenlerin genel öz-yeterlik inançları üzerindeki görelî önem sırası performans ($\beta = 1.984$) ve görüştür ($\beta = .087$). Regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde ise sadece performans değişkeninin genel öz-yeterlik inançları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir ($t = 2.416, p < .05$).

Alan yazınında bu bulguya paralel kuramsal bilgilerin ve ampirik sonuçların olduğu görülmektedir.

Bandura (1989) ve Schunk ve Meece (2006) öz-yeterliğe ilişkin bilgilerin genellikle sosyal karşılaştırma sürecinde diğer insanların performansları ya da yeteneklerinin karşılaştırılması sonucu elde edildiğini vurgulamaktadır. Bandura (1997)'ya göre sosyal karşılaştırma ile yapılan öz değerlendirme kişilerin öz-yeterlik inançlarını güçlendiren ya da zayıflatan bir yoldur. O, kendi performanslarını diğerlerinden üstün algılayanların performanslarını zayıf algılayanlara göre daha güçlü yeterlik inançlarına sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Macek ve Jezek (2007) ergenlerde ebeveyn ve arkadaş ilişkisinin global öz-değerlendirme, benlik saygısı ve öz-yeterlik üzerindeki etkilerini incelediği bir çalışmada arkadaşlık ilişkilerindeki kalitenin artmasıyla birlikte öz-yeterlik inançlarının güçlendiğini, bunun da özellikle orta ve ileri ergenlikte gözlemlendiği belirtilmiştir. Aynı çalışmada akranlarla karşılaştırmanın öz-yeterlik inancını yordamada ebeveynlere ilişkin algılardan daha güçlü olduğunu göstermiştir.

Ancak buna karşın alan yazınında sosyal karşılaştırma eğilimi ile öz-yeterlik inançları arasında bir ilişkinin olmadığına ya da sosyal karşılaştırma eğiliminin öz-yeterlik inançları üzerinde yordayıcılığının bulunmadığına dair bulgular da bulunmaktadır. Örneğin Vrugt ve Koenis (2002) Hollanda üniversitelerinde çalışan 123 akademik personelde algılanan öz-yeterlik, kişisel amaçlar, sosyal karşılaştırma ve bilimsel üretkenliği incelediği bir çalışmada karşılaştırma yöneliminin öz-yeterlik inançlarını anlamlı olarak yordamadığı gözlemiştir.

Luszczynska ve arkadaşlarının (2005) çalışmasında ise genel öz-yeterlik inançları ve sosyal karşılaştırma eğilimi arasında kayda değer anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Araştırmacılar bu durumu ölçme aracı olarak kullandıkları Sosyal Karşılaştırma Yönelimi Ölçeği'nin (Gibbons ve Buunk, 1999; Luszczynska ve diğer, 2004b) aşağı ya da yukarı karşılaştırma eğilimlerinden herhangi birine gönderme yapmaksızın sadece genel karşılaştırma eğilimini ölçmesine dayandırarak açıklamıştır. Çünkü bazı bireyler sıklıkla yukarı doğru karşılaştırma yaparken bazıları aşağı doğru karşılaştırma yapma eğiliminde olmaktadır.

Yukarıdaki yorumu bu araştırma için de geçerlidir. Regresyon analizi sonucu bulunan anlamlı ancak düşük ilişkinin, INCOM-T'nin sadece sosyal karşılaştırma eğiliminin varlığını ölçmesinden, yukarı ya da aşağı karşılaştırma gibi bir yön belirtmemesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

4.6 ÇALIŞAN ERGENLERİN GENEL ÖZ-YETERLİK İNANÇLARININ KOLEKTİF KİMLİK YÖNELİMİ, SOSYAL KARŞILAŞTIRMA EĞİLİMİ VE İLGİLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİNE İLİŞKİN BULGULAR

Bu alt problemde genel öz-yeterlik inançları ile anlamlı ilişki ve öz-yeterlik inançları bağlamında gruplar arası düzeyde anlamlı farklılaşma gözlenen değişkenlerin genel öz-yeterlik inançlarını birlikte ne derece yordayabildiği incelenmiştir. Bu amaçla çoklu regresyon analizi uygulanmış, bulgular tablo 4.19 ve 4.20'de sunulmuştur.

Tablo 4.19 Çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğilimi, kolektif kimlik yönelimi, örgütsel aidiyet, gelir düzeyi ve yaşam yeri ile öz-yeterlik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları

Varyans Kaynağı	sd	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar arası	4	751.968	187.992	7.536	.000**
Grup içi	208	5188.520	24.945		
Toplam	212	5940.488			

***p<.001

Tablo 4.20 Çalışan ergenlerde sosyal karşılaştırma eğilimi, kolektif kimlik yönelimi, örgütsel aidiyet, gelir düzeyi ve yaşam yerinin öz-yeterlik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri

Değişkenler	B	Standart Hata _B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	12.560	3.085		4.072	.000		
Kol.Kimlik Yön.	.254	.080	.212	3.192	.002	.250	.216
Gelir düzeyi	.930	.390	.154	2.387	.018	.146	.163
Sosyal Karşılaştırma (Performans)	.200	.072	.185	2.772	.006	.201	.189
Örgütsel aidiyet	.871	.346	.165	2.516	.013	.162	.172
R=.374 R² = .14 P=.000 F= 8.445							

Tablo değerleri incelendiğinde analize dahil edilen değişkenlerin genel öz-yeterlik inançlarını anlamlı olarak yordadığı [$F(24.570) = 8.445, p < .001$] görülmektedir. Bu dört değişken öz-yeterlik inançlarına ilişkin toplam varyansın % 14'ünü açıklamaktadır.

Standardize edilmiş regresyon kat sayısına göre (β), yordayıcı değişkenlerin genel öz-yeterlik inançları üzerindeki görece önem sırası kolektif kimlik ($\beta = .212$), sosyal karşılaştırma eğilimi performans boyutu ($\beta = .185$), örgütsel aidiyet düzeyi ($\beta = .165$) ve gelir düzeyi ($\beta = .154$) şeklindedir.

Regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde analize dahil edilen tüm değişkenlerin genel öz-yeterlik inançları üzerinde anlamlı birer yordayıcı olduğu görülmektedir (kolektif kimlik: $t = 3.192, p = .002 < .01$; gelir düzeyi $t = 2.387, p = .018 < .05$; sosyal karşı-performans: $t = 2.772, p = .006 < .01$; örgütsel aidiyet düzeyi $t = 2.516, p = .013 < .05$).

Çoklu regresyon analizi sonucu özellikle kolektif kimliğin öz-yeterlik inançları üzerinde diğer değişkenlere oranla daha etkili bir yordayıcı olduğunu göstermektedir. Kolektif kimlik ve öz-yeterlik ilişkisinin bundan sonraki çalışmalarda farklı bakış açıları ile ele alınıp incelenmesinin konunun çözümlenmesi açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bununla birlikte çoklu regresyon analizine dahil edilen değişkenlerin çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyansın sadece %14'lük kısmını açıkladığı görülmektedir. Bu bulgunun bağımlı değişken olan

genel öz-yeterlik inançlarının çözümlenmesi zor, karmaşık yapısını ortaya koyduğu düşünülmektedir. Öte yandan öz-yeterlik inançlarının benlik saygısı, denetim odağı, amaç yönelimi, performans beklentisi, kaygı düzeyi vb. gibi başka değişkenlerce açıklanabileceğini göstermektedir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmanın alt problemlerine yönelik olarak toplanmış verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçlar ve öneriler yer almaktadır.

Sonuçlar

1. Çalışmaya katılan ergenlerin anne- babalarının eğitim düzeyi incelendiğinde anne eğitim düzeyinin %86 (n=183) oranında ilkokul; baba eğitiminin ise % 83 (n=177) oranında ortaokul düzeyinde olduğu görülmüştür.

2. Çalışmaya katılan ergenlerin çıraklık eğitimi kapsamında çalışmaya başlama nedenlerinde ilk sırada % 40'la “bir meslek sahibi olma”, ikinci sırada %36 ile “ekonomik nedenler”, üçüncü sırada %19'la “hayata bir an önce yön verme” maddeleri seçilmiştir.

3. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenler gerek haftada bir gün eğitim gördükleri çıraklık eğitim merkezinde, gerekse çalıştıkları işletmede herhangi bir psikolojik danışma ve profesyonel rehberlik hizmetinden yararlanmadıklarını belirtmişlerdir. Rehberlik hizmetleri merkezin öğretmenleri, işletmedeki sorumlu yöneticileri ve İK sorumlusu tarafından verilmektedir.

4. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları % 4 oranında orta altı, % 23 oranında orta, % 44.1 oranında orta üstü ve % 28.6 oranında yüksek düzeydedir. Çalışmaya katılan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının büyük oranda “orta üstü” düzeyde olduğu görülmektedir.

5. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları ile gelir [$r(213) = .14, p < .05$], örgütsel aidiyet [$r(213) = .16, p < .05$] ve yaşam yeri [$r(213) = .16, p < .05$] değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna karşın genel öz-yeterlik inançları ile yaş, cinsiyet, çalışma süresi, çalışılan bölüm, çalışma süresi ve anne-babanın eğitim durumu değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki kaydedilmemiştir.

6. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik

inançlarında cinsiyet, yaş, bölüm, çalışma süresi, anne- babanın eğitim durumu, çalışma nedeni değişkenlerine göre anlamlı bir fark bulunmazken yaşam yeri, gelir ve örgütsel aidiyet değişkenleri açısından anlamlı bir fark bulunmuştur.

7. Çalışmaya katılan ergenlerin kişisel ve kolektif kimlik yönelimlerinin sosyal kimliğe oranla daha güçlü olduğu bulunmuştur.

8. Çıracılık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyansın %5'ini kimlik değişkeninin açıkladığı bulunmuştur. Çoklu regresyon analizine göre kimliğin üç alt boyutu birlikte (kişisel, sosyal, kolektif) çalışan ergenlerdeki genel öz-yeterlik inançlarının % 8'ini açıklamaktadır [$F(26.24) = 5.796, p < .001$]. Regresyon katsayısının anlamlığına ilişkin t-testi sonuçlarına göre kolektif kimlik değişkeni dışındaki kimlik boyutlarının anlamlı birer yordayıcı olmadığı gözlenmiştir.

9. Çıracılık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarının kişisel ($t = -3.840, p < .01$) ve kolektif kimlik ($t = -2.259, p < .05$) yönelimlerine göre anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Sosyal kimlik yönelimi açısından böyle bir fark gözlenmemiştir.

10. Çıracılık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin sosyal karşılaştırma eğilimleri %5.2 oranında yüksek, %32 oranında orta üstü, %43 oranında orta, , %15 oranında orta altı ve %4.5 oranında düşük düzeydedir. Çalışmaya katılan ergenlerin orta düzeyde sosyal karşılaştırma eğilimi gösterdiği görülmektedir.

11. Çıracılık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları ile sosyal karşılaştırma eğilimleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur [$r(213) = .192, p < .01$].

12. Çoklu regresyon analizine göre sosyal karşılaştırma eğiliminin performans ve görüş boyutu birlikte çıracılık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyansın %4'ünü açıklamaktadır [$F(27.140) = 4.443, p < .05$]. Regresyon katsayısının anlamlığına ilişkin t-testi sonuçlarına göre sadece performans boyutunun genel öz-yeterlik inançlarını anlamlı olarak yordadığı; başka bir ifadeyle sosyal karşılaştırma eğilimi tarafından açıklanan toplam varyansın tümünün performans boyutuna dayandığı kaydedilmiştir. Görüş boyutunun ise genel

öz-yeterlik inançlarını yordama açısından bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

13. Bağımlı değişken ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi bulunan değişkenlerin genel öz-yeterlik inançlarını birlikte ne derece yordayabildiği incelenmiştir. Regresyon analizi sonucunda analize dahil edilen değişkenlerin (örgütsel aidiyet, kolektif kimlik, sosyal karşılaştırma-performans, ailenin aylık gelir düzeyi) değişkenlerinin genel öz-yeterlik inancına ilişkin toplam varyansın %14'ünü anlamlı olarak açıkladığı bulunmuştur.

Öneriler

Araştırma bulguları çerçevesinde uygulayıcılar ve araştırmacılar için şu öneriler geliştirilmiştir:

Uygulayıcılar için öneriler:

1. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin kendilerini tanıma, geliştirilmesi gereken yönlerini keşfetme, iletişim becerilerini artırma, sosyal ilişkilerini güçlendirme amacıyla belirli aralıklarla psiko-eğitim programlarının hazırlanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

2. Sonuçlar arasında örgütsel aidiyetin genel öz-yeterlik inançları açısından etkili bir değişken olduğu görülmektedir. Çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin örgüte bağlılığını arttırmak amacıyla spor turnuvaları, halk dansları ve tiyatro etkinlikleri, özel gün kutlamaları gibi örgüt içindeki sosyal etkileşimi güçlendirecek aktivitelerin düzenlenmesinin etkili olacağı düşünülmektedir.

3. Ayrıca bu tür aktivitelerin genel öz-yeterlik inançları ile anlamlı ve pozitif ilişkisi gözlenen kent yaşamı kültürünün ergenler tarafından içselleştirilmesi için de iyi bir araç olacağı öngörülmektedir.

4. Sosyal karşılaştırma eğiliminin performans boyutunun çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu bulunmuştur. Bu nedenle küçük rekabet koşulları ve etkili ödüllendirme sisteminin oluşturulmasının çalışan ergenlerin işletme içindeki motivasyonlarını arttıracığı, performanslarını olumlu yönde etkileyeceği bunun da yeterlik inançlarını güçlendireceği düşünülmektedir.

Araştırmacılar için öneriler:

1. Bu araştırmanın evrenini Denizli’de faaliyet gösteren bir hazır giyim işletmesinde çıraklık eğitim programı kapsamında çalışan ergenler oluşturmaktadır. Araştırma,

a) değişik sektörlerde faaliyet gösteren büyük ve küçük ölçekli sanayi kuruluşlarında,

b) aynı sektörde faaliyet gösteren kuruluşlarda,

c) aynı sektörde farklı illerde faaliyet gösteren kuruluşlarda çalışan ergenler ile gerçekleştirilebilir.

2. Araştırma kapsamında sadece çıraklık eğitime devam eden ergenlerle çalışılmıştır. Oysaki farklı kuruluşlarda çıraklık eğitim merkezi gibi resmi bir eğitim kurumuna bağlı olmadan çalışan pek çok ergen bulunmaktadır. Büyük ölçüde kayıt dışı olarak çalıştırılan bu ergenlerle çalışmanın “çalışan ergen” olgusunun bütünlüğünün anlaşılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3. Çalışmada çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları incelenmiş ve ergenlerin “orta üstü” düzeyde yerlik algısına sahip olduğu görülmüştür. Genel öz-yeterlik inançları ile birlikte işletme içinde performans gösterilen görevlere ilişkin öz-yeterlik inançlarının incelenmesinin çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının anlaşılmasında yeni bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

4. Çalışmaya katılan ergenlerin büyük bölümü gerek çıraklık eğitim programına gerekse bir işletmeye bağlı olarak çalışmaya yeni başlamıştır. Çalışmanın en azından bir yıl sonra aynı katılımcılarla yeniden gerçekleştirilmesi çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerde öz-yeterlik inançlarının boylamsal olarak incelenmesini sağlayacaktır. Boylamsal bir çalışmanın olguyu farklı yönleriyle açıklamada daha etkili olacağı düşünülmektedir.

5. Çalışmada sosyal karşılaştırma eğilimini genel olarak ölçen INCOM-T

ölçeği kullanılmıştır. Bu yaklaşımın genel öz-yeterlik inançlarını yordama açısından çok da yeterli olmadığı görölmektedir. Bu nedenle, bundan sonraki çalışmalarda genel öz-yeterlik inançlarının sosyal karşılaştırmanın yönü (aşağı ve yukarı doğru karşılaştırma eğilimi) açısından incelenmesinin daha etkili olacağı düşünölmektedir.

6. Regresyon analizi sonucu elde edilen bulgular sosyal karşılaştırma eğilimi performans boyutu, kimlik, örgütsel aidiyet ve ailenin aylık gelir düzeyi gibi değişkenlerin çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin toplam varyansın %14' ünü açıkladığı bulunmuştur. Bu bulgu öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyansın %83'ünün başka değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Konunun benlik saygısı, kimlik statüsü, amaç yönelimi ve öğrenilmiş çaresizlik gibi psiko-sosyal; bireycilik-toplulukçuluk ve anne-baba tutumları gibi sosyo-kültürel; performans beklentisi ve kaygı düzeyi gibi psikolojik değişkenler çerçevesinde incelenmesinin öz-yeterlik inançlarına ilişkin varyansın açıklanmasına katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

KAYNAKLAR

Abrams, H. & Hogg, M.A. (1988). Comments on The Motivational Status of Self-Esteem in Social Identity and Intergroup Discrimination. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18. pp. 317-334.

Allison, K.R., vd, (1999). Self- Efficacy and Participation in Vigorous Physical Activity by Highschool Students. *Health, Education and behaviour*. Vol. 26 (1). Pp. 12-24. Retrieved Nov.,26, 2007 from Sage Publications. www.sagepublications.com

Akkapulu, E. (2005). *Ergenin Sosyal Yetkinlik Beklentisini Yordayan Bazı Değişkenler* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Balkıs, M. vd, (2005). Şiddete Yönelik Tutumların Öz-Yeterlik, Medya, Şiddete Yönelik İnanç, Arkadaş Grubu ve Okula Bağlılık Duygusu İle İlişkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, (6), 2. S.81-97.

Bandura, A. (1977). Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, Vol.84, No.2. P.191-215. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Bandura, A. (1982). Self-Efficacy Mechanisms in Human Agency. *American Psychologists*, Vol.37, No.2. pp. 122-147. <http://www.des.emory.edu/mfp/self-efficacy.html>

Bandura, A. (1989). Social Cognitive Theory. In R. Vasta (Ed.), *Annals of Child Development*. Vol.6. *Six Theories of Child Development* (pp.1-60).CT: JAI Press., Greenwich. <http://www.des.emory.edu/mfp/self-efficacy.html>

Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Vol:50. P.248-287.

Bandura, A. (1998). Personal and collective efficacy in human adaptation and change. *Advances in Psychological Science: Vol.1. Personal, social and cultural aspects*. (J.G. Adair, D. Belanger, & K.L. Dion (eds.)). Psychology Press., Hove, UK.

Bandura, A. vd, (2001). Self-Efficacy Beliefs As Shapers of Children's Aspirations and Career Trajectories. *Child Development*. Vol.72, No.1.Pp.187-206.

Bandura, A. & Cervone, D. (1983). Self-Evaluative and Self-Efficacy Mechanisms Governing The Motivational Effects of Goal Systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 45, No.5. P. 1017-1028. <http://www.des.emory.edu/mfp/self-efficacy.html>

Bandura, A. vd, (1988). Perceived Self-Efficacy in Coping With Cognitive Stressors and Opioid Activation. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 55, No.3. P.479- 488

Bandura, A. & Locke, E.A. (2003). Negative Self-Efficacy and Goal Effects Revisited. *Journal of Applied Psychology*, Vol.88, No.1.P.87-99.

Bandura, A. & Schunk, D.H. (1981). Cultivating Competence, Self-Efficacy, and Intrinsic Interest Through Proximal Self-Motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.41, No.3. pp.586-598. Retrieved July, 10, 2007 from PsycARTICLES.

Bayramkaya, E. vd, (2005). Ergenlerde Sosyal Fobi İle Depresyon, Öz Kavramı, Sigara Alışkanlığı Arasındaki İlişki. *Psikofarmakoloji Bülteni*, Sayı.15. S.165-173.

Berkem, M. (2001). Dalış Sporü Eğitim Süreci İçindeki Öğrencilerle Eğitimcilerin Ruhsal Farklılıkları. *Klinik Psikiyatri*, No.4. S.38-41.

Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşagında Kimlik Sorunu*. EgeYayıncılık, İzmir.

Bilgin, N. (1996). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. Bağlam Yayıncılık, Ankara.

Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Aşına Kitaplar, Ankara.

Birkök, C.M. (1994). *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bong, M. & Clark, R.E. (1999). Comparison Between Self-Concept and Self-Efficacy in Academic Motivation Research. *Educational Psychologist*, Vol. 34 (3).

Bong, M. & Skaalvik, E.M. (2003). Academic Self-Concept and Self-Efficacy: How Different Are They Really? *Educational Psychology Review*, Vol.15, No.1. pp.1-40. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Boardman, J.D. & Robert, S.A. (2000). Neighborhood Socioeconomic Status and Perceptions of Self-Efficacy. *Sociological Perspectives*, Vol.43, No.1. pp. 117-136. Retrieved December, 27, 2007 from SocINDEX Database.

Bouffard-Bouchard, T. (1990). Influence of Self-Efficacy on Performance in a Cognitive Task. *Journal of Social Psychology*, Vol. 130 (3). Pp. 353-363. Retrieved Nov.,10, 2007 from MEDLINE database.

Brown, C. vd, (1999). Career Exploration and Self-Efficacy of High School Students: Are There Urban/ Suburban Differences? *Journal of Career Assessment*, Vol.7, No.3. pp. 227-37. Retrieved December, 27, 2007 from Eric Database.

Buunk, P.B. vd, (2001). The Affective Consequences of Social Comparison As Related to Professional Burnout and Social Comparison Orientation. *European Journal of Social Psychology*, Vol.31, P. 337-351.

Buunk, P.B. vd, (2005). Social Comparisons at Work Related to a Cooperative Social Climate and to Individual Differences in Social Comparison Orientation.

Applied Psychology: An International Review, 54 (1). P.61-80. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Chin, D. & Kameoka, V.A. (2002). Psychosocial and Contextual Predictors of Educational and Occupational Self-Efficacy Among Hispanic Inner-City Adolescents. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, Vol.24, No. 4.Pp. 448-466. Retrieved Nov.,26, 2007 from Sage Publications. <http://hjb.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/4/448>

Conway, M. & Ross, M. (1984). Getting What You Want by Revising What You Had. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 47(4). P:738-748. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Coşkun, H. (2004). Kimlik Ölçeğinin Bir Türk Örneğinde Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 7 (14). Ss.49-60.

Çetinkaya, H. (2004). *Beden İmgesi, Beden Organlarından Memnuniyet, Benlik Saygısı, Yaşam Doyumu ve Sosyal Karşılaştırma Düzeyinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşması* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

De Cremer, D., & Vugt, M. (1998). Collective Identity and Cooperation in a Public Goods Dilemma: A Matter of Trust or Self-Efficacy. *Current Research in Social Psychology*, 3, 1-11.

Desivilya, H.S. & Eizen, D. (2005). Conflict Management in Work Teams: The Role of Social Self-Efficacy and Group Identification. *The International Journal of Conflict Management*, Vol.16, No. 2. Pp. 183- 208. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Doise, W. (1988). Individual and Social Identities in Intergroup Relations. *European Journal of Social Psychology*, Vol.18. pp. 99-111.

Dumas, F. vd, (2005). Social Comparison in The Classroom: Is There a Tendency to Compare Upward in Elementary School. *Current Research in Social Psychology*, Vol. 10, No. 12. P.166-187. Retrieved August, 9, 2007 from <http://www.uiowa.edu/~grpproc/crisp/crisp.html>

Erözkan, A. (2004). Lise Öğrencilerinin Sosyal Karşılaştırma ve Depresyon Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Gore Incelenmesi. 13. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, İnönü Üniversitesi, 4-9 Temmuz, Malatya.

Ermeç, E. G. (2007). *İlköğretim Okullarının Bürokratikleşme Düzeyi İle Öğretmen Morali Arasındaki İlişkiler*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Festinger, L. (1950). Informal Social Communication. *Psychological Review*, 57. P. 271-282. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Festinger, L. & Thibaut, J. (1951). Interpersonal Communications in Small Groups. *Journal of Abnormal & Social Psychology*, Vol. 46. P. 92-99. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Flores, L.Y. vd, (2006). The relation of acculturation, problem-solving appraisal, and career decision making self-efficacy to Mexican American high school students' educational goals. *Journal of Counseling Psychology*, Vol.53, No.2. Pp. 260-266.

Flum, H. (1994). Styles of identity formation in early and middle adolescence. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, vol. 120 (4). Retrieved July,10, 2007 from Medline.

Freedman, J.L. vd, (1978). *Sosyal Psikoloji*.(1.basım), Çeviren: Ali Dönmez. İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

George, L. (1998). Self and Identity in Later Life: Protecting and Enhancing The Self. *Journal of aging and identity*, Vol.3, No.3, P. 133-152.

Goethals, G.R. (2001). Peer Effects, Gender and Intellectual Performance Among Students Highly Selective College: A Social Comparisons of Abilities Analysis. *Discussion paper, funding provided through the Williams Project on the economics of higher education*, Andrew W. Mellon Foundation, New York. Retrieved July,10, 2007 from ERIC database.

Göregenli, M. (1995). Kültürümüz Açısından Bireycilik-Toplulukçuluk Eğilimleri: Bir Başlangıç Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10 (35), 1-14.

Griffiths, H.J. (2006). *Academic Self-Efficacy, Career Self-Efficacy, And Psychosocial Identity Development: A Comparison Of Female College Students From Differing Socioeconomic Status Groups*. (Doctor Of Philosophy), North Carolina State University, NC. Retrieved September 19, 2007 from ProQuest. <http://proquest.umi.com>

Gürsoy, F. Vd, (2005). Yetiştirme Yurdunda Kalan ve Kalmayan Ergenlerin Benlik Tasarım Düzeylerinin İncelenmesi. *Eğitim Araştırmaları*, Yıl.5, Sayı.21. S.24-34.

Gültekin, F. (2001). Lise Öğrencilerinin Kendini Açma Davranışlarının Kimlik Gelişim Düzeyleri Açısından İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt.14, Sayı.1. S.231-241.

Harlak, H. (2000). *Önyargular: Psikososyal Bir İnceleme*. Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Havighurst, R.J. (1980). Social and Developmental Psychology: Trends Influencing The Future of Counseling. *The Personnel and Guidance Journal*. P. 328-333. Retrieved April, 20, 2007 from PsycARTICLES.

Hunter, J.A. vd, (2000). Social Attribution, Self-Esteem, and Social Identity. *Current Research in Social Psychology*, Vol.5, No.7. <http://www.uiowa.edu/~grpproc/crisp/crisp.html>

Isobe, C. & Ura, M. (2006). Effects of Intergroup Upward Comparison, Trait Self-Esteem, and Identity Shift on State Self-Esteem and Affect in Upward Comparison with In-group Members. *Asian Journal of Social Psychology*, Vol.9.

P:50-58. Retrieved April, 20, 2007 from Blackwell.

Ji.Y.P. vd, (2004). Vocational Interests and Career Efficacy Expectations in Relation to Occupational Sex-typing Beliefs for Eight Grade Students. *Journal of Career Development. Vol.31, No.2.* Pp.143-154.

Judge, T.A. vd, (2007). Self-Efficacy and Work- Related Performance: The Integral Role of Individual Differences. *Journal of Applied Psychology, Vol.92, No.1.* Pp. 107-127. Retrieved Nov., 15, 2007 from PsycARTICLES.

Karahan, T.F. vd, (2006). Lise Öğrencilerinde Sosyal Yetkinlik Beklentisi ve Otomatik Düşüncelerin, Yaşanılan Sosyal Birim ve Cinsiyet Açısından İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, Cilt.3, Sayı.26.S.35-45*

Katz-Navon, T.Y. & Erez, M. (2005). When Collective- and Self-Efficacy Affect Team Performance: The Role of Task Interdependence. *Small Group Research, Vol.36, No.4.* Pp.437- 465. Retrieved Nov.,26, 2007 from Sage Publications. www.sagepublications.com

Kesgin, E. (2006). *Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik Düzeyleri İle Problem Çözme Yaklaşımlarını Kullanma Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Denizli İli Örneği)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Klein,W. (1997). Objective Standards Are Not Enough: Affective, Self Evaluative and Behavioral Responses to Social Comparison Information. *Journal of Personal and Social Psychology, Vol. 72(4).* P. 763-774. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Klein, W.M.P.& Goethals, G.R. (2002). Social Reality and Self-Construction: A Case of “Bounded Irrationality?” *Basic and Applied Social Psychology, 24(2).* pp.105-114. Retrieved November, 12, 2007 from PsycARTICLES.

Kocacık, F. (2003). Üniversite Gençliğinde Kimlik Bunalımı: Farklılaşma ve Özdeşleşme (Bütünleşme). *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Tartışmaları Dergisi, Sayı.1. S.1-10*

Kozcu, Ş. (1991). Çıraklarla İlgili Bir Ön Çalışma (Derleyenler: E. Konanç, İ. Gürkaynak, A. Egemen) *Çocuk İstismarı ve İhmali* içinde (91-98). Gözde Repro Ofset, Ankara.

Köseoğlu, P. Vd, (2007). Yabancı Dilde Hazırlanan Bir Genel Öz-Yeterlik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu (12-14 Mayıs) Bildiriler Kitabı.* Ankara: Tika. S.285-289.

Lightsey, O.R. vd, (2006). Generalized self-efficacy, self-esteem, and negative affect. *Canadian Journal of Behavioral Science, Vol.38 (1).* pp.72-80.

Lorsbach, A.W. & Jinks, J. (1999). Self-Efficacy Theory and Learning Environment Research. *Learning Environments Research, Vol.2.* pp. 157-167. Retrieved April 17, 2007, from Kluwer Academic Publishers database.

Luszczynska, A. vd, (2005). General Self-Efficacy in Various Domains of Human Functioning: Evidence From Five Countries. *International Journal of Psychology*, 40(2), pp.80-89. Retrieved April 20, 2007, from Academic Search Premier database.

Luszczynska, A. vd, (2004). Self Regulatory Cognitions, Social Comparison, and Perceived Peers' Behaviors As Predictors of Nutrition and Physical Activity: A Comparison Among Adolescents in Hungary, Poland, Turkey, and USA. *Psychology and Health*, Vol.19,No.5, P.577-593. Retrieved April 20, 2007, from Academic Search Premier database.

Macek, P. & Jezek, S. (2007). Adolescents Assessments of Parents and Peers: Relationships to self-esteem and self-efficacy. *Ceskoslovenska Psychologie*, Issue 51, Pp.26-36. Retrieved April 20, 2007, from Academic Research Library.

Markus, R.H. & Kitayama, S. (1991). Culture and The Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation. *Psychological Review*, Vol.98, No.2. P.224-253.

Maalouf, A. (2002). *Ölümcül Kimlikler*, Çeviren Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Özgün, M.S. (2007). *Okul Psikolojik Danışmanlarının Kişilik Özellikleri İle Mesleki Yetkinlik Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Özmen, B. (1997). *Çıraklık Eğitim Merkezine Devam Eden Çırakların Benlik Algısını Etkileyen Faktörler* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Pajares, F. (2006). Self-efficacy During Childhood and Adolescence: Implications for Teachers and Parents. In T.Urdan ve F.Pajares (Ed.), *Self Efficacy Beliefs of Adolescents*, (pp.45-69). Information Age Pub, USA.

Pastorelli, C. vd, (2001). The Structure of Children's Perceived Self-Efficacy : A Cross-National Study. *European Journal of Psychological Assessment*, Vol.17, Issue 2, pp. 87-97.

Pinquart, M. vd, (2004). Moderating Effects of Adolescents' Self- Efficacy Beliefs on Psychological Responses to Social Change. *Journal of Adolescent Research*, Vol. 19, No.3. Pp.340-359.

Rollins, V.B. & Valdez, J.N. (2006). Perceived Racism and Career Self-Efficacy in African American Adolescents. *Journal of Black Psychology*, Vol. 32, No.2. Pp. 176-198. Retrieved Nov.,26, 2007 from Sage Publications. www.sagepublications.com

Sakallı, N. (2001). *Sosyal Etkiler: Kim Kimi Nasıl Etkiler?* İmge Kitapevi, Ankara.

Schoeppe, A. & Havighurst, R.J. (1952). A Validation of Development and Adjustment Hypotheses of Adolescence. *The Journal of Educational Psychology*. P. 339-353.

Scholz,U. vd, (2002). Is General Self-Efficacy A Universal Construct? Psychometric Findings From 25 Countries. *European Journal of Psychological Assessment, Vol.18, Issue 3*. Pp.242-251.

Schunk, D.H. & Meece, J.L. (2006). Self-Efficacy in Adolescence. In T.Urdan ve F.Pajares (Ed.), *Self Efficacy Beliefs of Adolescents*, (pp.71-96). Information Age Pub., USA.

Schwarzer, R. & Scholz, U. (2000). Cross-Cultural Assessment of Coping Resources: The General Perceived Self- Efficacy Scale. *Asian Congress of Health Psychology: Health Psychology and Culture, Tokyo, Japan, August 28-29*. <http://userpage.fu-berlin.de/~health/engscal.htm>

Senemoğlu, N. (2001). Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları. *Milli Eğitim Dergisi, Sayı 151, Temmuz-Ağustos- Eylül*.

Sevimli, Ş. (1996). *Adana Merkez Çıracılık Eğitim Merkezinde Eğitim Gören Ergenlerin Kimliğini Oluştururken Karşılaştıkları Psiko-Sosyal Sorunların Belirlenmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Seyidoğlu, H. (1997). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı* (7.baskı). Güzem Yayınları, İstanbul.

Sheeran, P. vd, (1995). Unemployment, Self-Esteem and Depression: A Social Comparison Theory Approach. *Basic and Applied Social Psychology, 17 (1&2)*, P. 65-82 Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Siu, O., Lu, C. & Spector, P.E. (2007). Employees' Well-Being in Greater China: The Direct And Moderating Effects of General Self-Efficacy. *Applied Psychology: An International Review, 56(2)*. Pp. 288- 301.

Steinberg, L. (2007). *Ergenlik. (1.Basım)*, Çeviri ed. Figen Çok. İmge Kitapevi, Ankara.

Süslü, D.P. (2002). *Çalışan ve Öğrenci Ergenlerde Kimlik Duygusu Kazanımının Araştırılması*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Sütölk, Z. vd, (2005). Yüreğir Çıracılık Eğitim Merkezi Öğrencilerinde Depresyon Sıklığı ve Nedenleri. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi: Temmuz-Ağustos-Eylül, Türk Tabipler Birliği*. S.23-26

Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology, Vol.33*, P.1-39

Teközel, M. (2000). *Sosyal Karşılaştırma Sürecinde Benliğin Olumlu Değerlendirilmesi İhtiyacının İncelenmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Torun, A. (1997). Stres ve Tükenmişlik. S. Tevruz, (ed.), *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*(2.baskı) içinde (43-53). Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.

Van Knippenberg, A. vd, (1981). Social Comparison on Two Dimensions. *European Journal of Social Psychology, Vol. 11*, P.267-283.

Van Knippenberg, A. vd, (2002). Organizational Identification After A Merger: A Social Identity Perspective. *British Journal of Social Psychology, Vol.41*. pp.233-252.

Vrugt, A. & Koenis, S. (2002). Perceived Self- Efficacy, Personal Goals, Social Comparison, and Scientific Productivity. *Applied Psychology: An International Review. 51 (4)*. Pp. 593- 607.

Weinreich, P. (1978). Socialization and Ethnic Identity Development. *Annual Conference of the Northern Ireland branch of the British Psychological Society Notes, Virginia*. Retrieved July, 13, 2007 from Eric database.

Winnicott, D.W. (1998). *Oyun ve Gerçeklik (1.basım)*, Çeviren: T.Birkan,. Metis, İstanbul.

Wood, R. & Bandura, A. (1989). Social Cognitive Theory of Organizational Management. *Academy of Management Review, Vol.14, No, 3*. pp.361- 384. Retrieved June,21, 2007 from EbscoHOST.

Wood, J.V. (1989). Theory and Research Concerning Social Comparisons of Personal Attributes. *Psychological Bulletin, Vol. 106, No.2*. pp. 231- 248. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Wood, J.V. vd, (1994). Strategies of Social Comparison Among People with Low Self-Esteem: Self-Protection and Self-Enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 67 (4)*. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Yamauchi, L.A. & Greene, W.L. (1997). *Culture, gender, and the development of perceived academic self- efficacy among Hawaiian adolescents*. paper presented at the annual meeting of American Educational Research Association, Chicago, IL.

Yapıcı, A. (2002). *Gençlerde Dini Kalıp Yargıları (Sosyal Psikolojik Bir Araştırma)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Yazıcı, H. ve Şahin, M. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Sigara İçme Tutumları İle Sigara İçme Statüleri Arasındaki İlişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt.13, No.2*. S.455-466

Zajacova, A. vd, (2005). Self-Efficacy, Stress and Academic Success in College. *Research in Higher Education, Vol. 46, No.6*. Pp.677-706.

Zavalloni, M. (1975). Social Identity and Recording of Reality: It's Relevance For Cross-Cultural Psychology. *International Journal of Psychology, Vol. 10 (3)*. P.197-217. Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Zavalloni, M. & Louis-Guerin, C. (1979). Social Psychology at The Crossroads: Its' Encounter with Cognitive and Ecological Psychology and The Interactive Perspective. *European Journal of Social Psychology, Vol. 9*. P.307-321.

Retrieved July,10, 2007 from PsycARTICLES.

Zeytinoğlu, S. (1997). *Gelişim Psikolojisi Ders Notları* (Teksir). Ege Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Psikoloji Bölümü, İzmir.

Zimmerman, B.J., Bandura, A. & Martinez-Pons, M. (1992). Self Motivation For Academic Attainment : The Role of Self-Efficacy Beliefs and Personal Goal Settings. *American Educational Research Journal*, Vol:29 (3). pp.663- 676.

Zimmerman, B.J. & Clearly, T.J. (2006). The Role of Self-Efficacy Beliefs and Self-Regulatory Skill. In T.Urdan & F.Pajares (Ed.), *Self Efficacy Beliefs of Adolescents* (pp.45-69). Information Age Pub., USA.

EKLER

*Ek-1 Özgeçmiş***ÖZGEÇMİŞ**

Adı Soyadı: Ezgi Denizel GÜVEN

Doğum Tarihi ve Yeri: 19.09.1979, Karşıyaka/ İZMİR

İlk öğrenimini Denizli Katip Çelebi İlkokulu ve Pamukkale Ortaokulu'nda; orta öğrenimini Denizli Anafartalar Lisesi'nde (Yabancı Dil Ağırlıklı Program) Lisans eğitimini ise Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde tamamladı. 2005 yılında Pamukkale Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.

İş hayatına 2002 yılında DEBA AŞ. GÜNAK Konfeksiyon Ltd. Şti' de insan kaynakları uzmanı olarak başladı. Ardından Data Expert/ 3 K İnsan Kaynakları ve Eğitim Danışmanlığı Firması'nda kurumsal eğitim danışmanı olarak çalıştı.

2004 yılının Ocak ayından itibaren Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Gelişimsel sosyal psikoloji, kimlik, ergenlik dönemi sorunları, çocuk ve kadın hakları gibi çalışma alanlarına ilgi duymaktadır.